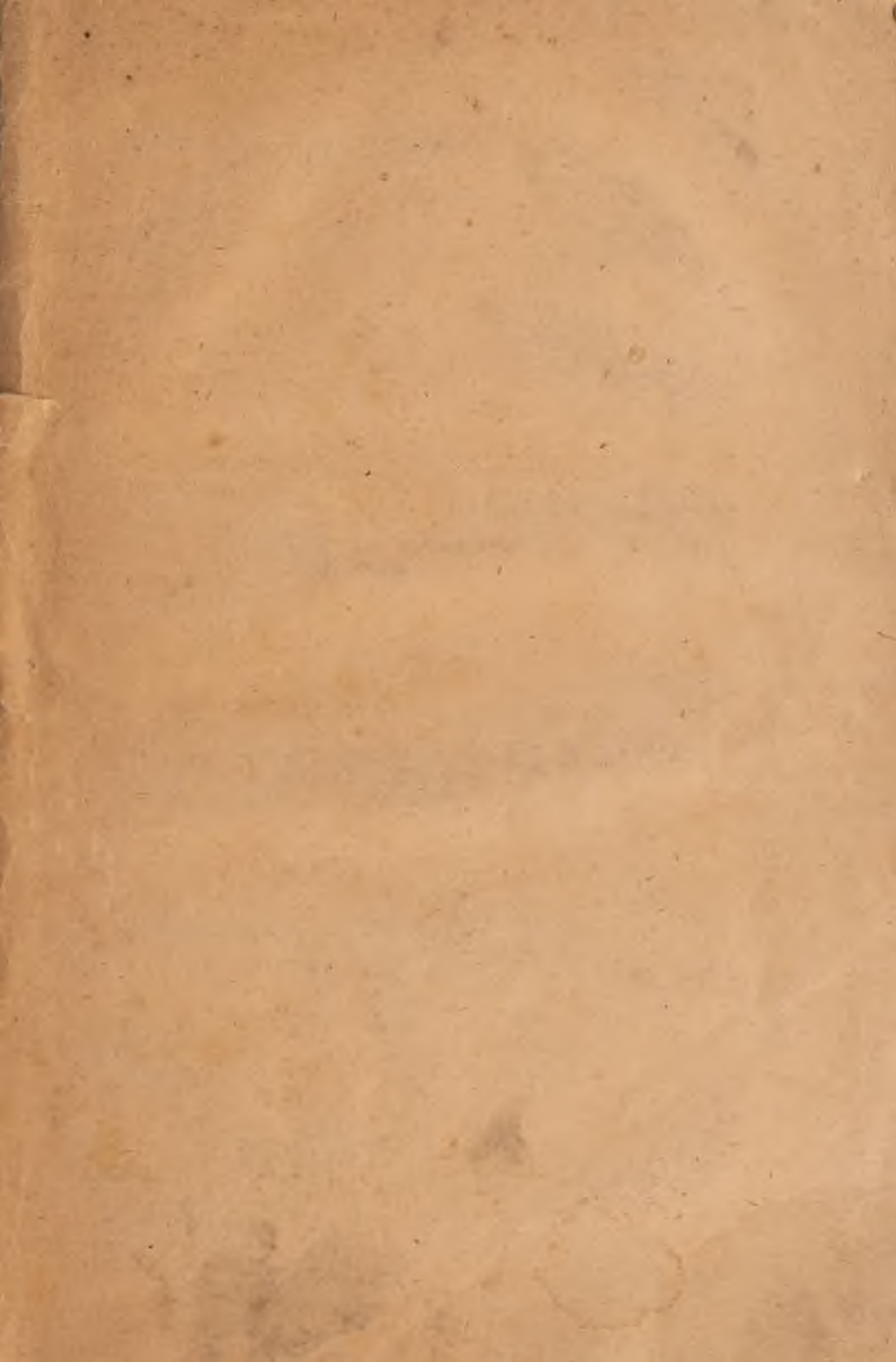






Ηγορ. 74 3 αββ. 1844

8288.

250

Γ. Χ. ΧΑΣΙΩΤΟΥ

11-1726

10

ΠΕΡΙ ΔΩΔΩΝΗΣ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΜΕΤΑ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ.



ΑΘΗΝΗΣ,

ΤΥΠΟΙΣ ΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΝΑΡΙΩΤΟΥ.

(Ὁδὸς Χρυσόσπηλαιωτίσσης, ἀριθ. 14)

1867.

26

440p. 12 3 1884
L. A. KAZANTSEV

ПЕРИ АНДРОНИ

ПРАМАТИВА

МЕТА АНДРОНИ

АВТОРИ

ТРИОМ АНДРОНИ

(1884: 12 3 1884)

1884

ΧΡΙΣΤΟΛΟΥΑΩ ΧΑΣΙΩΤΗ,

ΤΩ ΠΑΤΡΙ

ΙΕΡΟΝ.

ALFRED H. HARRIS

1871

1871

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Πρὸ τινῶν ἐτῶν μελετῶντες τὴν χωρογραφίαν καὶ ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας πατρίδος Ἑπείρου ἐπεχειρήσαμεν νὰ κρῖνωμεν ἐν Χρυσσαλλίδι, περιοδικῷ συγγράματι, τοπογραφικὴν τινα περὶ Δωδώνης διατριβὴν ἐκ φιλαληθείας τὸ πλεῖστον ὀρμηθέντες θέλοντες δὲ πῶς καὶ τινὰς νὰ καταστήσωμεν μᾶλλον ξηλωτὰς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης εἰς τὰ συγγράμματα τὰ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ἀναφέροντά τι περὶ Ἑπείρου· ἀλλὰ τὰ ἐλατήρια ταῦτα μόνον δὲν ἦσαν πλέον ἱκανὰ πρὸς ἐπιχειρήσιν, οἷα ἡ τοῦ παρόντος ἔργου· ὁμολογοῦμεν ὅτι ὡς πρωτόπειροι ἠσθάνομεθα τὴν ἀνάγκην καὶ ἐξωτερικῆς τιμῆς παρακελεύσεως καὶ προτροπῆς εἰς τὸν ἀγῶνα, ἥτις δὴ καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ παρουσιασθῇ· διότι πλὴν τῆς ἀπὸ στόματος ἀποδοχῆς τῶν γεγραμμένων μοι παρὰ τινῶν τῶν σοφῶν μου καθηγητῶν οἱ κριταὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ Ἑπείρου φιλολογικοῦ ἀγῶνος καθ' ὁλοκληρίαν ἐδοκίμασαν τὰς κρίσεις μου ἐκείνας (1). Ἀλλ' ἡ πρὸς ἡμᾶς ἠθικὴ ἐκείνη ἀνταμοιβὴ προσηυξήθη ἔτι μᾶλλον ὅτι ὁ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης ἐμπειρότατος καὶ τοῦ ἐλληνισμοῦ λάτρης Θεόδωρος ὁ Κ' ἔγραψεν ἐν τινὶ τῆς Γερμανίας περιοδικῷ συγγράμματι (2) κατὰ τὴν ἐν Χρυσσαλλίδι (3) περὶ Ζαγορίου τοπογραφίαν ἡμῶν διατριβὴν περὶ αὐτοῦ. Ἐκ τῆς ἐπιδοκιμασίας ταύτης τῶν μικρῶν καὶ πρωτοπειρῶν ἐκείνων περὶ Ἑπείρου παρατηρήσεών μας ἐνθαρρυνθέντες προσεπαθήσαμεν, ὅσον τοῦλάχιστον ἦτο ἡμῖν δυνατόν, νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔτι μᾶλλον εἰς τὰ τῆς Ἑπείρου καὶ νὰ ποιήσωμεν μελέτας τελειότερας καὶ ἀκριβεστέρας. Οὐδὲν ἦττον ὁμως, ἐὰν μέλλομεν νὰ

(1) Ἐκθεσίς τῶν διαγωνισμάτων Ἑπείρου καὶ Θεσσαλίας 1866. ἐν Κων]πόλει.

(2) Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, Berlin 1866. σ. 401—414.

(3) Χρυσσαλλ. 61—64 φυλλ.

εἴμεθα ἄνθρωποι, πιστεύω ὅτι ἀδυνατοῦμεν εἰς τοιαύτας σπου-
δάς γὰρ εἴμεθα ἐλεύθεροι καὶ τῆς παρορμήσεως ἣν παρέχει ἡ ἰδέα
ὅτι ποροῦμέν τι καὶ περὶ τῆς φιλῆς πατρίδος, ἣν στερούμεθα καὶ
ποθοῦμεν. Ἀφοῦ δὲ, ὡς νομίζομεν, κατορθώσαμεν σὺν Θεῷ γὰρ
φέρωμεν εἰς τι δυνατὸν ἡμῖν πέρας τὸ ζήτημα καθ' ἃ καὶ τὸ πρῶ-
τον ὑπεδείξαμεν διὰ τῆς Χρυσάλλιδος τοῖς ἀναγνώσταις αὐτῆς
ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον γὰρ μάθωμέν τι περὶ τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀπο-
τυχίας ἡμῶν ὑποβάλλοντες αὐτὸ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἐπιστημοτι-
κοῦ κόσμου. Ἰδοὺ ἡ αἰτία τῆς ἐκδόσεως τῆς πραγματείας ταύτης.

Τὸ δωδωραῖον ζήτημα ἵνε ἄλλως ἄξιον προσοχῆς καὶ μελέτης
πᾶσι τοῖς Ἑλλησι, διότι τὸ τῆς Δωδώρης ἀρχαιότατον μαρτεῖον
παρίσταται ὡς μητρόπολις ὅλης τῆς Ἑλλάδος πλεῖστον ἐπὶ τε
τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας καὶ τοῦ ἄλλου βίου ἐπετεργήσαν.
Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ ὀνόματα Ἑλλάς, Ἑλληνες καὶ τὸ
παρὰ τοῖς ξένοις Γραικοί, τῶν Δωδωραίων τὸ πρῶτον ἴδια καὶ
οἰκεῖα ὄντα, φαίνεται ὅτι ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν μετὰ τῶν θρη-
σκευτικῶν δοξῶν ἐξάπλωθέντα ἐπεκράτησαν τῶν λοιπῶν καθ'
ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Καὶ οὐ μόνον τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς
ὑστερον κληθείσης Ἑλλάδος πηγὴ φαίνεται ἡ Ἑλλοπία ἀλλὰ
καὶ τῶν πρώτων ἀποικιῶν καὶ μεταστάσεων τῶν τοῦ πελαγι-
κοῦ γόλου ἐπὶ τε τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας γεγεῖρα. Διὰ
ταῦτα λοιπὸν καὶ διὰ τὴν σύγχυσιν καὶ τὸ σκότος, ἅπερ πολλοὶ
τῶν τε ἡμετέρων καὶ τῶν ξένων ἐπέχυσαν ἐν αὐτῷ, τοῦτο μὲν ἐξ
ἀγνοίας, τοῦτο δὲ ἐξ ἀκαίρου τινὸς ἐπὶ καιροσμοῦ φιλοτιμίας, τὸ
δωδωραῖον ζήτημα ἵνε καὶ κατέστη τῶν σπουδαιοτάτων ἅμα καὶ
πολυπλοκωτάτων φιλολογικῶν ζητημάτων. Τοιούτου δὲ ὄντος
ἀπέβλεψα μᾶλλον εἰς τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν διευκρίνησιν αὐτοῦ ἄνευ
οὐδεμιᾶς εἴτε πρὸς τοὺς γράψαντας εἴτε εἰς τοποθεσίας προκατα-
λήψεως. Καὶ ἔν τισι μὲν ἀκολουθήσας ταῖς ἐρεῦναις ἄλλων, ὅσας
αὐστηρῶς ἐξετάσας κατήντησα γ' ἀποδεχθῶ ὡς ἀληθεῖς, δὲν διε-
χάραξα ἰδίαν ὁδόν, ἀλλὰ τοῦ, δὲ ὅπου ἐνόμιζα ὅτι οἱ εἰς τοῦτο ἀ-
σχοληθέντες δὲν ἐπέστησαν πολὺ τὴν προσοχὴν των, ἡγαντιώθηρ
αὐτοῖς καὶ ἄλλῃν ὁδὸν ἰδίαν ἐβάδισα. Πάντα ταῦτα προσπα-

θοῦμεν γὰρ δηλῶμεν μετ' ἀληθείας ἀκριβοῦς ἐν τῇ πραγματείᾳ ἡμῶν. Ἄρ δὲ κατωρθώσαμέν τι ἄλλοι ἄς κρῖνωσι. Προτάσσω μάλιστα τὸ μὲν χάριν τῶν μελλόντων γὰρ κρῖνωσι τὴν διατριβήν, τὸ δὲ χάριν ἐπιστημονικῆς συνηθείας τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα πρὸς ἃ κατ' ἴδιον τρόπον ἕκαστον τῶν εἰς Δωδώνην ἀναγομένων ζητημάτων ἐπραγματεύθη. Ἡ δὲ εἰς δύο μέρη διαρῆσις τῆς ὅλης πραγματείας, εἰς τὸ ἱστορικο-φιλολογικὸν καὶ τὸ τοπογραφικόν, ὑπηγορεύθη ὑπὸ τῆς γνώσεως τοῦ πράγματος κατὰ τὴν φιλολογικὴν αὐτοῦ ἐποψίν καὶ τὴν τοπογραφικὴν.

Καὶ πηγὰς μὲν μετεχειρίσθη τὸς ἀρχαίους Ἕλληνας, Λατίνους καὶ Βυζαντινοὺς σογγραφεῖς, ὅπου ἰδίᾳ μὲν περὶ Δωδῶνης γίνεται, πιστῶς καὶ ἀκριβῶς ἀπογράφων ἢ σημειῶν τὰ χωρία ἐν τῇ πραγματείᾳ καὶ τὰς ἐκδόσεις· βοηθήματα δὲ ὅσας ἡδυνήθη γὰρ εὖρω περὶ Δωδῶνης πραγματείας καὶ μονογραφίας τῶν ξένων προσέχων καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εἴτε ἐν μονογραφαῖς εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ μνημονερόμενα. Ἴδου δὲ αἱ τῶν ξένων πραγματεῖαι. 1) Frid Cordes, disputatio de oraculo Dodonaeo. Groningae. 1826. 2) Jos. Arneth, das Tauben orakel von Dodona. Wien 1840. 3) Franz. Dor. Gerlach, Dodona. eine historisch-antiquarische Untersuhng. Basel. 1867. 4) Real-Encyclopädie der classischen Alterthumwissenschaften ἐν ἁ. Dodona. Stuttgart. 1842. 5) Allgemeine Encyclopädie der classischen Alterthumwissenschaften und Künste ἐν ἁ. Dodona. Leipzig. 1825. 6) G. F. Unger, Ueber die annahme eines thessalischen Dodona zum Philologus. Zeitschrift. für das class. Alt. Cottingen. 1863. Πρὸς δὲ τούτοις εἶχον ὑπ' ὄψιν τοῦ μὲν Fr. Crauzer, Symbolik und Mythologie. Leipzig und Darmstadt. 1822, τοῦ δὲ L. Preller, Griechische Mythologie. Berlin 1860. Χάριν δὲ τοῦ δευτέρου μᾶλλον μέρους τοῦ Pouqueville, voyage dans la Grèce. Vol. I. Paris 1818, τοῦ Leake (1)

(1) Τὰ περὶ Δωδῶνης τοῦ Λεακίου κατὰ παράκλησιν μετέφρασεν ἡμῖν μὴ καλῶς γινώσκουσι τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν ὁ Δ. Κομποθέκρας, ᾧ καὶ χάριτας δημοσίᾳ ἀπονέμομεν.

Travels in Nothern Greece. Vol. IV. London 1835, τοῦ I. G. von Hahn, Albanesische Studien. Jena 1854, καὶ τοῦ Bursian, Geographie von Griecheland. Vol. I. Leipzig 1862.

Ἐρόμια δὲ τέλος ὅτι ἦτο μεγίστη ἀνάγκη, ὅπως καὶ περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Δωδώνης ἀκριβέστερον καὶ ἀπροσποληπτότερον ὁδρῶται καὶ κληῶσιν οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν, καὶ συνοδευθῇ ἡ πραγματεία καὶ μὲ τινα ἀναφορικὰ πρὸς τὴν Δωδώνην πλινθα γεωγραφικὰ μὲν τῆς ὅλης Ἡπείρου, τοῦ δὲ τμήματος, ἐνθα τίθεται ἡ Δωδώνη, φωτογραφικόν. Πρὸς τοῦτο κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν οὔτε πόνων οὔτε δαπανῶν φειδόμενος. Καὶ κατάρθωσα μὲν πέρα τοῦ ἡμίσεως τοῦ πράγματος, διότι τὸν μὲν τῆς Ἡπείρου χάρτην ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τοῦ ἀρχαίου πλινθος τοῦ Κιπέρτου (1) κατὰ τὰς ἐρεῦνας δὲ νεωτέρων τε περιηγητῶν καὶ τὰς ἐμὰς καὶ κάμω ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβῆ καὶ εὐμεγέθη, τὰ μὲν ἀρχαῖα ὀνόματα ὁρθοῖς γράμμασι γράφων, πλινθοῖς δὲ τὰ νεώτερα πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐντεῦθεν συγχύσεων, ἀλλὰ τὴν φωτογραφικὴν εἰκόνα τῆς κοιλάδος τῶν Ἰωαννίνων δὲν ἠτύχησα καὶ φέρω εἰς πέρας, διότι πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν μέσων ζητήσας καὶ λάβω τοιαύτην τινα καὶ ἀποτυχὼν ἕνεκα τῶν νῦν πολιτικῶν καιρῶν ἠρξέσθην εἰς ἕδιον τοῦ τμήματος τοῦτου τοπογραφικὸν χάρτην.

Ἐν Ἀθήραις, τὴν 15 Αὐγούστου 1867.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ.

(1) Kiepert, Atlas 1842 πιν. XV.

ΠΕΡΙ ΔΩΔΩΝΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἱστορικο-φιλολογικόν.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄.

Περὶ Δωδώνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς λέξεως Δωδώνης.

§. 1. ΠΟΛΛΟΙ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐπεχείρησαν πολλῶν λέξεων τὸ ἔτυμον ν' ἀνεύρωσι. Τοῦτο δὲ πάνυ εὐφυῶς διακωμωδῶν ὁ Πλάτων ἐν τῷ Κρατύλῳ παρέχει ἡμῖν πλείστων ὀνομάτων ἀρχήν, οἷαν ἐκεῖνοι ἀπεδέχοντο. Τὸ σύστημα τοῦτο ἠκολούθησαν μετὰ ταῦτα οἱ Ἀλεξανδρινοὶ καὶ μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν τὸ μέγα Ἑτυμολογικόν, ὁ Ἡσύχιος καὶ ἄλλοι γραμματικοὶ καὶ σχολιασταί, ἐν τοῖς ἔργοις τῶν ὁποίων πλείστα τοιοῦτου εἶδους παραδείγματα ἀπαντῶσι. Τούτους ἠκολούθησαν καὶ πολλοὶ τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ πολλάκις ἠκούομεν ἐνταῖς σχολαῖς ἡ ἀναγινώσκομεν ἐν τοῖς συγγράμμασιν εὐφυεῖς μὲν ἀλλ' ἐσφαλμένας ἑτυμολογίας. Δὲν ἔχει ὁμως οὕτω καὶ παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς Γερμανοῖς καὶ τοῖς μᾶλλον ἐπιστήμοσι τῶν ἡμετέρων. Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος

ὁ Σχλέγγελος, ὁ Βόππος καὶ ὁ Βруνόφιος ἔθηκαν τὰ θεμέλια τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἀφοῦ πρῶτον διὰ τοῦ Οὐίλλιάμου Ίωνες καὶ Κολεβρώκη κατωρθώθη ἡ διάδοσις τῆς γραμματικῆς μελέτης τῆς Σανσκρίτης. Νῦν πάρεστιν ἡμῖν τὸ τοῦ Γεωργίου Κουρτίου κάλλιστον περὶ ἐτυμολογίας σύγγραμμα (1) καὶ ἡ τοῦ Ἰακώβου Γρίμμου συγκριτικὴ γραμματική. Ἄλλ' ἂν αἱ τῶν ἀρχαίων ἐτυμολογίαι δὲν φαίνονται ἡμῖν πιθαναὶ ἔνε ἅρά γε αἱ τῶν νεωτέρων ἀλάνθαστοι; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην καὶ καταφάσκοντες καὶ ἀποφάσκοντες δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν, διότι καὶ ἐν ταῦθα ἀπαντῶσιν ἐτυμολογίαι, καίπερ παρακολουθούμεναι μὲ πολλὰ τεκμήρια βεβαιότητος, πάντῃ ἀπίθανοι καὶ περίεργοι. Ἦνε τὸ καλὸν ὅμως ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἔνε ἐν τῷ γενεᾷσθαι καὶ ἐλπίζομεν ὅτι ἐν τῇ προβάσει τοῦ χρόνου θέλει ἀπαλλαγῇ τῆς τῶν Ἰνδολόγων μανίας καὶ θέλει καταστῇ ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς καὶ τῶν θεμελιωτῶν.

§ 2. Τὰ ἀνωτέρω περὶ ἐτυμολογίας ἐν γένει λεγόμενα ἐσχύουσιν ἐν μέρει καὶ περὶ τῆς λέξεως Δωδώνης· ἡ Δωδώνη ἢ Δωδῶν (2) ἢ Δωδῶ (3), διότι οὕτως ἀπαντᾷ, ὑπὸ μὲν τινων ἀρχαίων ἐτυμολογεῖται ἐν τοῦ ῥήματος δᾶ, δῶσα καὶ ἀλληγορεῖται πρὸς τὴν γῆν ὡς τειραν, ἀνησιδωρον καὶ ζειδωρον (4), ἀφοῦ μάλιστα ἔκειτο ἐν χώρᾳ εὐλείμωγι καὶ ἀφνειῇ· κατὰ δὲ Θρασύβουλον ὠνώμασται ἀπὸ Δωδώνης μιᾶς τῶν ὠκεανίδων νυμφῶν (5). κατὰ δὲ Ἀχεστόδωρον ἀπὸ Δώδωνος τοῦ Διὸς καὶ Εὐρώπης (6). Τῶν νεωτέρων δέ τις παρὰ τὸν ἥχον τὸν ἐκ τῆς κρούσεως τῶν λε-

(1) Grundzüge der Griechischen Ethymologie I. Leipzig 1838. 1862.

(2) Ὡς Ἑρμιώνη, Ἑρμιῶν· ἰδὲ Σοφ. Τραγ. 173. Εὐριπ. Ἡρ. μαιν. 616.

(3) Σιμμ. παρὰ Στράβ. VIII, §. 3. καὶ Στεφ. Βυζ. ἐν λ.

(4) Εὐστ. εἰς ἰλ. π., 233. Ἀπολλ. παρὰ Στεφ. Βυζ ἐν λ. Lucan VI, 426,

(5) Στεφ. Βυζ. ἐν λ.

(6) Διόδορ.

βήτην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἀλλαχοῦ, παρήγαγε τὴν λέξιν ἡχωμιμητικὴν αὐτὴν εἰπὼν καὶ σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ δονεῖν ἔχουσαν, οἷον εἰ δωδ (1), ἕτερος δὲ ἐκ τοῦ δῶ Διδος ταῦτόν τῳ ναδός (2), καὶ ἄλλος ἐκ τοῦ δῶ Ἀδωνος = δῶμα Ἡλίου (3). Ὁ δὲ Κάρολος Ῥίττερος (4) περὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἱστορικῆς συγγενείας τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης ἐθνῶν λέγων καὶ οἷον εἰ διαχαράττων τὰ ἔχνη τῆς ὁδοῦ ἣν ἐβάδισαν τὰ ἰνδο-γερμανικὰ φύλα ἀποφαίνεται ὅτι ἡ λέξις Δωδώνη φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν τῶν Ἰνδῶν θεότητα, τὸν Βούδαν· πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς γνώμης του λαμβάνει τὰ παρὰ Στεφάνῳ τῳ Βυζαντίῳ ἐν λέξει λεγόμενα, ὅτι καὶ Βωδώνη ἐλέγετο, μάλιστα ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ (5)· ἀνατρέχει ἔπειτα εἰς τὰ ὅμοια τὴν προφορὰν ὀνόματα Βούδειον (6) καὶ Βούδιον (7), Βουτάδας καὶ Ἐτεοβουτάδας (8), Βούδορον καὶ Βούδορος (9), ὧν κατάχρησιν ποιεῖται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιτηδεῖαν, ἂν καὶ ὅλως ἐναντία τῆς Βωδώνης σημαίνουσι. Τὴν λέξιν Βωδώνην ὁ Γεώργιος Κούρτιος εἰς τὸ ἐτυμολογικόν του σύγγραμμα (10) συσχετίζει πρὸς τὸ στέλεχος διF τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ λατρευομένου θεοῦ, ἐξ οὗ φθάνομεν ποτὲ μὲν εἰς διω, δω, ἄλλοτε δὲ εἰς δFω καὶ βω, ὡς ἐν τῇ λατι-

(1) Πρὸς. Pouqueville voyage d. I. Gr. I. σελ. 97.

(2) Butmani, Mythol. I, 23.

(3) Gronovii, Thesaur. VIII.

(4) C. Ritter, die vorhalle Europäischen Völkergeschichten vor Herodotus um den Kaukasus und an Gestaden des Pontus. Berlin. 1820. πρὸς. Creuzer, Symbolik σελ. 394. Allgemeine Encycl. der Wissensch. u. Kunst. σελ. 230. καὶ Gerlach, Dodona, σελ. 9.

(5) Στεφ. Βυζ. ἐν λ. «Τὸν δὲ Δωδωνάϊον ἔλεγον καὶ (Βωδω)νάϊον . . . ἕτεροι γράφουσι Βωδωνάϊα.

(6) Ἡσύχ. ἐν λ.

(7) Μεγ. Ἐτυμ. ἐν λ.

(8) Μ. Ἐτυμ. καὶ Ἡσύχ. ἐν λ. Παισ. I, 26, 3.

(9) Θουκυδ. 2, 94. 3, 51. Στραβ. X, 5, 9.

(10) Grundz. Ethym. II, σελ. 69.

νικῇ ἀρχαία γλῶσση τὸ duis εἰς bis, τὸ duonus εἰς bonus καὶ duellum εἰς bellum. Ἀλλ' ἡ λέξις Βωδώνη μεταγενεστέρα οὖσα καὶ ἐπινόημα, ὡς ἡμεῖς πιστεύομεν, τῶν θελόντων καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ὑπαρξιν Δωδώνης οὔτε τὴν ἀρχὴν τῆς Δωδώνης δύναται ν' ἀναγάγῃ εἰς τὸν παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς Βούδαν, οὔτε ἐκ τοῦ διF εἰς δω μετατραπέντος προῆλθεν, ἀλλ' ἀπλῶς, ἐπειδὴ οἱ Αἰολεῖς (1) ἔτρεπον τὸ δ εἰς β (ὡς Βελφοί=Δελφοί, βελφίνες, =δελφίνες, σάμβαλα=σάνδαλα), μετεχειρίσθη ὁ τοῦτο ἐπινοήσας τὴν λέξιν Βωδώνην ἀντὶ τῆς Δωδώνης. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἔχεται ἄρα γε πιθανότητος ἡ τοῦ Κουρτίου γνώμη ὅτι ἡ Δωδώνη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς (2) ἐξ ἧς καὶ ὁ Ζεὺς γεν. Διὸς, ἐκ τοῦ στελέχους δηλαδὴ διF (σανσκρ. dzava· diu· dju) εἰς διω, δω καὶ κατ' ἐπανάληψιν Δωδω καὶ μὲ τὴν κατάληξιν νη Δωδώνη, ὡς κάλλιστα τοῦτο δείκνυται εἰς τὴν ἐναυτῇ τιμωμένην θεὰν Διώ-νην; Καθ' ἡμᾶς ἡ ἐτυμολογία αὕτη ἵνε ἡ καλλιτέρα τῶν παρουσιαζομένων σχέσιν ἔχουσα καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων περὶ αὐτῆς μυθολογούμενα ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀφροδίτης (3)· ἔμμεσον ἴσως ἀναφορὰν πρὸς ταῦτα ἔχει καὶ ὅτι αἱ Ὑάδες νύμφαι καὶ Δωδωνίδες ἐκαλοῦντο κατὰ Φερεκύδην (4), ὡς τοῦ Διὸς (deva) τὸν οὐρανὸν σημαίνοντος, ἐξ οὗ οἱ ὄμβροι καὶ οἱ ὑετοί. Τόσαυτα μὲν περὶ τῆς λέξεως Δωδώνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς πόλεως Δωδώνης.

§ 3. Μεταξὺ δὲ τῶν ὀλίγων τῆς Ἡπείρου κοιλάδων ἐ-

(1) Ahrens, Aeol. 219. πρβλ. Algem. Encycl. σελ. 230.

(2) Grundz. Etym. σελ. 201—202, καὶ Pape, Wörterbuch ἐν λ.

(3) Στεφ. Βυζ. ἐν λ.

(4) Müller, Fragm. histor. Graec. I, 84, 46. Σχολ. ἰλ. σ. 486.

πιφανεστάτη τὸ πάλαι ἦτο ἡ Ἑλλοπία (1), ἥτις πολυλήϊος οὔσα καὶ εὐδαίμων, ἀφνειὴ δὲ μήλοισι καὶ εἰλιπόδεσι βόεσι κατωκεῖτο ὑπὸ πολλῶν ἀνδρῶν πολυρρήνων καὶ πολυβουτῶν· ἐνταῦθα ἐπ' ἐσχατιῇ ὤκειτο ἡ πόλις Δωδώνη, ἥτις διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἀρχαιοτάτον καὶ μάλιστα σεβαστὸν τοῖς ἀνθρώποις χρηστήριον ἐγένετο ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις πρὸ πάντων χρόνοις γνωστῇ καὶ περίφημος καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Καὶ παρὰ μὲν τοῦ Ὀμήρου (2) μανθάνομεν ὅτι ἔκειτο ἐν τῇ Θεσπρωτίᾳ χώρᾳ νοοῦντος αὐτὴν γενικώτερον ἢ ὡς ὕστερον ὥς τι τμήμα τῆς ὅλης Ἡπείρου· χαρακτηρίζεται δὲ ὡς δυσχεῖμερος (3), ὑπὸ δὲ τοῦ Αἰσχύλου (4) ὡς αἰπύνωτος, καὶ τοῦ Σοφοκλέους (5) ὡς ἔχουσα ἄλσος. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα συνδυαζόμενα καὶ μ' ὅσα ἀναφέρουσιν ἄλλοι Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς περὶ αὐτῆς, ὡς καὶ σχολιασταί, παριστῶσι τὴν πόλιν Δωδώνην ὡς ὑψηλὴν καὶ τραχεῖαν, φυλλοφόροις δὲ δένδροις κεκαλυμμένην, περὶ ἣν κατῴκουν οἱ Πελασγοί, Σελλοὶ ἰδίᾳ καλούμενοι, ἐξ ὧν οἱ τοῦ ἱεροῦ ὑποφῆται, χαμαικοῖται καὶ χαμαιεῦναι καὶ ἀνιπτόποδες χαρακτηρίζονται (6). Ἐντεῦθεν

(1) Σοφοκλ. Τραχ. 1174 ἀπόσπασμα Ἡσιόδου κατὰ τὸν σχολιαστήν. ἔκδ. Dindorf 1825.

Ἔστι τις Ἑλλοπία πολυλήϊος ἡδ' εὐλείμων
ἀφνειὴ μήλοισι καὶ εἰλιπόδεσι βόεσσιν·
ἐν δ' ἄνδρες ναίουσι, πολύρρηνες, πολυβούται,
πολλοὶ ἀπείρεσιοι, φύλα θνητῶν ἀνθρώπων·
ἐνθάδε Δωδώνη τις ἐπ' ἐσχατιῇ πεπόλισται·
τὴν δὲ Ζεὺς ἐφίλησε ἐὼν χρηστήριον εἶναι
τίμιον ἀνθρώποις, ναῖον δ' ἐν πυθμένι φηγοῦ.
ἐνθεν ἐπιχθόνιοι μαντεύματα πάντα φέρονται,
ὅς δὲ κεῖθι μολῶν θεὸν ἄμβροτον ἐξερεῖν
δῶρα φέρων ἔλθῃσι σὺν οἰωνοῖς ἀγαθοῖσιν·

πρὸς Στραβ. VII. 10, 15.

(2) Ὀδυσ. Ξ, 327 T, 270.

(3) Ἰλ. II, 234.

(4) Προμ. 828.

(5) Τραχ. 1167.

(6) Ἰλ. π, 233. Στραβ. VII, 7, 10.

δὲ καταδείκνυνται ὅτι αὕτη ἦτο ἡ πρώτη τῶν ἐξ Ἀσίας κατελθόντων Πελασγῶν ἀποικία, ἐξ ἧς ἔπειτα καὶ εἰς Θεσσαλίαν μετηνάστευσαν καὶ ἐκ ταύτης ἀλλαχόσε (1). Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης (2) ἐκάλεσε τὴν χώραν ταύτην ἀρχαίαν Ἑλλάδα συμπεριλαμβάνων καὶ τὸ μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου μέρος, ὅστις καὶ ὄνομα ἔχει τὸ ὕδωρ αὐτὸ σημαίνων καὶ τῷ ὁποίῳ ὀνόματι γενικώτερον ἐκαλεῖτο πᾶς ποταμός. Ὁ αὐτὸς δὲ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ μέρους τούτου ἀποδίδει τὸ ἀρχαιότατον κατὰ δὲ τοὺς νῦν χρόνους ἐπικρατέστατον παρὰ τοῖς ξένοις δι' ὅλους τοὺς Ἕλληνας ὄνομα Γραικός (3). Τῆς Δωδώνης δὲ προῖόν ἔνε καὶ τὸ ὄνομα Ἑλληνες (4) ἐκ τοῦ Σελλοὶ ἢ Ἑλλοὶ παραχθέν.

§ 4. Ἀλλ' ἡ ἀρχαία αὕτη ἑλληνικὴ χώρα τὸν Ὀμηρον ζηλώσασα ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν τρόπον τινὰ μετεφέρετο. Καὶ ἰδοὺ μανθάνομεν ὅτι ἡ πρότερον θεσπρωτικὴ ἐγένετο ὕστερον μολοττικὴ (5), διότι φαίνεται ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Μολοσσίας (6) ἐπεκτείναντες τὴν αὐτῶν χώραν προσελάμβανον καὶ τὴν πολλὴν δόξαν περιποιούσαν αὐτοῖς Δωδώνην. Ἄν δὲ πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὸ παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ Προμηθεῖ (7) ἀπαντῶν χωρίον, αὐ-

(1) Δ. Σεμιτέλου, Ἑπειρωτικῶν βιβλ. Α. σελ. 35 § 24.

(2) Μετεωρολ. I, 14.

(3) Αὐτόθι. Σημ. Τὸ ὄνομα Γραικοὶ φαίνεται μετενεχθῆν εἰς Ἰταλίαν διὰ τοῦ περιφήμου τῶν Μολοσσῶν βασιλέως Πύρρου, ὅστις τοὺς γνωστοὺς κατὰ Ῥωμαίων πολέμους ἔκαμε. Διὰ τῶν Ἰταλῶν ὕστερον διεδοθὲν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐπικρατεῖ καὶ νῦν. πρβλ. Preller, Griechisch. Mythol. τόμ. I, σελ. 97 σημ. 6.

(4) Ησυχ. ἐν λ. Ἑλλάς· «Σελλοὶ ἢ Ἑλλοί, Ἕλληνες οἱ ἐν Δωδώνῃ καὶ οἱ ἱερεῖς».

(5) Στραβ. πολλαχοῦ τοῦ VII καὶ IX βιβλίου.

(6) Justin. hist. XVII, 3.

(7) Στιχ. 828.

«Ἐπεὶ γὰρ ἦλθες πρὸς Μολοσσὰ δάπεδα,
τὴν αἰώνυτον τ' ἀμφὶ Δωδώνην, ἵνα
μαντεῖα, θᾶκός τ' ἐστὶ θεσπρωτοῦ Διός». πρβλ. Χρυσάλλ. φυλλ. 84. περὶ
Δωδώνης ἡμετέραν διατριβήν.

τη ἔκειτο μεταξὺ τῆς Θεσπρωτίας καὶ Μολοσσίας, διότι ὁ Αἰσχύλος συγκεχυμένας ἔχων περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Δωδώνης ιδέας ἀναφέρει γενικῶς πῶς πρῶτον περὶ Μολοσσίας καὶ εἶτα τὴν Δωδώνην, ἔνθα θέτει τὸ ἱερόν τοῦ θεσπρωτοῦ Διός. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, παρὰ τε τῶν σχολιαστῶν (1) τοῦ χωρίου τούτου καὶ παρὰ τοῦ Στράβωνος (2) πληροφορούμεθα ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τῶν Τραγικῶν ἡ Δωδώνη ἀπετέλει μέρος τῆς Θεσπρωτίας, ὕστερον δ' ἐγένετο μολοτική, ὡς μνημονεύουσι καὶ οἱ μετὰ ταῦτα συγγραφεῖς. Σκύμνος δ' ὁ Χίος (3), ὅστις ἔγραψε κατὰ στίχους ἐν ἐπιτομῇ περιήγησιν ὅλης σχεδὸν τῆς γῆς αὐτός τε περιελθὼν ἢ παρ' ἄλλων ἐπιμελέστατα γραψάντων τὰ πολλὰ παραλαβὼν, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς·

»Μετὰ δὲ τοὺς Θεσπρωτοὺς Μολοττοὶ λεγόμενοι

»οἰκοῦσιν, οὓς κατήγαγε Πύρρος ποτὲ

»ὁ Νεοπτολέμου παῖς· Ἦτε Δωδώνη Διός

»μαντεῖον, ἴδρυμ' ἐστὶ δ' οὖν πελασγικόν·

»ἐν τῇ μεσογείῳ δ' εἰσὶ μιγάδες βάρβαροι

»οὓς καὶ παροικεῖν φασὶ τῷ χρηστηρίῳ.

»Μετὰ τοὺς Μολοττοὺς δ' Ἀμβραχία Κορινθίων

»ἄποικός ἐστι.»

(1) Αἰσχ. Προμ. 828. ἔκδ. Frid. Both καὶ Schutz.

(2) VII, 7, 11. «ἡ Δωδώνη τείνων τὸ μὲν παλαιὸν ὑπὸ Θεσπρωτοῖς ἦν. . . καὶ εἰ τραγικοὶ τε καὶ Πίνδαρος Θεσπρωτίδα εἰρήχασιν τὴν Δωδώνην· ὕστερον δὲ ὑπὸ Μολοττοῖς ἐγένετο». σημ. Ὅπως καὶ ἂν ἐρμηνευθῇ τὸ χωρίον ἐξάγεται πάντοτε ἡ παρὰ τοῦ Αἰσχύλου προελθοῦσα ὑπόνοια ἡμῶν· ἐντεῦθεν ἔπληον ὅτι τὸ ἐν τῇ ἐπιτομῇ (χρηστομαθείᾳ) συνταχθεῖσα ὑπὸ Ἑλλήνου ἀνωνύμου κατὰ τὴν 9 ἢ 10 Μ. Χ. ἐκατονταετηρίδα ἀναφερόμενον «τὸ ἐν Δωδώνῃ μαντεῖον ἐν τῇ Θεσπρωτίᾳ ἐστὶ· καὶ οἱ ποιηταὶ Θεσπρωτίδα τὴν Δωδώνην ἔφασαν» προῆλθεν ἐκ κακῆς τοῦ κειμένου συμπετήξεως, ἀφοῦ μάλιστα ἀναφέρεται ὀλίγον ἄνωθεν αὐτοῦ «ὅτι ἡ Δωδώνη ἐν τῇ Μολοττίᾳ χώρα ἐστὶ τῶν ἐν Ἠπειρῷ»· ὅπερ ἄλλως δὲν συμβιβάζεται. Ἀλλὰ πόσα ἐν τῇ ἐπιτομῇ δὲν ἔχουσι κακῶς; ἔπρεπε δὲ γὰρ προσθήσῃ ἐπιτομὴν εἰς μὲν τὸ πρῶτον τὸ πρῶτον, εἰς δὲ τὸ δεύτερον τὸ ὕστερον συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Στράβωνος.

(3) Σκύμ. τοῦ Χίου περιηγ. στίχ. 446 κς.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν δύο τούτων χωρῶν καὶ ἄλλη ἀντιποιεῖται τὴν τιμὴν αὐτῆς, ἡ Χαονία, κατὰ τοὺς ὕστερον μᾶλλον χρόνους, ὡς Ἑλληνέες τινες (1) καὶ μάλιστα Ῥωμαῖοι (2) ποιηταὶ ἀναφέρουσι. Δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι αὕτη ἔκειτο μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων χωρῶν καὶ ποτὲ μὲν μικρὸν ἐπεκτεινομένης τῆς μιᾶς προσελαμβάνετο, ποτὲ δὲ τῆς ἄλλης καὶ ἄλλοτε τῆς τρίτης. Φαίνεται δ' ὅτι τὸ πρῶτον τινὲς τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ ὕστερον οἱ Ῥωμαῖοι ἐκαινοτόμησαν ἔνεκα τῆς ἐπικρατοῦσης παρ' αὐτοῖς πρὸς τοῦτο ἐλευθερίας ἢ μᾶλλον τῆς τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων καταχρήσεως (3).

§ 5. Παρὰ δὲ τὰς μεταθέσεις ταύτας τῆς Δωδώνης προσθετέον καὶ δύο ἕτερα χαρακτηριστικὰ αὐτῆς. Πλησιαίτατα τῆς Δωδώνης κατὰ Στράδωνα (4) ἐπεκρέματο τὸ ὄρος Τόμαρος ἢ Τμάρως ἐν τοῖς μεγίστοις τῆς Ἡπείρου ὄρεσι σὺν τῷ Πολυάνῳ καταλεγόμενον καὶ ὡς κατάρρυττον, ἅτε ἑκατὸν πηγὰς ἔχον, ὑπὸ Θεοπόμπου (5) χαρακτηριζόμενον. Ὑπὸ τῷ ὄρει λοιπὸν τούτῳ ἔκειτο τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερὸν καθ' ὃ λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι (6). Ἐπὶ δὲ τούτοις εὐρίσκει τις ὅτι ἔκειτο πρὸς μεσημβρίαν τῆς Μολοσσίας (7) καὶ ἐν τῷ ὑπερβορείῳ τῆς Θεσπρωτίας (8). Ὑπὸ τὸν

(1) Παρὰ Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Χαονία.

(2) Virgil. eclog. IX, 13. Georg. II, 67. Propert. I, 9, 5. Stat. Theb. VI, 99. Senec. Herc. Qet. 1632.

(3) Πρβλ. Bursian, Geographie τόμ. I, σελ. 24.

(4) Στραβ. VII, 7, 9.

(5) Πλιν. IV, 1. Tomarus mons centum fondibus circa radices Theopompo celebratur.

(6) Στραβ. VII., 7, 11. Εὐστ. ἰλ. 6. 730. «ὄρος Τόμαρος ὑφ' ᾧ κεῖται ἱερὸν τὸ ἐν Δωδώνῃ» καὶ ἄλλα.

(7) Στέφ. Βυζ. ἐν λ. καθ' ἑκατατὸν «Μολοσσίων πρὸς μεσημβρίαν οἰκέουσι Δωδωναῖοι».

(8) Εὐστ. ἰλ. 6, 730, «καὶ μὲν ἑτεροὶ ἐν ὑπερβορείῳ τῆς Θεσπρωτίας αὐτὴν τίθεισιν». Δίδυμ. ἰλ. 6, 730 καὶ Μ. Ἐτυμ. ἐν λ.

Τόμαρον ἢ Τμάρον οὔσα ἡ Δωδώνη φαίνεται ὅτι αὕτη καὶ ἡ περὶ αὐτὴν χώρα δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ θρέψῃ πολλοὺς, καθ' ἃ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς σημειοῖ (1) λέγων ὅτι ἐξ αὐτῆς ἀπεχώρησαν εἰς Ἰταλίαν, ἀφοῦ ἔλαβον χρησμὸν τοῦ μαντείου, οἱ παρὰ τοὺς συγγενεῖς ἐλθόντες Πελασγοί, ὡς οὐχ ἱκανῆς οὔσης ἅπαντας τρέφειν τῆς γῆς. Παρὰ τὸν Τόμαρον πλησίον τῆς Δωδώνης τινὲς θέτουσι καὶ ποταμὸν Δώδωνα καλούμενον, ὃν καὶ συγχέουσι τῷ Σελλήεντι. Τοῦτο ἐπήγαγε καθ' ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐξῆς. Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἐν λ. Δωδώνη πρὸς ταῖς ἄλλαις εἰκασίας περὶ τοῦ ὀνόματος Δωδώνη προσθέτει ὅτι «εἰκὸς καὶ ἀπὸ Δώδωνος ποταμοῦ, ὃν παρατίθουσιν ὁ τεχνικός ἐν τῷ α τῶν καθόλου λέγων οὕτως·

Δώδων ποταμὸς Ἡπείρου.

Τὰ τοῦ Στεφάνου παραλαμβάνει ὁ Εὐστάθιος (2) καὶ ποιεῖται μνειάν τοῦ ποταμοῦ. Ἀλλὰ τίς ὁ τεχνικός καὶ διατί οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς οὐδὲν περὶ αὐτοῦ λέγουσιν; Κατὰ τὰ εἰς Στέφανον λατινικὰ σχόλια τεχνικός ἐννοητέος οὐχὶ Ἀπολλώνιος ὁ δύσκολος ἀλλ' ὁ Ἡρωδιανός, ὃν καὶ Εὐστάθιος ἀλλαχοῦ (3) καλεῖ οὕτως. Ἡ ἐντελής δὲ σιγὴ τῶν συγγραφέων περὶ τούτου ὑποδηλοῖ ὅτι ποταμὸς τοιοῦτος δὲν ἦτο γνωστός οὔτε πρότερον οὔτε ὕστερον· δύναται μάλιστα τις μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ τοῦ τεχνικοῦ προῆλθον ἐξ ὧων λέγει ὁ Στράβων (4) «οἶονται δέ φησιν ὁ Ἀπολλόδωρος ἀπὸ τῶν ἐλῶν τῶν περὶ τὸ ἱερὸν οὕτω καλεῖσθαι, τὸν μὲν τοι ποιητὴν (οὐχ) οὕτω λέγειν Ἑλλοὺς ἀλλὰ Σελλοὺς ὑπολαμβάνει τοὺς περὶ τὸ ἱερὸν, προσθεὶς ὅτι καὶ Σελλήεντά τινα ὀνομάζει ποταμόν· ὀνομάζει μὲν οὖν ὅταν φῇ·

τηλόθεν ἐξ Εἰφύρης ποταμοῦ ἀπὸ Σελλήεντος.

(1) Ρωμαϊκ. ἱστορ. I, 18.

(2) Εἰς Διον. περιηγ. 428· καὶ Ὁμ. ἰλ. π, 233. πρβλ. σχολ. Ὁμ. ἰλ. αὐτόθι.

(3) Ὁμ. ἰλ. 6, 137.

(4) Στραβ. VII, 7, 10.

(Ὁ δὲ Σκήψιος ὁ Δημήτριος) οὐ φησιν εἶναι τῆς ἐν Θεσπρωτοῖς Ἐφύρας ἀλλὰ τῆς ἐν τοῖς Ἡλείοις· ἐκεῖ γὰρ εἶναι τὸν Σελλήεντα, ἐν δὲ Θεσπρωτοῖς οὐδένα, οὐδ' ἐν Μολοτοῖς.» Ἀλλ' ἂν ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου λεγομένη Ἐφυρα καὶ ὁ Σελλήεις εἰς Ἡπειρον πρέπει ν' ἀποδοθῇ τοῦτο ἕνε ἄλλο ζήτημα, Σελλήεις ὅμως πρὸς Σελλοὺς μόνον διαλεκτικὴν ἴσως ἔχει σχέσιν οὐχὶ δὲ καὶ τοπικὴν. Οὐδὲν δὲ παράξενον τὴν φαινομένην ταύτην γλωσσικὴν συγγένειαν νὰ ἐφαντάσθῃ ὁ τεχνικός καὶ ἐντεῦθεν ὁ Δῶδων ποταμὸς Ἡπείρου. Ἀποπος λοιπὸν καὶ ὁ ταυτισμὸς τοῦ Σελλήεντος καὶ Δῶδωνος διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ διότι ἂν Σελλήεις ποταμὸς τις ἐν Ἡπείρῳ ὠνομάζετο ζητητέος πλησίον τῆς Ἐφύρας οὐχὶ δὲ τῆς Δωδώνης.

§ 6. Τοιαύτη λοιπὸν οὔσα ἡ Δωδώνη, ὥς νὰ μὴ ἤρκουν αἱ ἡπειρωτικαὶ χῶραι, μετετοπίσθη μικρόν τι μεταβληθεῖσα καὶ εἰς Θεσσαλίαν, εἰς τὴν Σκότυσσαν ἢ Σκοτοῦσσαν χῶραν (1). Καὶ ἰδοὺ πως. Ἐν τῇ Ἰλιάδι τοῦ Ὀμήρου δις γίνεται μνεῖα τῆς Δωδώνης, πρῶτον μὲν ἐν τῷ καταλόγῳ (2), ἔνθα περὶ πλείστων πόλεων ὁ λόγος, καὶ δευτέρον ἐν εὐχῇ τινι τοῦ Ἀχιλλέως (3). Καὶ τὸ μὲν πρῶτον χωρίον ἀναφέρει περὶ Δωδώνης εἰπὸν πρότερον τοὺς Περρσιβοὺς, οἵτινες μετὰ τῶν Αἰνιάνων εἶποντο τῷ ἐκ Κύφου Γουνεῖ. Ἐνταῦθα ὑπάρχει σύγχυσις τις τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἡπείρῳ

(1) Στραβ. VII, 7, 12. Müller Fragmenta histor Graec. II, 463, 3 καὶ 4 ἀπόσπασμα· III, 133, 20. Στεφ. Βυζ. ἐν λ. « Διτταὶ δ' εἰσι Δωδῶναι, αὕτη (ἡ ἐν Ἡπείρῳ) καὶ ἡ ἐν Ἰταλίᾳ (γράφει Θεσσαλίᾳ διότι οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἔνε γνωστὴ ἐν Ἰταλίᾳ Δωδώνη) καθάπερ καὶ ἄλλοι καὶ Μνασίεας ».

(2) Ἰλ. 6, 750. « Γουνεὺς δ' ἐκ Κύφου ἤγε δῶα καὶ εἰκοσι νῆας.

Τῷ δ' Ἐνιῆνες ἔποντο μενεπτόλεμοί τε Περαιβοί,
οἱ περὶ Δωδώνην δυσχεῖμερον οἰκί' ἔθεντο,
οἱ τ' ἄμφ' ἱμερτὸν Τιταρῆσιον ἔργ' ἐνέμεντο ».

(3) Ἰλ. II, 233. « Ζεῦ, ἦνα, Δωδωναῖε, Πελασγικῆ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου· ἄμφι δὲ Σελλοὶ
σεῖ ναῖουσ' ὑπορῆται ἀνιπτόπαδες χαματεῦναι ».

χωρῶν, οἱ δὲ τὸν κατάλογον ποιήσαντες ἀναμφίλεκτον ὅτι δὲν εἶχον ἀκριβεῖς γεωγραφικὰς γνώσεις. Καὶ οὕτως ὁμως πληροφορούμεθα ὅτι περὶ τὴν ἐν Ἡπείρῳ Δωδώνῃ κατῴκουν οἱ Περραιβοί, οἵτινες μετώκησαν ἐκ Θεσσαλίας (1) ὥστ' ἐνταῦθα τοῦτό πως δηλούμενον φαίνεται. Εἰς τὸ δεύτερον χωρίον, ἐξ οὗ μᾶλλον ὠρμήθησαν ὕστερον οἱ θεσσαλοὶ συγγραφεῖς νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν περὶ θεσσαλικῆς Δωδώνης γνώμην των, γίνεται μνεία ταύτης ἐν εὐχῇ τινι, ὡς εἴπομεν, ἣν ὁ Ἀχιλλεὺς στὰς μέσῳ ἔρκει ἀπηύθυνε πρὸς τὸν τερπικέραυνον Δία, ὅτε ἐπέτρεψε τῷ Πατρόκλῳ νὰ μετὰσχη τῆς μάχης. Τὴν εὐχὴν ταύτην εἰς τὸ στόμα τοῦ θεσσαλοῦ Ἀχιλλέως εὕρισκον ἀνεξήγητόν τινες τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν καὶ σχολιαστῶν, ὁ δὲ Φιλόξενος (2) ὁ γραμματικὸς ὁ ὑπομνηματίσας τὴν Ὀδύσειαν, ἵνα ἐξηγήσῃ εὐκολώτερον τοῦτο, ἀπεφώνησε ὅτι ὑπῆρξαν διτταὶ Δωδῶναι, ἡ μὲν θεσσαλική, ἡ δὲ ἡπειρωτική. Τούτῳ δὲ συμφωνοῦσι Ἐπαφρόδιτος (3) καὶ Ἀπολλώνιος (4). Ἀπαντῶσι δὲ καὶ τινὼν Θεσσαλικῶν γραψάντων ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν δηλοῦται ὅτι τοιαύτην τιὰ ἐξήγησιν ἐποιοῦντο Σοῦιδας (5) καὶ Κινέας (6). Δύναται δέ τις τέλος νὰ προσθέσῃ

(1) Στραβ. IX, 5, 12. ἢ. Ἄν θέλῃ τις νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω ἀκριβεστοῦρον τὰς τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας σχέσεις ἐξετάζων κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους θέλει φθάσει εἰς τὸ συμπέρασμα (πρὸλ. κεφ. 6, § 3) ὅτι ἡ περὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῶν χώρα ἡ γενικώτερον ἡ ἀρχαία Θεσπρωτία, ἧς οἱ κάτοικοι μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἡγεμόνευσαν τῆς Ἡπείρου, ἐγένετο ἡ ἀφετηρία ἐξ ἧς ὡς ἀπὸ κέντρου μετέβησαν ἀποικοὶ πολλαχοῦ καὶ ἐπεκράτησαν οὐ μόνον τῆς Θεσσαλίας, ἣ καὶ τὸ ὄνομα ἐπέβηκαν, ἀλλὰ καὶ τῆς Βοιωτίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἑλθς τῆς Ἑλλάδος. Ἰσως δὲ καὶ οἱ Περραιβοὶ Ἡπειρώται ὄντες μετηνάστευσαν καὶ εἰς Θεσσαλίαν. πρὸλ. Δ. Σεμιτελ. Ἡπειρωτ. σελ. 35. § 8.

(2) Πρὸλ. Cordes, de oracul. Dod. σελ. 30.

(3) Εἰς τὰ εἰς Καλλιμ. Αἰτ. 6. σχόλ. παρὰ Στεφ. 247, 15.

(4) Ἀπολλ. λέξ. Ομ. «Δωδωναιεῖ ἐπιθετικῶς ὁ Ζεὺς ἀπὸ Δωδώνης τῆς θεσσαλικῆς».

(5) Στεφ. Βυζ. σελ. 247. «Καὶ Σοῦιδας δὲ γράφει Φηγωναίου Διὸς ἱερὸν εἶναι ἐν Θετταλίᾳ καὶ τοῦτον ἐπικαλεῖσθαι (τὸν Ἀχιλλέα). Στραβ. VII, 12, 12.

(6) Στέφ. Βυζ. 247. «Κινέας δέ φησι πόλιν ἐν Θεσσαλίᾳ εἶναι καὶ φηγὸν καὶ τὸ τοῦ Διὸς μαντεῖον εἰς Ἡπειρον μετενεχθῆναι». Ἐντεῦθεν δύναται τις ὁρθῶς νὰ συμπληρώσῃ τὸ τοῦ Στράβωνος «Κινέας δ' ἐστὶ μυθεδέστερον... κατὰ G. F.

καὶ τὸ ἐν τοῖς Σιβυλλικοῖς ἄσμασιν ἀναφερόμενον ὅτι ἐκ Δωδώνης ἔρρεον ὑγρὰ κέλευθα Εὐρώπου ποταμοῦ (1)». Ἐν δὲ τοῖς ἡμετέροις χρόνοις φαίνονται ἀκόλουθοι τῆς γνώμης ταύτης πλεῖστοι τῶν Εὐρωπαίων, μάλιστα δὲ Ῥίττερος, Ῥίχτερος καὶ Ζάνδερους (2), ὁ μέγας μυθολόγος Φ. Γ. Οὐέλκερος (3) καὶ ὁ Α. Πρέλλερους (4), ὁ Ὁ. Μύλλερους ἐν τῷ χάρτῃ του καὶ ὁ τελευταῖος γεωγράφος Βουρσιανὸς (5). Καὶ πρῶτον μὲν ἃς εἶπωμεν ὀλίγα περὶ τῆς εὐχῆς τοῦ Ἀχιλλέως, ὕστερον δὲ θέλομεν ἔλθει ν' ἀποδείξωμεν ὅτι πάντες οὗτοι ἐπλανήθησαν πλάνην μεγάλην, ὡς μὴ ὀδηγηθέντες ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Φ. Κόρδης (9) «errore unius e commentatoribus Homeri». Τινὲς τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν καὶ γραμματικῶν δικαίως ἡπóρουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διὰ τὴν τοῦ Ἀχιλλέως εὐχὴν, ἐν ᾗ ἀνεφέρετο ὁ τῆς ἐν Ἡπείρῳ Δωδώνης πελασγικὸς Ζεὺς, σήμερον ὅμως ἀκριβέστερον τοῦ τε Ὀμήρου ἐξετασθέντος καὶ τῆς σχέσεως τῶν χωρῶν τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας δὲν φαίνεται ἡμῖν ἀνεξήγητος τοιαύτη εὐχὴ εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀχιλλέως τιθεμένη, πρῶτον μὲν διότι πιστεύομεν ὅτι τοιοῦτου εἶδους εὐχαὶ ἐκ τῆς συνήθους χρήσεως ἔμειναν, οἷον τύποι, πεπηγυῖαι τὰ στόματα τοῦ λαοῦ, μάλιστα δὲ περὶ τῶν περιφημοτέρων θεῶν τῶν ἐν ἐπιφανεστάτοις ἱεροῖς λατρευομένων, ὡς καὶ σήμερον περὶ τινῶν

Unger (Philologus zwanz. Jahrg. vier Heft. σελ. 382) μὲ τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιτομῆς ἀναφερόμενον «ἦν δὲ πρότερον περὶ Σκοτοῦσαν πόλιν τῆς Πελασγιώτιδος τὸ χρηστήριον, ἐμπρησθέντος δὲ ὑπὸ τινῶν τοῦ δένδρου μετηνέχθη κατὰ χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δωδώνῃ».

(1) Σιβυλ. ἀσμ. 143. «Τὸ τρίτον αὖ Πλούτωνα Ῥέη τέκε διὰ γυναικῶν παριούσα ἔθεν Ῥέην ὑγρὰ κέλευθα Εὐρώπου ποταμοῦ».

(2) Algem. Encycl. d. Wissensch u. Künste ἐν Α.

(3) F. G. Welker, Griechische Götterlehre. Götting. 1857. I, σελ. 199.

(4) L. Preller, Griech. Mythologie I, σελ. 96.

(5) Bursian, Geographie I, σελ. 23.

(6) F. Cordes, de orac. Dodonaeo. σελ. 30.

ἀποκλειστικῶς ἀγίων, ταύτην δὲ τὴν εὐχὴν προσφορωτέραν πρὸς ὅσα ἐζήτει ὁ Ἀχιλλεὺς εὐρὼν προσέθηκεν ὁ Ὅμηρος· εἶτα δὲ δὲν στερούμεθα παντάπασι τοιούτων παραδειγμάτων. Ἰδοὺ τί λέγει Στέφανος ὁ Βυζάντιος (1), οἷον ἐλέγχων τὸν Φιλοξενον· «ἐπικέκληται δὲ Ἀχιλλεὺς τὸν τῇ Θεσσαλίᾳ γειτνιῶντα θεὸν ὥς καὶ ὁ Πάνδαρος εὐχεται τῷ Λυκηγε-
νεϊ (2) καὶ ὁ Χρύσης τῷ Σμινθεϊ (3)». Ἐξετάζοντες δὲ τὸ πρᾶγμα ἔτι ἀκριβέστερον εὐρίσκομεν ὅτι τῶν ἀρχαίων ποιη-
τῶν (4) τόσον οἱ ἐπικοί ὅσον καὶ οἱ δραματικοὶ παρετίθε-
σαν φυσικῶς εἰς τὰ στόματα τῶν ἡρώων ἢ τῶν ἡρώιδων ἐν
μεγάλοις κινδύνοις εὐρισκομένων τοὺς πατέρας θεοὺς. Ὡς
γνωστὸν δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος ἀνῆγε τὸ
γένος εἰς Δία τὸν Πελασγῶν τῶν εἰς Θεσσαλίαν ἐξ Ἡ-
πείρου μεταναστάντων καὶ τοῦ πατρῷου Διὸς μνήμην τινα
σωζόντων. Ἐπὶ δὲ τούτοις Ἡπειρος καὶ Θεσσαλία ἐν ἐκείνῳ
τῷ χρόνῳ δὲν διεκρίνετο ὅπως τὸ νῦν (5), κατὰ φύλα δὲ
καὶ κατὰ πόλεις ἕκαστοι ὥκουν. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι ἡ εὐχὴ
αὕτη μόνη δὲν δύναται νὰ ᾖ ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως Θεσσαλι-
κῆς Δωδώνης. Ἄν μάλιστα ἐπιστήσῃ τις τὴν προσοχὴν του
εἰς τὸν ἐφεξῆς στίχον θέλει ἰδεῖ ὅτι ἡ μνεῖα τῶν Σελλῶν,
οὓς οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν τε καὶ γεωγράφων ἐφαν-
τάσθη νὰ θέσῃ εἰς Θεσσαλίαν, αἶρει πάντα δισταγμὸν. Τοῦτο
καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἀκόμη χρόνους ἐνεῖδε καὶ Στέφα-
νος ὁ Βυζάντιος καὶ προσάγει πρὸς ἀναίρεσιν τῆς τοῦ Φιλο-
ξένου ἐξηγήσεως λέγων «ἔοικε δὲ οὕτως ἐπιλελῆσθαι τὸ
ἄμφι δὲ Σελλοὶ σοὶ ναίουσ' ὑπρφήται, ἀνιπτόποδες, χα-
μεῦναι· πῶς γὰρ τούτων μέμνηται ἀπὸ τῆς θετταλικῆς κα-

(1) Ἐν Α. ἀποσπάσματος.

(2) Ἰλ. Δ, 101.

(3) Ἰλ. Α, 39.

(4) Πρβλ. Σέρβ. εἰς Αἰν. Βιργιλ. XII, 769.

(5) Πρβλ. Heyne II παρεκβ. εἰς Ἰλ. π, 233.

λῶν αὐτόν; » Ἀφέντες ἤδη τὴν Ἰλιάδα ἔλθωμεν εἰς τὴν Ὀδύσσειαν. Ἐνταῦθα δὲ ὁ περὶ Δωδώνης λόγος φαίνεται μᾶλλον ἡμῖν διαφέρων, ἅτε θετικώτερον πῶς καὶ τοπογραφικώτερον μνημονευομένης. Δὲν ἵνε πλεόν ἄοριστος ὡς πρὸς τοῦτο καθάπερ ἐν Ἰλιάδι, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν πρόοδον τῶν χρόνων ὀρίζει ἀκριθέστερον τὴν χώραν, ἐν ἣ ἡ Δωδώνη. Ὁ ἥρωες τοῦ ἔπους εἰς Θεσπρωτίαν μετέβη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν δωδωναῖον Δία (1).

• ὅπως νοστήσῃ ἰθάκης εἰς πῖονα δῆμον

ἤδη δὲν ἀπειὼν ἢ ἀμπαδὸν ἢ κρυφὴδόν».

Ταῦτα διηγεῖται εἰς τὸν Εὐμαιον συβώτην καὶ εἰς τὴν αἰδολὴν γυναικὰ του (2) ὁ Ὀδυσσεύς. Αὐτὴ ἡ Ὀδύσσεια λοιπὸν ἔρχεται εἰς ἀναίρεσιν ὅλων τῶν ἐκ τῆς εὐχῆς τοῦ Ἀχιλλέως περὶ θεσσαλικῆς Δωδώνης εἰκασιῶν οὐδαμοῦ μνείαν αὐτῆς ποιούμενη. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσίοδος (3) οὐχ ἥμισυ τῇ ἡμετέρᾳ γνώμῃ συμμαρτυρεῖ, διότι αὐτός οὐ μόνον τὸ τῆς Δωδώνης μαντεῖον καὶ τὴν πόλιν Δωδώνην ἀναφέρει ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν ἣ ἡ Δωδώνη Ἑλλοπίαν κάλλιστα εἰκονίσας οὐδαμοῦ εἶπε περὶ θεσσαλικῆς Δωδώνης· οὐχ ἥττον ὁμως ἠθέλησέ τις (4) ὕστερον νὰ εὕρῃ διαφορὰν τινα μεταξὺ τῆς καλουμένης δυσχειμέρου Δωδώνης ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου περιγραφῆς τῆς Ἑλλοπίας. Ἀλλὰ συγκρίνων οὗτος τὴν Ἑλλοπίαν πρὸς τὴν Δωδώνην ἀμαρτάνει ἀμαρτίαν οὐ μικράν διότι καὶ ὁ Ἡσίοδος λέγει ὅτι ἐπ' ἐσχατιῇ πεπόλισται τῆς Ἑλλοπίας ἡ Δωδώνη, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, ἢ ὅτι αὕτη ὑπὸ ὅρει τινι κειμένη συμβιβάζει τό τε τοῦ Ἡσιόδου θέλοντος αὐτὴν εἰς τι πέρας τῆς Ἑλλοπίας καὶ τὸ τοῦ Ὀμήρου δυσχεί-

(1) Ὀδυσ. ξ, 327.

(2) Ὀδυσ. τ, 270.

(3) Ἀπόσπασμα Ἡσιόδ. ἐν σχολ. Σοφ. Τραχ. 1174.

(4) Πρ6λ. F. Gerlach, Dodona. σελ. 18.

μερον αὐτὴν καλέσαντος. Πρὸς περισσοτέραν δὲ τοῦ πράγματος διευκρίνησιν ἔρχεται καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους λεγόμενον ὅτι οἱ Σελ्लाοὶ ἦσαν ὀρεῖοι καὶ τοῦ Αἰσχύλου περὶ τῆς πόλεως Δωδώνης ὡς αἰπυνώτου. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδείς τῶν ἀναφερομένων ποιητῶν καὶ ἄλλων ποιεῖται μνείαν θεσσαλικῆς Δωδώνης ἀλλὰ μόνον ἡπειρωτικῆς. Ἄν τῶρα ἀφήσωμεν τοὺς ποιητὰς καὶ ἔλθωμεν εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος ἔτι καταφανέστερον θὰ δειχθῇ ὅτι δὲν ὑπῆρξε θετταλικὴ Δωδώνη ἀλλὰ μόνον ἡπειρωτικὴ. Ἡρόδοτος ὁ πατήρ τῆς ἱστορίας οὐδαμοῦ ἀναφέρει θεσσαλικὴν Δωδώνην, μάλιστα δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ἡπείρῳ Δωδώνης εἰς τὸ ἐν Μέμφι ἱερὸν τοῦ Διὸς ἀνάγει καταλιπὼν ἡμῖν μῦθόν τινα, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους οὐδ' ὑπῆρχε καὶ ἰδέα θεσσαλικῆς Δωδώνης ἢ μαντείου, καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ τῆς Ἡπείρου ἱερεῖά τις αἰγυπτία ἰδρυσεν (1). Καὶ ὁ Πλάτων περὶ ἡπειρωτικῆς μόνον Δωδώνης ποιεῖται λόγον (2), ὁμοίως καὶ Ἀριστοτέλης (3) καὶ Δημοσθένης (4) καὶ ἄλλοι ἐν γένει συγγραφεῖς, πλην τῶν μετὰ τοὺς ὑπὲρ θεσσαλικῆς Δωδώνης σχολιαστὰς τοῦ Ὀμήρου συγγραφόντων, οἵτινες ὡς ποιοῦντες μνείαν καὶ τῆς τῶν γραμματικῶν θεσσαλικῆς Δωδώνης ἵνε ἄξιοι περισσοτέρας προσοχῆς καὶ διευκρινήσεως. Ἀρχαῖα δὲ ἀπὸ τοῦ Στράβωνος. Στράβων λοιπὸν ὁ γεωγράφος ὁ κατὰ τὸν πρῶτον μ. χ. αἰῶνα ζήσας πολλαχοῦ τὸν Ὀμηρον ὑπ' ὅψιν ἔχων ὑποδηλοῖ (5) ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἠγύχθη τῷ ἐν Ἡπείρῳ πελασγικῷ Διί, οὐδαμοῦ δὲ ἔχνος θεσσαλικῆς Δωδώνης εὔρεν, ἀν καὶ εἵξευρε τὰ τοῦ Σοῦίδα καὶ Κινέα, ἅτινα καὶ ἀναφέρει συνοδεύων αὐτὰ μετὰ

(1) Ἡρόδ. II, 54.

(2) Φαίδρ. κεφ. κβ. σελ. 244.

(3) Μετωρ. I, 14.

(4) Κατὰ Μηδ. σελ. 351.

(5) Στράβ. VII, 10, 3.

λέξεων δεικνυσουσῶν, ὅπερ ἔφθημεν εἰπόντες. "Αν τις μάλιστα παρατηρήσῃ καλῶς καὶ συγκρίνῃ τὰ περὶ Δωδώνης αὐτοῦ πρὸς τὰ τοῦ Στεφάνου θέλει πεισθῇ περὶ τούτου κατὰ τὸν Οὐγγερον (1) ὅτι αἱ περὶ θασσαλικῆς Δωδώνης εἰδήσεις τίθενται ὡς γινῶμαι τῶν αὐτὴν ἀναφερόντων. Ἄλλ' ἂν τὸ πρᾶγμα ἔφθανε μέχρι τούτου στρεψαλήθης μόνον ἡδύνατο νὰ μάχῃται περὶ τοῦ ἐναντίου, ἕτερον ὅμως ἐπιχείρημα πάρεστιν αὐτῷ τὸ περὶ Αἰνειάνων καὶ Περραιβῶν λεγόμενον (2) «τὰ ὀρεινότερα χωρία πρὸς τῷ Ὀλύμπῳ καὶ τοῖς Τέμπεσι (κατέχειν) τοὺς Περραιβοὺς καθάπερ τὸν Κύφον καὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὰ περὶ τὸν Τιταρήσιον». Τὸ χωρίον τοῦτο ὄντως ἀναμιμνήσκει ἀσχέτως πρὸς τὸ ὅλον τοῦ περὶ Δωδώνης λόγου τοῦ Στράβωνος τὸ τοῦ Ὁμήρου ἐν τῷ καταλόγῳ (3), εἰς ὅπερ οἱ ἀρχαῖοι οὐδὲ κἂν προσέσχον. Ἄν δ' οὕτως ὁ Στράβων ἐνύει αὐτὸ τότε δὴ ἔπρεπε καὶ ἐν τοῖς τοῦ Κινέα καὶ Σουίδα νὰ πιστεύσῃ καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸ πρὸς βοήθειαν τῆς ἀποδοκιμαζομένης ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γνώμης των. Τούτων ἕνεκεν ἠναγκάσθη ὁ καλὸς Γ. Οὐγγερος νὰ ἐκλάβῃ τὸ καὶ τὴν Δωδώνην ὡς παρεισδύσαν, ὡς καὶ πολλὰι ἄλλαι λέξεις ἐν τῷ Στράβωνι εἰσέφρησαν, ἅς οἱ κριτικοὶ ἀνευρόντες ἐξωβέλισαν. Τούτου οὕτω διωρθομένου μένει τὸ τῆς ἐπιτομῆς, ὅπερ, ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, θεωροῦμεν ὡς συμπλήρωμα τῆς τοῦ Κινέα γνώμης, ἀφοῦ μάλιστα λέγει κατὰ τὰ προηγούμενα τοῦ Στράβωνος μῦθον ὅτι ἐνεπρήσθη ὑπὸ τινων τὸ δένδρον καὶ μετηνέχθη κατὰ χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Δωδώνην. Καὶ τοῦ Στράβωνος λοιπὸν ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν ἀποφαινομένου, ἅς ἔλθωμεν εἰς τὸν Σουίδα καὶ Κινέα, ἐξ ὧν θέλει δειχθῇ

(1) H. Unger, Philologus σ. 583.

(2) Στραβ. IX, 20, 15.

(3) Ἰλιάδ. 6, 720.

ὅτι δὲν ὑπῆρξε Θετταλικὴ Δωδώνη μ' ὅλους τοὺς πλασθέντας μύθους των, διότι κατέλιπον ἡμῖν ἔχνη ἀνεξίτηλα δηλοῦντα ὅτι οὐχὶ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος ἀλλ' ἐκ τῆς κακῆς ἐρμηνείας τοῦ Ὅμηρου καὶ τῇ Θεσσαλίᾳ χαριζόμενοι προέδωκαν εἰς τοιαύτην δόξαν. Ὁ Σουίδα λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *θεσσαλικὰ* γράψας, κατὰ δυστυχίαν ὅμως μόλις ὀλίγιστα αὐτοῦ διεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν ἀριδῆλως φαίνεται ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ ὄνομα Δωδώνης δὲν εὔρε, παρεδέχετο δ' ὅτι παρ' Ὅμηρῳ ὁ Ζεὺς ἀπαντᾷ μὲ τὸ ἐπίθετον *πηγωναῖος*, ὡς ὁ Στέφανος λέγει «Καὶ Σουίδα δὲ γράφει *πηγωναίου* Διὸς ἱερὸν εἶναι ἐν Θετταλίᾳ καὶ τοῦτον ἐπικαλεῖσθαι (τὸν Ἀχιλλέα).» ἦτο δὲ τὸ τοιοῦτον ἱερὸν εἰς τὴν περὶ Σχοτοῦσαν χώραν, ὁπόθεν μετηνέχθη εἰς Ἡπειρον (1). Καὶ Κινέας δ' ὁ θρυλούμενος ῥήτωρ καὶ σύμβουλος τοῦ Πύρρου γράψας καὶ αὐτὸς *θεσσαλικὰς ἀρχαιότητας* τὴν αὐτὴν τῷ Σουίδᾳ σημασίαν ἔχει ἐκ τῆς εὐχῆς «Ζεῦ, ἄνα, Δωδωναῖε,» ἐξαγαγὼν τὴν *θεσσαλικὴν* Δωδώνην καὶ ἐγκρίνας τὴν διόρθωσιν τοῦ *δωδωναῖε* εἰς *πηγωναῖε*, ὡς ὁ Στέφανος (2) μαρτυρεῖ. «Κινέας δὲ φησι πόλιν ἐν Θεσσαλίᾳ εἶναι καὶ *πηγόν* καὶ τὸ τοῦ Διὸς *μαντεῖόν* εἰς Ἡπειρον μετενεχθῆναι». Πῶς ἐξηγητέον τὸ χωρίον τοῦτο ἵνε δὴ σκολον νὰ εἴπωμεν, δεικνύει δὲ καθ' ἡμᾶς ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν Θεσσαλίᾳ ὄνομα Δωδώνης. Οἱ περὶ τούτων ὅμως γράψαντες ζητοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι τοῦτο ὡς ἐξῆς· δὲν δύναται, λέγουσι, τὸ πόλις νὰ σημαίνει τὴν παρ' Ὅμηρῳ ὀνομαζομένην, διότι ἐν τῷ χωρίῳ ἐκείνῳ *πηγὸς* δὲν ἀναφέρεται, ὅθεν ἐξαλειπτέον τὸ *καὶ*, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἔθηκεν ὁ ἀπογραφεὺς ὡς οὐσιαστικὸν ἐκλαβὼν τὸ *πηγόν*· ἔχουμεν λοιπὸν τὴν γνώμην τοῦ Κινέα θέλοντος νὰ ἐξηγήσῃ τὸ *Ζεῦ, Δωδωναῖε*, οὕτως· «πόλιν ἐν Θεσσαλίᾳ εἶναι *πηγόν*.»

(1) Στράβ. ἐπιτομὴ VII.

(2) Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Δωδώνη.

Πρὸς βεβαίωσιν τῆς διορθώσεως ταύτης εὐρέθη τὸ τοῦ σχολιαστοῦ (1). «οἱ δὲ γράφουσι Φηγωναῖε· Σκοτουσσαῖοι γὰρ φασὶ παρ' ἑαυτοῖς λόφον εἶναι φακόνεντα (κατὰ Οὐγγερον Φαγόνεντα) ἀπέχοντα Σκοτούσσης σταδίους ιε', ἐν ᾧ Διὸς φηγωναίου ἐστὶν ἱερόν». ὁ Γ. Οὐγγερος (2) προσπαθεῖ διὰ πλείστων ὅσων ἀναλόγων παραδειγμάτων ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ *φηγὸς* προῆλθεν ἐκ τῆς *Φηγούς*, ὡς τὸ τέτραπος, ἀρτίπος, δίπος ἐκ τοῦ τετράπους, ἀρτίπους, δίπους. Οὕτω οἰκονομοῦνται καὶ αἱ τοῦ Σουίδα καὶ Κινέα παραδοξολογίαι. Ταῦτὸ δὲ σημαίνει καὶ τὸ ὑπὸ Στεφάνου (3) λεγόμενον· «ἕτεροι δὲ γράφουσι Βωδωναῖε· πόλιν γὰρ εἶναι Βωδώνην, ὅπου τιμᾶται»· καὶ τὸ τοῦ σχολιαστοῦ (4) τοῦ γνωστοῦ ὁμηρικοῦ χωρίου «οἱ δὲ γράφουσι Βωδωναῖε· πόλιν γὰρ Θεσσαλίας ἢ Βωδῶν, ὅπου τιμᾶται Ζεὺς [ἢ νῦν Βόνδιτζα]». Ἐντεῦθεν δὴ ληθὲν ὅτι καὶ τὸ *Βωδώνη* ἐμφαίνει οὐ μόνον ὅτι δὲν ὑπῆρξε Θεσσαλικὴ Δωδώνη, ἀλλ' ὅτι οἱ τοῦτο θέλοντες νὰ ὑποστηρίξωσιν ἀτυχεῖς ἀνταλλαγὰς ἐποίησαντο. Ἐχει δὲ ἡ Βωδώνη μόνον διαλεκτικὴν σχέσιν, ὡς τοῦτο ἐρρέθη ἐν τῷ ἀ. κεφαλαίῳ. Ἀπαλλαγέντες οὕτω τῶν τε γραμματικῶν καὶ τῶν αὐτοῖς ὁπαδῶν ἐρχόμεθα εἰς τὴν διακοπεῖσαν σειρὰν τῶν συγγραφέων. Ὅλοι οἱ λατῖνοι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς, ὅσοι ἀναφέρουσι τι περὶ Δωδώνης, μόνον ἡπειρωτικὴν Δωδώνην λέγουσι. Τὸ αὐτὸ δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῶν μετὰ ταῦτα Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ λεξικογράφων, ὡς τοῦ Πολυβίου, Πausανίου, Ἡσυχίου, Β. Φαβωρίνου κτλ. Ταῦτα πάντα παριδόντες οἱ Εὐρωπαῖοι φιλόλογοι, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὡς τοῦ Ἐϊνίου, Κόρδη, Οὐγγέ-

(1) Σχολ. ὁμ. ἰλ. π, 233.

(2) G. Unger, Philologus σελ. 322.

(3) Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Βωδώνη.

(4) Σχολ. ἰλ. π, 233.

ρου καὶ τινων ἴσως ἄλλων, ἀποφαίνονται ὅτι ὑπῆρξε θεο-
σαλικὴ Δωδώνη. Τούτου ἐξελεγχθέντος καὶ ἡ γνώμη ὅτι
ἐκ τῆς Ἡπείρου ἀποικήσαντές τινες εἰς Θεσσαλίαν (1) συνέ-
στησαν ἐκεῖ δωδωναῖον ἱερὸν δὲν φαίνεται ἐχομένη ἀληθείας,
διότι ἐὰν τοιοῦτόν τι ἐγίνετο, ἔπρεπε ἐχνη αὐτοῦ, μάλιστα
ὡς ἱεροῦ, νὰ σώζωνται καὶ ἐν τοῖς ἔπειτα, ὅπερ οὐδαμοῦ λέ-
γεται. Περιεργότερα ἵνε ἡ γνώμη τῶν θελόντων μεταξὺ Θεσ-
σαλίας καὶ Ἡπείρου νὰ θέσωσι τὴν Δωδώνην, οἷον εἰ μεθιστα-
μένου ἐκάστοτε τοῦ μαντείου ὡς κοινοῦ ὅλης τῆς Ἑλλάδος
καὶ ἀνήκοντος κατὰ τὸ ἐκάστοτε ἐκάστης χώρας ἐπὶ τῶν ἄλ-
λων κράτος εἰς Ἑλλοπίαν, Χαιονίαν, Θεσπρωτίαν, Περραιβίαν
καὶ Θεσσαλίαν (2). ὁ δὲ Ὑγῖνος (3) ἐν τῷ περὶ Δωδώνης λό-
γῳ συγγέων ἅμα Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν καὶ Μολοσσίαν
καὶ τυφλῷ δῆλον ὅτι αὐτοκτονεῖ. Ἄλλ' ἴσως τις τέλος θέ-
λει εἰπεῖ ὅτι παρείδομεν τὸ ἐκ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἐπισκόπου
τῆς Δωδώνης Θεοδώρου ἐξαγόμενον τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ (4)
ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ Δωδώνης ἐπισκοπὴ, ἅτε τῆς
Δωδώνης ἐν παλαιᾷ Ἡπείρῳ οὔσης. Τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν
Ἐφέσῳ συνόδου (5) ἀναφέρουσι τὴν ὑπογραφὴν ταύτην,
ἀλλὰ δὲν δύναται κατ' οὐδένα λόγον ἐκ τούτων νὰ ἐξαχθῇ
ἐτέρα ἐπισκοπὴ ὁμώνυμος ἐν Θεσσαλίᾳ ἄλλοθεν μὴ οὔσα
γνωστῇ· αἱ λέξεις δὲ παλαιᾶς Ἡπείρου καὶ Ἡπείρου παλαιᾶς
ἀπαντῶσιν εἰς τὰ πρακτικὰ, ὅπου ἀναφέρεται πόλις τις ἡπει-
ρωτικὴ, σχεδὸν πάντοτε (6), εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ ἀπαντᾷ εἴτε

(1) Πρέλ, F. Gerlach. Dodona σελ. 18.

(2) F. H. Bode, orph. poet. Graec. Götting. 1824 σ. 67.

(3) Hygini, κεφ. 223. «Thessalus (fecit) templum, quod est in Macedonia Jovis Dodonaei in terra Molossorum».

(4) Π. Ἀραβ. πραγμ. περὶ Δωδώνης 1862 σ. 12, 6.

(5) Τῶν ἱερῶν συνόδων δαψιλεστάτη συλλογὴ ἐν Παρίσις. Τόμ. Α'. σ. 493.

(6) ἱερῶν συνόδων. Τόμ. Α'. σ. 467—480. 494 κτλ. Τόμ. Β'. σελ. 81.
67. 97. 102. 126. 137. 138 (τῆς κατὰ τὴν παλαιὰν Ἡπείρου). 238. 270. 271
καὶ ἑξῆς.

καὶ μόνον ἐν Ἡπείρῳ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν πό-
λεων τῆς νέας Ἡπείρου (1)· ὁ δὲ λόγος ἵνε πρόδηλος, διότι
κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ ὄνομα τῆς Ἡπείρου ἐπέξε-
τάθη καὶ εἰς τὴν Ἰλλυρίαν κληθεῖσαν νέαν Ἡπειρον, ἐνῶ ἡ
κυρίως Ἡπειρος ὠνομάσθη παλαιὰ Ἡπειρος. Ὡς ἐξαίρεσιν
δὲ προσθετέον ὅτι ἀλλαγῶν τῶν πρακτικῶν (2) ἐν τῇ Δω-
δώνῃ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα παλαιᾶς Ἡπείρου.

§ 7. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν γένει περὶ τῆς πόλεως Δωδώνης,
ἐρχόμεθα δὲ νῦν εἰς τὸ ἐν αὐτῇ μαντεῖον.

BIBΛΙΟΝ Β΄.

Περὶ δωδωναίου μαντείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Θέσις καὶ κατασκευὴ τοῦ μαντείου.

§ 8. Οἱ Πελασγοὶ ὄντες φυλὴ εἰρηναία καὶ ἐργατικὴ
ἔπου καὶ ἂν κατώκουν προσεπάθουν νὰ ἔχωσι μονίμους
ἑδρας πόλεις τε καὶ ἀκροπόλεις ταιγίζοντες. Ἐν τούτοις
πρώτιστον αὐτῶν μέλημα ἦσαν οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἱερά. Ἄν δὲ
πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ μέχρι τοῦ νῦν σωζόμενα
ἐρείπια τῶν ναῶν καὶ τῶν ἱερῶν, εὐρίσκομεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
στον ταῦτα σύμφωνα πρὸς ὅσα ὁ Ξενοφῶν (3) ἐμβάλλων
εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους περὶ τοῦ πῶς ἔδει τὰς οἰκίας
οἰκοδομεῖσθαι ἀναφέρει ὅτι «ναοῖς γε μὴν καὶ βωμοῖς χώραν
εἶναι πρεπωδεστάτην ἥτις ἐμφανεστάτη οὔσα ἀστιβεστάτη

(1) Ἱερῶν συνόδων τόμ. Β΄. σ. 137 καὶ ἀλλαγῶν.

(2) Ἱερῶν συνόδων τόμ. Α΄. σ. 465. 467.

(3) Ξενοφ. Ἀπομνημ. Γ, 8, 9.

εἴη· ἡδὺ μὲν γὰρ ἰδόντας προσεύξασθαι, ἡδὺ δὲ ἀγνώως ἔχοντας προσεῖναι». Ἐν τοιαύτῃ τινὶ θέσει κατὰ τὴν Δωδώνην νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο τὸ μαντεῖον ἡ ἐν γένει τὸ τοῦ Διὸς ἱερόν.

§ 9. Ἄλλ' ἂν ἤδη μικρόν τι βλέμμα ρίψωμεν καὶ εἰς ἄλλα μαντεῖα, εὐρίσκομεν ὅτι τὰ πρῶτα ἦσαν ἐν σπηλαιοῖς καὶ χαράδραις καὶ ἐν χωρίοις ἔχουσιν ἔκτακτόν τι καὶ ἀσύνηθες τὴν προσοχὴν τοῦ ποιμενικοῦ καὶ γεωργικοῦ λαοῦ διεγειρόν· ἦτο ἄρα γε τὸ ἐν Δωδώνῃ τῶν τοιούτων μαντεῖων; Ἐξ ὧλων τῶν σωζομένων μαρτυριῶν καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι δρῦς ὑψίκομος ἢ φηγὸς ψιθυρισμῶ τινι τῶν ὑπ' ἀνέμου κινουμένων φύλλων προέλεγε διὰ τῶν μάντεων τοῖς εἰσιούσι τῶν μαντευσομένων τὰ μέλλοντα (1). Τοιοῦτόν τι παρίσταται ἡμῖν καταρχὰς τὸ ἐν Δωδώνῃ μαντεῖον (2). Τὰ δὲ ὑπὸ Πλινίου (3) λεγόμενα Chaonias scrobeset fatidicos specus ὑπεμφαίνουσιν ἀπλῶς δωδωναῖον μαντεῖον ἄνευ τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν τῶν μὴ ἄλλοθεν γνωστῶν καὶ εἰς ἄλλα μαντεῖα ὄντως ἀποδιδομένων. Ἴνε δὲ φυσικώτατον καὶ ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον (4) ὅτι οἱ ἄνθρωποι τὸ πρῶτον μετεχειρίζοντο πρὸς ἐνοίκησιν κοῖλα δένδρα καὶ σπήλαια καὶ ρήγματα. Τοῦτο δ' ἔτι μάλλον ἰσχύει περὶ τῶν ναῶν, οἵτινες κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τῶν ἀρχαίων δοξασίας δὲν ἦσαν προωρισμένοι εἰς σύνοδον τῶν πιστῶν, ἀλλ' ὥς αὐτόχρημα οἴκοι τῆς θεότητος. Αὐτὸ τοῦτο σημαίνει καὶ ἡ λέξις ναὺς ἐκ τοῦ ναῖω=κατοικῶ, ὅπερ καὶ εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους ἔμεινε μόνον εἰς τοὺς κυρίους ναοὺς ἢ σηκοὺς, ὅπου μάλιστα ἐδίδοντο εἰς τινα καὶ χρησμοί, διό

(1) Σουΐδας ἐν λ.

(2) Ὁμ. Ὀδυσσ. ξ, 327.

(3) Plin. X, 93.

(4) Διεδ. Σικελ. V, 69. Παυσ. V, 17. 7.

καὶ ἐκαλεῖτο ἄδυτον, μέγαρον ἢ ἀνάκτορον, διότι ἦτο βατὸν μόνον τῷ χρηστηριαζομένῳ καὶ τοῖς ἱερεῦσι (1). Καθ' Ἡ-
σίοδον δὲ τὸ ξόανον τοῦ Διὸς ἐν Δωδώνῃ ἦτο εἰς τὸ κοῖλον
τῆς φηγοῦ (ναῖον ἐν πυθμένι φηγοῦ). Καὶ ἀλλαχοῦ δέ, ὡς
ἐν Ἐφέσῳ, ναοὺς ἀπετέλουν κοῖλα δένδρα (2). Ἄλλ' ὀλίγον
πρὸ τῶν μηδικῶν καὶ μετὰ ταῦτα, ὁπότε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ
ἤρχισε ν' ἀναπτύσσεται, οἱ ναοὶ ἐγένοντο λιθόκτιστοι, περί-
πτεροι ἢ ἀμφιπρόστυλοι τὰ πολλὰ γενόμενοι. Ἡ τέχνη
προοδεύσασα τὸν μὲν σηκόν, ὡς καὶ πρόσθεν εἴρηται, ἀφῆκεν
ἱερὸν τῷ θεῷ, τοῖς δὲ κατὰ παντοίας ἀνάγκας συνερχομέ-
νοις πιστοῖς ἐπέτρεψε τὰς περὶ τὸν ναὸν στοὰς, αἵτινες φαί-
νεται ὅτι ἦσαν ἐστεγασμένοι ἢ μὲ ξύλινα ἢ μὲ λίθινα φατ-
νώματα. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ ἰδιαίτερα οἰκοδομήματα
προσκεείμενα τοῖς ναοῖς, οἱ καλούμενοι θησαυραὶ, ὑπάρχον
ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ, ἔνθα ἐφυλάσσοντο τὰ
ἱερὰ ἀναθήματα. Καὶ προσοδοφόρα κτήματα ὡς πλείστα,
καλούμενα τεμένη, ἦσαν ἀφιερωμένα, ὁποῖα οἱ ἀγροὶ, αἱ
βασκαί, τὰ δάση κτλ. Πᾶς λοιπὸν ναὸς ἔχων ἅπαντα ταῦτα
ἦτο μεγαλοπρεπέστατος καὶ διετηρεῖτο ἀξίως τοῦ λατρευο-
μένου θεοῦ, ἐν τῇ προβάσει δὲ τοῦ χρόνου διεκοσμεῖτο εὐ-
πρεπέστερον καθόσον ἡ τέχνη ἐτελειοποιεῖτο· ἀναντίρρητον
δὲ ἔνε ὅτι τὰ δημόσια οἰκοδομήματα καὶ ἰδίως οἱ ναοὶ ἦσαν
πολυτελέστερα καὶ λαμπρότερα τῶν ἰδιωτικῶν (3). Ἦτο
ἄρα γε καὶ τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερὸν τοιοῦτόν τι; Δυνάμεθα ἐξ
ἀναλογίας τοῦ ἐν Δελφοῖς καὶ ἀλλαχοῦ ν' ἀποδώσωμεν καὶ
ταύτῳ πάντα ταῦτα; Δυστυχῶς αἱ σωζόμεναι τῶν ἀρχαίων
μαρτυρίαι καθ' ὅλοκληρίαν δὲν παρέχουσιν ἡμῖν τοιοῦτον
διάγραμμα τοῦ ἱεροῦ, οὐχ ἦττον ὅμως ἐκ τῶν πλείστων ἐν

(1) Πaus. IX, 8, 1.

(2) Διον. περιηγ. 828. Κελλίμ. ὕμ. εἰς Ἄρτ. 239. Πaus. VIII, 13, 2. 10, 2.

(3) Θουκυδ. 6, 14 65.

αὐτῷ ἀναθημάτων (1) καὶ ἐκ τῆς κατὰ Πολύβιον (2) ὑπὸ τοῦ Δορυμάχου ἐμπρήσεως τῶν στοῶν καὶ κατασκάψεως τῆς ἱερᾶς οἰκίας καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν τοιούτων μαρτυριῶν (3) εἰκάζομεν ὅτι καὶ δὲν ἦτο κατώτερον πολλῶν περιφήμων ναῶν καὶ μαντείων.

§ 10. Τούτων οὕτως ἐχόντων μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὸ ζήτημα, ὅπερ τινὲς τῶν Εὐρωπαίων, μάλιστα δὲ οἱ τοπογραφίας ἐκδῶσαντες, καὶ πάντες οἱ ἡμέτεροι· οἱ αὐτοὺς ἀκολουθοῦντες εἰς μέσον ἔφερον, περὶ τῆς ἐκ τῆς πόλεως Δωδώνης ἀποχωρίσεως τοῦ μαντείου, ἂν καὶ κυρίως ἐνταῦθα δὲν ἀνάγεται, ὡς πηγάσαν ἐξ ἀνάγκης ἐκ τῶν ὑστέρων γενομένης, καθότι ἔτυχεν ἂν συναντήσωσιν ἐρείπια μὴ δυνάμενα νὰ περιλάβωσι πόλιν καὶ ἱερὸν ἅμα, οὐχὶ δ' ἐξ ἱστορικῶν μαρτυριῶν, διότι καὶ τὸ περὶ τὴν Δωδώνην κεῖσθαι τὸ μαντεῖον (4) καὶ κατὰ τὴν Δωδώνην (5) δὲν ἀποκλείει τὸ ἐν τῇ Δωδώνῃ εἶναι, ὡς ὅλα τὰ λοιπὰ τῶν συγγραφέων χωρία περὶ Δωδώνης μαρτυροῦσι. Καὶ ἂν μὲν οἱ χωρίζοντες οὗτοι ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος ὁδηγούμενοι ἔλεγον ὅτι τὸ μαντεῖον ἔκειτο ὡς πλησιαίτατα τῆς πόλεως, κάπως ἐσυμβιβάζετο, διότι, ὡς γνωστὸν, ἂν ὅχι εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως, ἀλλὰ περὶ τὴν πόλιν ἦσαν τὰ πλεῖστα μαντεῖα φέροντα ὡς ἐκ τούτου καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς, πλὴν ἀλλ' ὅς πλάσαντες τὸ παρὰ τὴν Δωδώνην κεῖσθαι τὸ ἱερὸν ἀλλ' οὐκ ἐν Δωδώνῃ (6) ἐζήτησαν καὶ τινες

(1) Ἡσιδ. ἀποσπ.—Διον. Ἀλικ. ῥωμ. ἀρχ. I, 19. 31. Δημ. κατὰ Μηδ. σελ. 331 ἐκδ. Reisk.

(2) Πολυβ. IV, 67.

(3) Στράβ. VII, 7, κεξ. Στέφ. Βυζ. ἐν λ.

(4) Πολυβ. IV, 67. Πλουτάρχ. 6. Πύρρ. I.

(5) Δ. Σικελ. 26, 10. Πλουτάρχ. ἀποφθεγμ. Λακωνικ. Ἄγες. 10¹.

(6) Rouqueville, νογ. J. I. Gr. πολλαχοῦ τοῦ Α'. τόμου. Leake, Trav. N. G. IV. σελ. 167—200. Ἡπειρωτ. Δ. Σεμιτέλου σελ. 56. Μελετ. ἐπὶ τῆς Ἡπείρου. Δ Πάλλη σ. 18. Πραγμ. περὶ Δωδ. II. Ἀραβ. πολλαχοῦ.

εὔρον τὸ μαντεῖον ὅτι πορρωτάτω τῆς πόλεως, ὡς θέλομεν ἰδεῖ εἰς τὸ δεύτερον μέρος. Δειχθείσης νῦν τῆς ἀφορμῆς τῆς γνώμης ταύτης καὶ τῆς ἐλλείψεως μαρτυριῶν πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς (1) μεταβαίνομεν εἰς ἄλλο ζήτημα ὁμοιότατον κατὰ πάντα ὡς πρὸς τὴν γέννησιν μὲ τὸ προηγούμενον.

§ 11. Ὁ λεξικογράφος Ἑσυχίος (2) καὶ ὁ τούτου κατὰ τὰ πλεῖστα ἀπογραφεὺς Β. Φαβωρίνος (3) ἀναφέρουσι περὶ τοῦ ἐν Δωδώνῃ ἱεροῦ τὰ ἑξῆς.

« Ἑλλά· καθέδρα· καὶ Διὸς ἱερὸν ἐν Δωδώνῃ· Λάκωνες ». ἀλλαχοῦ δὲ

• Ἐλα (Ἑλλά) τὸ τοῦ Διὸς ἱερὸν ἢ Δωδώνη καὶ οἱ ἱερεῖς Ἑλλοί ». ἡ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐκδοσιν τοῦ Ἑσυχίου, ἐνθα καλῶς ποιῶν ἀμφοτέρω συνανέμιξεν ὁ ἐκδότης (4).

« Ἑλλά· καθέδρα· Λάκωνες· καὶ Διὸς ἱερὸν ἐν Δωδώνῃ (καὶ οἱ ἱερεῖς Ἑλλοί) ».

Ἐκ δὲ τῆς παλαιᾶς ἐκδόσεως τοῦ Ἑσυχίου, ἣν ἀνὰ χεῖρας εἶχεν ὁ Πουκεύλλη (5) καὶ ἐπιπολαίως τὸ περὶ Ἑλλάς ἀνέγνωσε, προῆλθε πρῶτος, ὡς ἡμεῖς γνωρίζομεν, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ πόλις Ἑλλά ὑπῆρχεν ἐν Ἡπείρῳ πρωτεύουσα (καθέδρα) τῶν Πελασγῶν, καὶ τὰ ἔχνη αὐτῆς ἀνεῦρεν· ἰδοὺ μάλιστα ἰδίαις λέξεσι τί λέγει εἰς τὸν πρόλογόν του (préface) καὶ πολλάκις ἐπαλαμβάνει πολλαχοῦ τῆς περιηγήσεώς του εἰς Ἡπειρον. « Je crus reconnaitre dans l'acropole de Castritza, où l'on voit une architecture militaire en polygones irreguliers, la capitale des Pelasges, qui fut primitivement appelée Hella, Ἑλλά καθέδρα (6) ».

(1) Χρυσάλλ. 31—34 ἡμετ. διατριβήν.

(2) Ἑσυχίου παλαιὰ ἐκδοσις I, 1139. 1180.

(3) Β. Φάβωρ. σ. 256.

(4) Hesych. Lexic. ed. min. Maur. Schmidt. σ. 311.

(5) Pouqueville, Voyag. d. l. Gr. I. πολλαχοῦ.

(6) Τοῦ αὐτοῦ I. σ. XV.

Δὲν ἔνε ἀνάγκη, νομίζομεν, ν' ἀποδείξῃ τις ὅτι τὸ καθέδρα ἔνε ἡ πρώτη σημασία τῆς λέξεως καὶ σημαίνει αὐτὸ τοῦτο ἔδρα, ἔδος (1), ἔδρανον (2), διότι καὶ πᾶς ὁ μετὰ προσοχῆς ἀναγινώσκων τὸ χωρίον βλέπει τοῦτο καὶ ὁ νέος ἐκδότης τοῦ Ἑσυχίου παρενέβαλε τὴν λέξιν *Λάκωνες* μεταξὺ τοῦ καθέδρα καὶ Διός, ὡς εἶδομεν, δι' ἄλλον μὲν ἴσως λόγον, οὐχ' ἤττον ὁμως καὶ ὅπερ ἡμεῖς λέγομεν μαρτυροῦσαν, ἂν καὶ καθ' ἡμᾶς τὸ Λάκωνες πρέπει νὰ διατηρηθῇ εἰς τὸ τέλος ὡς ὑπὸ τῶν Λακῶνων καὶ τὸ ἱερὸν οὕτως ὀνομαζόντων δι' ὃν παρακατιόντες θέλομεν ἐκθέσει λόγον. Ἀλλὰ τῶν ἡμετέρων σχεδὸν πάντες τῷ Πουκευίλλῃ ἐπόμενοι δέχονται πόλιν Ἑλάν. Καὶ ὅπερ ἄλλοτε ἀλλαχοῦ (3) ἐλέγομεν εἴμεθα ἡναγ-
 κασμένοι εἰς τὰ περὶ Δωδώνης νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν πολ-
 λάκις, ὅτι πρέπει δηλαδὴ τὰ ὑπὸ τῶν ξένων λεγόμενα νὰ
 δεχώμεθα μετὰ μεγίστης ἐπιφυλάξεως, ἂν θέλωμεν νὰ μὴ
 περιπίπτωμεν εἰς τοιαῦτα σφάλματα καὶ νὰ τὰ βασανίζω-
 μεν μετὰ προσοχῆς, ἐκ τοῦ βασανισμοῦ τῶν ὁποίων πλεῖστα
 διευκρινοῦνται. Ἡ λέξις *ἐλλά*, ὡς σημειοῖ καὶ ὁ Ἑσύχιος,
 ἔνε τοπικὴ καὶ διαλεκτικὴ παρὰ Λάκωσιν, ὡς συνηθέστατα
 παρὰ πολλοῖς ἀπαντῶσι τοιαῦται λέξεις. Ἐκ τῆς λέξεως
 δὲ καθέδρα ἔδραν σημαίνουσης καὶ ἀναλογούσης μὲ τὸ παρ'
 Ἑσυχίῳ *σέδας* ἢ μὲ τὸ παρ' ἄλλοις *ἔδος* δείκνυται ἔτι μάλ-
 λον ἡ ἀρχὴ τῆς λέξεως *ἐλλά*. Καὶ τῷ ὄντι, τί ἄλλο ἔνε τὸ
ἐλλά ἢ τὸ παρὰ τοῖς Λατίνοις *se lla*, ὡς καὶ ὁ τῆς παλαιᾶς
 ἐκδόσεως σχολιαστὴς θέλει; Τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ *sed — la*, τοῦ
 στελέχους δηλαδὴ *sed* καὶ *ἐδ* (Σανσκρ. *sad*) ἐξ οὗ τὸ *sedeo*,
σέδας καὶ *ἐδ-ος* (4). Ἐὰν δὲ τώρα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπὸ

(1) Ἑσυχ. ἔκδ. Schmidt. σ. 466.

(2) Ἑσυχ. μ. ἔκδ 1086.

(3) Χρυσάλλ. φυλλ. 34.

(4) G. Curtius, Grund. Griech. Etym. I, 203.

Παυσανίου (1) λεγόμενον ὅτι ἔδος ἐλέγετο ὁ τόπος, ἔνθα τὸ ἄγαλμα ἵστατο, καὶ γενικώτερον ὅλον τὸ ἄγαλμα (ἐξ οὗ ἴσως καὶ ὁ ναὸς) καὶ τὸ ὑπὸ Στράδωνος (2) λεγόμενον περὶ τοῦ ἱεροῦ ὅτι ἦτο Πελασγῶν *ἐδραν* εὐρίσκομεν διατί παρὰ Λάκωσι τὸ *εἰλλὰ* καὶ τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερὸν σημαίνει, παρατασσόμενον τῇ λέξει *καθέδρα*. Ἀξία μάλιστα παρατηρήσεως κατὰ Κούρτιον (3) ἵνε καὶ ἡ παρὰ Λάκωσι διατήρησις τῆς λέξεως ταύτης συμφωνούσης πληρέστατα τῇ λατινικῇ *sella* καὶ τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων τῶν γλωσσῶν δηλούσης. Ἀλλ' ἴσως εἶπει τις ὅτι ἐνταῦθα βλέπομεν συγγένειάν τινα μετὰ τὰ *Ἐλλοπια* καὶ *Ἐλλοι* καὶ ὅτι κατ' ἀρχὰς ὑπῆρχον παρ' Ἡσυχίῳ δύο λέξεις, ὡς καὶ ἔχνη τούτου σώζονται, καὶ ταύτας τις εὐρὼν κατὰ τὴν φωνὴν καὶ γραφὴν ὁμοίας συνῆψεν εἰς ἓν καὶ ἀπετέλεσε τὸ εἰς ἡμᾶς οὕτω περισωθὲν χωρίον. Καὶ ἡμεῖς ὁμῶς πιστεύομεν συσχετίζοντες τὴν ῥίζαν τῶν λέξεων *Ἐλλοι* ἢ *Σελλοι*, *Ἐλλοπες*, *Πελοπ-ος*, *Ἐλληνες* πρὸς τὴν περιγραφομένην φύσιν τῆς *Ἐλλοπίας* καὶ τὰ παρακείμενα τῇ Δωδώνῃ ἔλη νὰ μὴ ἀμαρτάνωμεν πολὺ δεχόμενοι ἀρμονίαν τινὰ μετὰ τούτων πάντων καὶ συγγένειαν πρὸς τὸ ὕδωρ, ἃν καὶ περὶ τῶν *Σελλῶν* ἐρωτᾷ ὁ Γ. Κούρτιος (4) ἂν ἔχουσι σχέσιν τινὰ μετὰ τοὺς Σαλίους (5) ἡμὲ τὸ στέλε-

(1) V, 11, 2.

(2) VII, 7, 10.

(3) Grund. Etym. I, 206. «Merkwürdig ist auch die Uebereinstimmung zwischen lat. *sella* d. i. *sed-la* und dem von Hesych. mit *καθέδρα* erklärten *Ἐλλὰ*, das auch τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερὸν bedeutet wohl sicherlich im Sinne von ἔδος, Göttersitz». πρβλ. Preller, Griech. Mytholog. I, 96, 2 σημ.

(4) Grund. G. Etym. II, 425.

(5) Οἱ *Salli* (χορευταὶ) ἦσαν πρῶτον 12, εἶτα 24 καὶ τέλος 36 περιάγοντες τὴν πόλιν (ἐν Ρώμῃ) ἐπὶ 13 ἡμέρας ἀπὸ 1 Μαρτίου, ἄδοντες ᾠσματα καὶ χερούοντες ἔνοπλοι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρεως, ὅστις ἐν τῇ τῶν Σαβίνων χώρα *Ti Matiene* εἶχε μαντεῖον ὅμοιον τῷ ἐν Δωδώνῃ. πρβλ. Mythol. Stoll. Π. ἱστομ. σ. 263.

χος *sat*, ἄλλ, ἐξ οὗ τὸ ἄλλομαι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦσαν δύο λέξεις, πάλιν ἡ ἐξήγησις τῆς λέξεως *εἰλλα* ὅτι ἐσήμαινε τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερὸν παρὰ Λάκωσιν ἀναιρεῖ ὑπαρξιν πόλεως ἐν Ἡπείρῳ *εἰλλα* καλουμένης καὶ ὑπὸ οὐδενὸς συγγραφέως ἢ λεξικοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὸν Ἡσύχιον μνημονευμένης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀρχὴ τοῦ μαντείου.

§ 12. Εἰς τὸν προσπαθοῦντα νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἀρχὴν παντὸς ἔθνους καὶ πάσης χώρας ἀπὸ μυθολογικῶν τιμῶν ὡς τὸ πολὺ συρραφῶν ἀλλοιῶν τὴν ἀρχὴν καὶ πρὸς ἄλλον σκοπὸν γιγνομένων ἐπέρχεται πολλάκις κατὰ νοῦν ἡ ἰδέα ὅτι περιττὴ, ἂν ὅχι καὶ ἀνωφελὴς καὶ ματαία, ἴνε ἡ ζήτησις καὶ εὗρεσις αὐτῆς. Τοῦτ' αὐτὸ πολλάκις ἐπάθομεν καὶ ἡμεῖς ζητοῦντες νὰ εὗρωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ δωδωναίου μαντείου.

§ 13. Τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης ἢ τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερὸν, καθ' ὃ ἐδείχθη ἐν τῷ πρόσθεν κεφαλαίῳ ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἦτο ἐν τῇ πόλει Δωδώνῃ. Καὶ τῷ ὄντι, τοῦτο ἴνε καὶ φυσικώτατον, διότι οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅπου κατῴκουν, ἐκεῖ ἱδρουν καὶ ἱερά, ὕστερον δὲ περὶ τὸ ἱερὸν καὶ πόλεις ἀνήγειρον, ὡς τοῦτο καὶ νῦν εἰς τινα μέρη φαίνεται. Ποῖοι ὁμῶς ἱδρυσαν τὸ ἱερὸν τοῦτο; Ἐὰν ἤδη ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ποιητῶν διασωθείσας παραδόσεις θέλομεν εὖρει ὅτι ἦτο Πελασγῶν ἐδρανὸν (1) καὶ πελασγικὸν ἐκαλεῖτο μετὰ Διὸς τοῦ πελασγικοῦ (2). Γνωστὸν ὁμῶς ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τὰ πάντα ἀπέδιδον εἰς τοὺς Πελασγοὺς τοὺς ἀρχαιοτάτους, ὡς ἐνάμιζον, κα-

(1) Σραβ. VI. 7, 10.

(2) Ὀμ. Ἰλ. Π, 233. Στραβ. IX, 2, 3.

τοίκους, οὓς γηγενεῖς ἀπεκάλουν. Ἀλλ' ἡ δόξα αὕτη ἐπὶ πολὺ ἐπικρατήσασα κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἀκόμη χρόνους εὔρε τοὺς ἀντιδοξοῦντας, καὶ δὴ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας περιηγηθεὶς τὴν Αἴγυπτον καὶ πολλὰ παρὰ τῶν ἱερέων αὐτῆς διδαχθεὶς, πλείστας δ' ὁμοιότητας ἔν τε νόμοις καὶ ἡθесιν εὐρῶν μόνον οὐχὶ πάντα ἐξ Αἰγύπτου ἀπετόλμησε νὰ εἴπῃ ὅτι παρέλαβον οἱ Ἕλληνες. Οὕτω δὲ καὶ περὶ τοῦ δωδωναίου μαντείου (1), τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν παρ' Ἑλλήσι χρηστηρίων, πολλὰ τε καὶ ἄλλα παρέδωκεν ἡμῖν καὶ ἐν τούτοις καὶ τινὰς παραδόσεις τῶν τε δωδωνίδων ἱερείων, συνολογούντων καὶ τῶν περὶ τὸ ἱερὸν ἄλλων Δωδωναίων, καὶ τῶν ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου ἱερέων, δι' ὧν ἠθέλησεν ὁ ἱστορικὸς ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἰδρυσις αὐτοῦ ἐγένετο ὑπὸ τινος ἱερέως γυναικὸς αἰγυπτίας πραθείσης εἰς Θεσπρωτοὺς ὑπὸ Φοινίκων ἐκ τοῦ ἐν Θήβαις ἱεροῦ ἐξαγαγόντων δύο τοιαύτας, ὧν ἡ ἑτέρα ἐν Λιβύῃ ἰδρυσε τὸ ἱερὸν τὸ τοῦ Ἀμμωνος.

§ 14. Πρὶν ἤδη βασανίσωμεν τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου ταύτην, ἣς μεταβῶμεν εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ μέσα τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Φ. Κόρδης ἐν τινι αὐτοῦ διατριβῇ (2) καὶ ἄλλοι (3) ἐπειράθησαν νὰ δεῖξωσιν εἰς τὸ πλείστον μέρος τῶν μονογραφιῶν τῶν τὴν πιθανότητα τῆς τοῦ Ἡροδότου γνώμης ἢ μικρόν τι μεταβεβλημένης. Ἀνάγκη δὲ καὶ πρὸ τούτου τὰ τοῦ Ἡροδότου ἰδίαις λέξεσι νὰ ἐκθέσωμεν. « Ἐφασαν οἱ ἱερεῖς τοῦ Θηβαίου Διὸς δύο γυναῖκας ἱρείας ἐκ Θηβαίων ἐξαχθείσας ὑπὸ Φοινίκων καὶ τὴν μὲν αὐτέων πυθέσθαι εἰς Λιβύην πρηθεῖσαν, τὴν δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ταύτας δὲ τὰς γυναῖκας εἶναι τὰς ἰδρυσάμενας τὰ μαντήϊα πρώτας ἐν τοῖσι εἰρημένοισι ἔθνεσι· εἰ-

(1) Ἡροδ. II, 52—58.

(2) F. Cordes Disput. d. or. Dod. σ. 38—39.

(3) ἰδὲ σ. 32.

ρομένου δὲ μῆν, ὁκόθεν οὕτω ἀτρακέως ἐπιστάμενοι λέγουσι, ἔφασαν πρὸς ταῦτα ζήτησιν μεγάλην ἀπὸ σφέν γενέσθαι τῶν γυναικῶν τούτων καὶ ἀνευρεῖν μὲν σφέας οὐ δυνατοὶ γενέσθαι, πυθέσθαι δὲ ὕστερον ταῦτα περὶ αὐτέων, τάπερ δὴ ἔλεγον. Ταῦτα μὲν νῦν τῶν ἐν Θήβῃσι ἱερέων ἤκουον, τὰ δὲ Δωδωναίων φασὶ αἱ προμάντιες, δύο πελειάδας μελαινας τὴν μὲν αὐτέων εἰς Λιβύην, τὴν δὲ παρὰ σφέας ἀπικέσθαι· ἰζομένην δέ μιν ἐπὶ φηγὸν αὐδάξασθαι φωνῇ ἀνθρωπηίῃ ὥς χρεῶν εἶη μαντήϊον αὐτόθι· Διὸς γενέσθαι, καὶ αὐτοὺς ὑπολαβεῖν θεῖον εἶναι τὸ ἐπαγγελόμενον αὐτοῖσι, καὶ σφέας ἐκ τούτου ποιῆσαι συνωμολόγεον δὲ σφι καὶ οἱ ἄλλοι Δωδωναῖοι οἱ περὶ τὸ ἱερόν». Μετὰ δὲ τοῦτο ἐπιφέρει τὴν γνώμην του ὁ ἱστορικὸς διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων. «Ἐγὼ δ' ἔχω περὶ αὐτέων γνώμην τήνδε· εἰ ἀληθές· οἱ Φοῖνικες ἐξήγαγον τὰς ἱρὰς γυναῖκας καὶ τὴν μὲν αὐτέων εἰς Λιβύην, τὴν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπέδοντο, δοκέει ἐμοὶ ἡ γυνὴ αὕτη τῆς νῦν Ἑλλάδος, πρότερον δὲ Πελασγίης καλουμένης τῆς αὐτῆς ταύτης, πρηθῆναι εἰς Θεσπρωτοὺς, ἔπειτεν δουλεύουσα αὐτόθι ἰδρύσασθαι ὑπὸ φηγῷ πεφυκυίῃ Διὸς ἱρόν, ὥσπερ ἦν εἰκὸς ἀμφιπολεύουσαν ἐν Θήβῃσι ἱρόν Διὸς ἐνθα ἀπίκετο, ἐνταῦθα μνήμην αὐτοῦ ἔχειν. Ἐκ δὲ τούτου χρηστήριον κατηγήσατο ἐπεὶ τε σφι λαβε τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν. Πελειάδες δέ μοι δοκέουσι κληθῆναι πρὸς Δωδωναίων ἐπὶ τοῦδε αἱ γυναῖκες, διότι βάρβαροι ἦσαν, ἐδόκεον δὲ σφι ὁμοίως ὄρνισι φθέγγεσθαι, μετὰ δὲ χρόνον τὴν πελειάδα ἀνθρωπηίῃ φωνῇ αὐδάξασθαι λέγουσι, ἐπεὶ τε τὰ συνετά σφι γῦδα ἡ γυνὴ· ἔως δὲ ἐβαρβάριζε, ὄρνιθος τρόπον ἐδόκεε σφι φθέγγεσθαι, ἐπεὶ τέω τρόπῳ ἂν πελειάς γε ἀνθρωπηίῃ φωνῇ φθέγγαιτο; μέλαιναν δὲ λέγοντες εἶναι τὴν πελειάδα σημαίνουσι ὅτι αἰγυπτίῃ ἡ γυνὴ ἦν». Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Ἡρόδοτος, ὅπως δὲ ὁ Φ. Κόρδης εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα

δώση πιθανότητά τινα μετεχειρίσθη τὰ ὑπὸ τῶν ποιη-
τῶν ἀποδιδόμενα ἐξόχοις τὴν ὄψιν καὶ μορφήν γυ-
ναιξί κοσμητικὰ ἐπίθετα (1), πρὸς τὰς περιστεράς δηλαδή
καὶ λοιπὰ πτηνὰ συσχετιζομέναις. Προσέθηκε δὲ καὶ τάδε,
ὅτι πρὸς τοῦτω καὶ τῇ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φύσει συνετέ-
λεσε καὶ ἡ μέλαινα μορφή τῆς γυναικὸς, ἣτις συνδουασθεῖσα
μετὰ τῆς αἰγυπτίας γλώσσης τῆς ξένης καὶ ἀγνώστου αὐ-
τοῖς παρήγαγε τὸν μῦθον ὅτι τὸ καταρχὰς ἦσαν *Πελειάδες*,
ἀφοῦ μάλιστα γνωρίζομεν ὅτι εἰς τοὺς προφέροντας ἀγνώ-
στους καὶ ἀλλοθρόους φωνὰς ἐφηρμόζετο καὶ ἡ παροιμία
« ὄρνιθος φθόγγον φθέγγεσθαι (2) » καὶ ὅτι ἐπόμενον ἦτο
νὰ θεωρηθῶσιν ὡς *Πελειάδες* διὰ τὸ φύσει κλαυθμηρόν (3)
τοῦ εἴδους τούτου τῶν πτηνῶν, ὅπερ συμβιδάζεται πρὸς τὰ
κλαύματα καὶ τοὺς ὀδυρμοὺς τῶν τῆς πατρίδος τῶν ἀπα-
χθεισῶν καὶ ζυγῷ δουλείας καταπιεσθεισῶν ἐκείνων γυναι-
κῶν. Ταῦτα δὲ περὶ τοῦ Ἡροδότου εἰπὼν ἔρχεται εἰς ἡν
ἔχει περὶ τούτου γνώμην. Ὑπολαμβάνων ὡς ἀληθὴ τὰ ὑπὸ
τῶν ἀρχαίων (4) λεγόμενα, ὅτι αἱ τε ἐν Μολοσσίᾳ καὶ αἱ ἐν
Θεσσαλίᾳ χρησμοδοὶ γυναῖκες ἐκαλοῦντο *Πελειάδες* συμ-
περαίνει ὅτι τὸ ὄνομα *Πελειὰς* ἦτο χρησμολόγου γυναικὸς
ἐν Δωδώνῃ ὄνομα (5), οἷον καὶ τὸ τῶν θυγατέρων τῆς βασ-
σιλίσσης τῶν Ἀμαζόνων (6). Τοῦτο ἀγνοοῦντες, ὡς συμ-
βαίνει συνήθως ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἔνεχα τοῦ μακροῦ χρόνου,
καὶ εἰς θαυμαστὰ τρεπόμενοι μάλιστα οἱ Ἕλληνες ἐπλάσαν
τὰ ὕστερον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερόμενα. Ἐρείδει δὲ

(1) Πρβλ. Λυκοφρ. ἐν Κασσ. 103 ἔνθα ἡ Ἰφιγένεια καὶ Ἑρμιώνη παραβάλλον-
ται μετὰ περιστερὰς καὶ 357 ὅπου αὐτὴ ἡ Κασσάνδρα καλεῖται φάσσα.

(2) Πρβλ. Αἰσχ. Ἀγχιμ. 1048. Σχολ. Ἀριστ. ὄρνιθ. 1060.

(3) Virg. bouc. I, 58.

(4) Εὐστ. εἰς Ὀδυσ. Ο, 327. Ἡσυχ. ἐν λ. Πελειάς.

(5) Serv. εἰς Aen. III, 466.

(6) Σχ. Θεοκρ. εἰδυλλ. XIII. 23.

ταῦτα ἐπὶ ἐτέρου ὁμοίου γεγονότος τοῦ περὶ Σεμίραμιν, βασιλίσσαν τῶν Ἀσσυρίων, αὐτὸ τοῦτο σημαίνουσιν φάτταν, πέλειαν ἀγρίαν (1), περὶ ἧς ἔπλασαν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον μετεβλήθη εἰς πέλειαν (2) ἢ ὅτι πέλειαι ἐθρεψαν αὐτήν. Οὕτω πως ἐξηγήσας ὁ Φ. Κόρδης τὸν περὶ πελειάδων τοῦτον μῦθον ἐνέχοντα ἄλλως καὶ ἱστορικὰς παραδόσεις συνδυασθείσας μὲ τὴν τοῦ ὀνόματος σημασίαν, μεταβαίνει ἀκολούθως εἰς τὸ νὰ βεβαιώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου λεγόμενα καὶ ν' ἀνασκευάσῃ τοὺς εἰς τοῦτο ἀντιτάττοντας ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, οὓς αἰνίττεται ὁ μῦθος, δὲν ὑπῆρχε μετὰξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἑλλάδος συγχοινωνία (3). Πρὸς τοῦτο παρατίθησι τὰ ὑπὸ Ἡροδότου εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου περὶ Φοινίκων λεγόμενα, ὅτι δηλαδὴ Φοίνικες ἔμποροι ἀφικόμενοι εἰς Ἄργος καὶ τὰ αὐτῶν ἐμπορεύματα διαθέσαντες ἤρπασαν σὺν τῇ θυγατρὶ τοῦ βασιλέως Ἰνάχου Ἴνοϊ (4) πολλὰς τῶν γυναικῶν ἐλθουσῶν ἐπὶ τὴν θάλασσαν ἵν' ἀγοράσωσι τῶν φορτίων, τῶν σφι ἦν θυμὸς μάλιστα, καὶ ἀπήγαγον αὐτάς εἰς Αἴγυπτον, μῦθον ὅστις ἔχει καὶ τινὰς συγκεχυμένας ἱστορικὰς εἰδήσεις, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον στηρίζεται ἐπὶ φυσικοῦ φαινομένου, ὡς καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι μῦθοι περὶ Εὐρώπης, Μηδείας καὶ Ἑλένης (5). Παραβάλλων δὲ τὰ τοῦ Ἡροδότου πρὸς τὰ περὶ Δευκαλίωνος (7) μυθολογούμενα ὑποθέτει ὅτι ἡ γυνὴ ἦλθεν εἰς Ἡπειρον κατὰ τοὺς χρόνους

(1) Ἡσυχ. ἐν λ. Σεμίραμις.

(2) Διοδ. Σικ. II. 20.

(3) Πρβλ. F. Gerlach, Dodona σ. 22.

(4) Ἄξια περιεργείας τὰ περὶ Ἰούς ὑπὸ Δισχύλου (Προμ. 830) μυθολογούμενα ὅτι αὕτη ἐξῆλθε τὸ πρῶτον ἐκ Δωδώνης καὶ Ἡπίρου δοῦσα καὶ τὸ ὄνομα εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος.

(5) Πρβλ. A. F. Pott. studien z. gri. mytholog. Leipzig 1859. σελ. 294.

(6) Σχολ. εἰς Ὀμ. Ιλ. π, 233. Μ. Ετυμολ. ἐν λ.

τοῦ Δευκαλίωνος καὶ συνεβούλευσε τοὺς Πελασγοὺς νὰ ιδρύσωσι τὸ μαντεῖον, ἥτοι τὸ 1539 π. Χ. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἐν συντόμῳ τὰ τοῦ Κόρδῃ, καθόσον ἡδηγήθημεν νὰ τὰ σχιagrammῶμεν. Ἀσπάζονται δὲ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἡροδότου καὶ ὁ Κρέυτσερος (1), ὁ Ἰωσ. Ἀρνέθιος (2) ὁ Πρέλλερος (3) καὶ ἄλλοι (4). Τούτους δὲ ἀναφέρων καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Ἡροδότου (5) προσεπάγει neque in animo est cum iis contendere, qui Herodoto plus sapere adque de rebus Graecorum antiquissimis historiae patre melius sibi edocti videntur indeque omnia ea, quae ex Aegypto in Graeciam illata ille dicit, ex opinionibus postera demum aetate per Graeciam propagatis fluxisse contendunt, ipsum Herodotum erroris insimulantes ». Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν ἔμεινε μέχρις αὐτοῦ, ἔλαβε μάλιστα τροπὴν τινα μικρόν τι μεταβληθέν (6). Προσεπάγουσι δηλαδὴ ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα ἴνε μὲν μυθώδη καὶ ἐπενοήθησαν τὸ πλεῖστον χάριν τῆς ἡεροδοτείου γνώμης, οὐχ' ἥττον ὅμως μετέχουσι καὶ τινος ἱστορικῆς ἀξίας, ὅταν μάλιστα φέρωμεν εἰς κοινωνίαν ταῦτα πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου περιγραφομένους ὑποφήτας τοῦ μαντείου Σελλοῦς, οἵτινες ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἱερατικὴ τις τάξις ἐξ Αἰγύπτου ἔλκουσα βεβαίως τὴν καταγωγὴν. Τούτου ἕνεκα τὰ περιημμένα αὐτοῖς ἐπίθετα γαμαιεῦναι, γαμαικοῖται, ἀνιπτόποδες ἐθεωρήθησαν πρόσφορα εἰς τὸν σκοπὸν των. Πλεῖστον δὲ συνέτεινε καὶ ἡ ὑπὸ Φιλοστράτου (7) περιγραφὴ ὠδωνναίας εἰκόνας. « Ἡ μὲν χρυσῇ πέλεια ἐτ' ἐπὶ τῆς δρυὸς ἐν λογίοις ἡ σοφῇ, καὶ χρησμοὶ οὓς ἐκ Διὸς ἀνα-

(1) Creuzer, Symbolik. III, 80.

(2) Jos. Arneth, Das Tauben-orakel. σελ 15.

(3) Pauly, Rear-encyclopädie ἐν λ. Dodona.

(4) Πρβλ. J. C. F. Baehr, Herodoti Halicarnassensis. Lipsiae. σ. 336.

(5) F. Gerlach, Dodona. σ. 28 κξξ.

(6) Δύτῃθι.

(7) Φιλοστ. εἰκ. βιβλ. II, κεφ. 33.

φθέγγεται· κεῖται δ' οὗτος ὁ πέλεκος, ὃν μεθῆκεν Ἑλλὸς ὁ δρυτόμος, ἀφ' οὗ κατὰ Δωδώνην οἱ Ἑλλοί· στέμματα δ' ἀνῆπται τῆς δρυὸς, ἐπειδὴ καθάπερ ὁ Πυθοὶ τρίπους χρησμούς ἐκφέρει, φοιτᾷ δὲ ὁ μὲν ἐρέσθαι τι αὐτὴν, ὁ δὲ θυσαι· καὶ χορὸς ἐκ Θηβῶν (τῆς Αἰγύπτου) οὗτοσί περιεστᾷσι τὴν δρυῖν, οἰκείουμενοι τὴν σοφίαν τοῦ δένδρου, οἶμαι, τῷ τὴν χρυσῇν ὄρνιν ἐκεῖ παλευθῆναι· οἱ δὲ ὑποφῆται τοῦ Διὸς, οὗς ἀνιπτόποδάς τε καὶ χαμαιεύνας ἔγνω ὁ Ὅμηρος, αὐτοσχέδιοί τινές εἰσι καὶ οὐπω κατεσκευασμένοι τὸν βίον· φασὶ δὲ μῆδ' ἂν κατασκευάσασθαι, τὸν γὰρ Δία χαίρειν σφίσιν, ἐπειδὴ ἀσπάζονται τὸ αὐτόθεν, ἱερεῖς γὰρ οὗτοι· καὶ ὁ μὲν τοῦ ἐρέφαι κύριος, ὁ δὲ τοῦ κατεύξασθαι, τῷ δὲ πόπονα χρῆ τάττειν, τὸν δὲ εἰς οὐλᾶς καὶ κανᾶ, ὁ δὲ θύει τι, ὁ δ' οὐ παρῆσει ἐτέρῳ δεῖραι τὸ ἱερεῖον· ἐνταῦθα δὲ ἱερεῖαι Δωδωνίδες ἐν στρυφνῷ τε καὶ ἱερῷ τῷ εἶδει· εἰκόσσι γὰρ θυμιαμάτων τε ἀναπνεῖν καὶ σπονδῶν· καὶ τὸ χωρίον δὲ αὐτὸ θυῶδες, ὦ παῖ, γέγραπται καὶ ὁμφῆς μεστόν· χαλκῇ τε Ἡχῶ ἐν αὐτῷ τετίμηται, ἦν, οἶμαι, ὁρᾶς ἐπιβάλλουσαν τὴν χεῖρα τῷ στόματι, ἐπειδὴ χαλκεῖον ἀνέκειτο τῷ Διὶ κατὰ Δωδώνην ἡχοῦν εἰς πολὺ τῆς ἡμέρας καὶ μέχρι λάδοιτό τις αὐτοῦ μὴ σιωπᾶν». Ἀλλὰ καὶ τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος τῶν Σελλῶν, ὃ παρέχεται τὸ μέγα Ἑτυμολογικὸν (1), προκριθέν τῶν πλείστων ἄλλων αὐτὸ ὅπερ ἐγνωμάτευσαν ἐνόμισαν ὅτι ὑποστηρίζει, διότι κατ' αὐτὸ Σελλοὶ ἐκ τοῦ ἔλλη ἢ ἔλλη = ἡ αὐγὴ τοῦ Ἡλίου, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ὅτι εἰς τὸ ὄνομα τῶν ὑποφητῶν παρέμειναν ἔχνη τῆς ἡλιολατρείας, ἥτις φαίνεται οὕσα παρὰ τοῖς ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου ἱερεῦσι, καθ' ἃ δείκνυται ἐν μέρει ἐκ τοῦ Στράβωνος (2) λέγοντος ὅτι «τούτων ἐστὶ καὶ τὰς ἡμέρας μὴ κατὰ Σελή-

(1) Μ. Ἑτυμ. ἐν λ. Σελλοί.

(2) Στράβ. XIII, 17, 9.

νην ἄγειν ἀλλὰ κατὰ "Ἡλιον τοῖς τριακονθημέροις δώδεκα μηνσὶν ἐπαγόντων πέντε ἡμέρας κατ' ἐνιαυτὸν ἕκαστον». Τί δ' ἄλλο ἐλείπετο; ἡ λέξις Δωδώνη· ἰδοὺ καὶ αὕτη ἐκ τοῦ δῶ "Αδωνος = δῶμα 'Ἡλίου οὖσα (1) ἔρχεται νὰ ἐπιθέσῃ τὸν τελευταῖον λίθον ἐπὶ τοῦ οἰκοδομήματός των. Καί τοιαύτη ἡ τῆς 'Ηροδότου γνώμης ἐξήγησις καὶ ὑποστήριξις.

§ 15. 'Εὰν δὲ ἐπισκεφθῶμεν καὶ τὰς ὑπὸ μυθικὴν μορφήν διασωθείσας μέχρις ἡμῶν ἀρχαίας παραδόσεις περὶ τοῦ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ ἐν τῇ Δωδωναίᾳ καὶ περὶ "Αδου κατὰ τὸν Κωκυτὸν καὶ 'Αχέροντα, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν 'Αχερουσίαν λίμνην τῆς θεσπρωτικῆς χώρας (2), οὕτως ἐξαίφνης θέλομεν ἐκλάβει κυρουμένας πὼς τὰς ἰδέας τῶν περὶ 'Ηρόδοτον καὶ θέλομεν εἰπεῖ ὅτι ταῦτα πάντα διέπλανε καὶ παρέδωκε τοῖς προγόνοις ἡμῶν ἱερατικὴ τις τάξις ἐξ ἐκείνων, αἰνινες καὶ εἰς τὰ τῆς 'Ασίας ἔθνη ἐπεκράτουν, καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν μεγίστην ὡς πρὸς ταῦτα ὁμοιότητα εἰς τὰ συγγενῇ ἔθνη, πλὴν ἄλλ' ὅμως ἐὰν μετὰ προσοχῆς ἐξετάσωμεν πάσας ταύτας καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν θέλομεν πορισθῇ ὅτι ἡ ὁμοιότης τῶν ἰδεῶν τούτων προήλθεν οὐχὶ ἐξ ἱερατικῆς τάξεως, ἀλλ' ἔνε προῖόν τῆς κοινῆς τῶν ἐθνῶν συγγενείας διατηρησάντων τὰ μεγίστην ἐπιρροὴν ἔχοντα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος γεγονότα καὶ ἀναπτυσσάντων ἐκάστων ταῦτα κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸ κλίμα τοῦ τύπου ἐν ᾧ τὸ πρῶτον κατώκησαν, ἀφοῦ τὰ συνέδεσαν μὲ ἰδιά τινα συμβάντα καὶ προσαπέχτησαν τοῦ χρόνου προϊόντος τὰς ἀπλουστάτας καὶ ἀναγκαιοτάτας ἰδέας εἰς ἕκαστον ἄτομον καὶ εἰς πᾶν ἔθνος. Ταῦτα παριδὼν ὁ 'Ηρόδοτος καὶ ἐν Αἰγύπτῳ πλείεστα παραπλήσια τοῖς ἐλληνικοῖς ἤθεσιν εὐρῶν προήχθη νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι πάντα προήλθον ἐξ Αἰγύπτου, ἐπάγων

(1) ἰδὲ β: 6λ. Α. κεφ. α. § 2. σ 3.

(2) Παυσ. VII, 17, 9.

πρὸς τοῦτο οὐχὶ τεκμήρια ἀδιαφιλονείκητα, ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι ἦσαν ὅμοια καὶ ἔμαθε ταῦτα παρὰ τῶν ἱερέων, τῶν σοφῶν τούτων καὶ πολιτικῶν τῆς Αἰγύπτου ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ τῶν νεωτέρων οἱ μὲν προκατελιημμένοι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου, οἱ δὲ καὶ προσπαθοῦντες τρόπον τινὰ νὰ καταβιβάσωσι τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διὰ τὴν ἐν παντὶ πνευματικῷ ἔργῳ τελειότητα, ἀπεπειράθησαν τὴν ἀρχὴν πάσης ἐπιστήμης καὶ τέχνης ὡς ξενικὴν ν' ἀπαδείξωσιν, ὡς ἂν νὰ μὴ ᾔτο δυνατόν οἱ τελειοποιήσαντες ταύτας καὶ νὰ τὰς εὕρωσιν, ἢ ὡς ἂν οἱ Ἕλληνες ἀποχωρισθέντες τῶν ἀδελφῶν ἐθνῶν ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας νὰ μὴ παρέλαβον παρ' ἑαυτοῖς τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ὅσα εἶχον κοινὰ, καὶ νὰ τὰ ἐδανείσθησαν μετὰ ταῦτα παρὰ τῶν ἄλλων τῶν ἐν στασιμότητι διατελεσάντων. Δὲν ἀρνούμεθα παντάπασιν ὅτι καὶ ξενικά τινα στοιχεῖα ἐπενήργασαν οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἄλλων, ταῦτα ὅμως ἀφομοιώσαντες καὶ ἰδιοποιήθησαν σχεδὸν ἐντελῶς οἱ Ἕλληνες, ὅπερ δὲν συνέβη παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, οὐδ' ἔχομεν τὴν πρόληψιν ὅτι ἀφαιροῦντες αὐτοὺς τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν παντὸς ὅ τι ἐκατόρθωσαν καταβιβάζομεν τὴν δόξαν των, ἣν οὐδεὶς τῶν σφόδρα Αἰγυπτιαζόντων ἢ Ἰνδιζόντων ἢ Ἑβραϊζόντων δύναται ν' ἀρνηθῇ, ἀλλὰ λέγομεν ὅτι μὴ ὑπαρχουσῶν μάρτυριων ἀξιοπίστων ἀδίκως ὑπὸ πολλῶν ὑποστηρίζεται τοιαύτη γνώμη προσπαθούντων σοφισματικῶς καὶ βεβιασμένως νὰ προσαγάγωσιν ἀποδείξεις σαθράς καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων πάντῃ ἀλλοίωιν προσελθούσας, ἐνῶ τούναντίον ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν προστίθεται αὐτῇ τοῦ πράγματος ἡ φύσις, ἡ κοινὴ ὁμοφωνία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πλεῖσται ὅσαι μυθικαὶ καὶ ἱστορικαὶ παραδόσεις καὶ αἱ σοφαὶ παρατηρήσεις πολλῶν σοφῶν γλωσσολόγων ἀνδρῶν. Ταῦτα δὲ γενικώτερον εἰπόντες ἄς ἔλθωμεν ν' ἀπο-

δείξωμεν ὅτι τὰ περὶ τῆς ἐξ Αἰγύπτου γενέσεως τοῦ μαντείου δὲν ἔχονται παντάπασιν ἀληθείας, ἀλλὰ ἵνε πλάσματα ἐπινοηθέντα ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου καὶ μεταδοθέντα ἡμῖν διὰ τοῦ Ἡροδότου, τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας.

§ 16. Ἡ ὑπὸ τῶν δωδωνίδων ἱερείων παράδοσις «μέλαιναν πελειάδα ἰζομένην ἐπὶ φηγὸν αὐδάξασθαι φωνῇ ἀνθρωπότη, ὡς χρεὼν εἶη μαντήιον αὐτόθι Διὸς γενέσθαι» μετὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἱερέων ὁμολογίας ἐπιτηδείως κατασκευασθεῖσα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Ἡροδότου καὶ ἀληθῆς ἂν ἵνε δὲν δύναται νὰ ἐρεῖσῃ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἀρχὴν τοῦ μαντείου, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τὰ δημοτικὰ ἡμῶν ἄσματα (1) ἐν οἷς πτηνὰ (πουλιά) παρίστανται ἀνθρωπίνῃ φωνῇ ἄγγελοι ἰδρύσεως γεφυρῶν ἢ μεγάλου τινὸς συμβεβηκότος. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου αἱ πελειάδες ἐτι μᾶλλον ἐπικυροῦσι τὴν γνώμην ἡμῶν, διότι αὗται κατὰ τὸν Ὅμηρον (2) «ἀμβροσίην Διὶ πατρὶ φέρουσιν». Ἀμβροσία δ' ἐλέγετο καὶ μία τῶν ἱερείων. Προσθέτομεν δὲ καὶ τόδε ἀκόμη ὅτι τῷ Δευκαλίωνι (3) πελειὰς ἔδωκε χρησμὸν τοῦ κατοικίσαι τὸν περὶ Δωδώνην τόπον μετὰ τὸν κατακλυσμὸν καὶ ὅτι καὶ τοῖς χρηστηριαζομένοις ἔδιδον χρησμὸν, ὅπερ ἐξηγεῖται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, ὡς περιγενόμενά τινα ἔχον ῥινοσκοπίας. Τοιαύτη τις φαίνεται ἡμῖν ἡ αἰτία τῆς περὶ τῶν πελειῶν παραδόσεως, ἂν καὶ εὖστοχος ἵνε ἡ περὶ τούτων μόνον ἐξήγησις τοῦ Φ. Κόρδῃ (4) δεχομένου ὄνομα γυναικὸς Πελειάδα καὶ οὐχ ἰέναντία τῆς γνώμης ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τοιαύτη ἂν μὴ ἵνε καὶ παραδεχθῶμεν πρὸς στιγμὴν τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου ὅτι ἡ πέλεια ἵνε κατ' ἀποζώωσιν αἰγυπτίας ἱερείας ἢ τὴν τοῦ Φ.

(1) A. Passow, *popularia carmina* σ. 389 κεξ. Th. Kind, *Anthologie Neugriechischer Volkslieder*. Leipzig. 1861. σ. 144. 173 κεξ. Συλλογὴ ἡμετέρα τῶν κατ' Ἡπειρον δημ. ᾠμάτων σ. 110. 113. 118. 123. 127 καὶ ἄλλας.

(2) Ὁμ. Ὀδυσ. γ. 62.

(3) Μ. Εὐρυμ. ἐν λ.

(4) 182 § 14. σ. 30.

Κόρδῃ ὅτι ἡ Πελειὰς ἤλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ἐξ οὗ ἐπλάσθη ἡ παράδοσις, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐνεκρίναμεν πρᾶγμα ἀληθείας ἀμέτοχον, διότι πρῶτον μὲν παρ' Ὀμήρῳ ἄνδρες ἀναφέρονται οἱ τὰ ἐκ ὁρῶς μαντεύματα ἐρμηνεύοντες, ἔπειτα δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου (1) μανθάνομεν ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ «ἱρᾶται γυνὴ μὲν οὐδεμία οὔτε ἔρσηνος θεοῦ οὔτε θηλέης, ἄνδρες δὲ πάντων τε καὶ πασέων». Οὕτω δὲ τούτου ἔχοντος πῶς ἦτο δυνατόν γυνὴ αἰγυπτία καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἦτο ἰέρεια ἀλλ' ἀμφίπολος τοῦ ἐν Θήβαις ναοῦ τοῦ Διός, νὰ διδάξῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν μαντικὴν καὶ νὰ συστήσῃ τὰ ἐκεῖ πρῶτα μαντεῖα; Τούτου ἀδυνάτου ἀποδειχθέντος, ἔρχεται τὸ ἄλλο ζήτημα, ἐὰν οὐχὶ πλέον γυνὴ ἀλλ' ἱερακτικὴ ἐξ Αἰγύπτου τάξις, οἱ Σελλοὶ, ἱδρυσαν τὸ μαντεῖον. Ἀλλὰ τοῦτο πρῶτον μὲν δὲν ἔχει καμμίαν βαρύτητα, ὥς ἐπινόημα χάριν τῶν ὑπὸ Ἡροδότου λεγομένων γενόμενον καὶ ὑποστηρικθὲν διὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ Μ. Ἐτυμολογικοῦ καθ' ἣν πλεῖστα ὀνόματα καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ ταῦτα τὸ αὐτὸ σημαίνει, οὐδεὶς ὅμως ἐφαντάσθη νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἱερατικὴ τάξις. Ἀλλ' ἔπειτα τί ἔνε οἱ Σελλοὶ ἢ Ἑλλοί (2); Ἦσαν κατὰ τὸν Ὀμηρον οὐδὲν ἄλλο ἢ λαός τις ἀρχαιότατος περὶ τὴν Δωδώνην, ἐξ οὗ οἱ ὑποφῆται τοῦ Διός (3). Οἱ δὲ μετὰ ταῦτα ἀναφέροντες αὐτοὺς τοὺς παρέλαβον μόνον ἐκ τῶν στίχων τοῦ Ὀμήρου. Περὶ δὲ τῆς ὀνομασίας αὐτῶν οἱ μεταγενέστεροι ἐπλασαν πολλὰ, ὧν οἱ μὲν ὥς ἀπὸ τυρρηνικοῦ γένους νὰ εἴπωσιν αὐτοὺς ἀπετόλμησαν (4), ἢ Ἑλλοῦ θεσσαλοῦ τοῦ ὀρυτόμου (5).

(1) II, 33.

(2) Ὁ μὲν Ὀμηρος μὲ τὸ σ, δ δὲ Πίνδαρος ἄνευ αὐτοῦ, ἅτε ἀντικαθισταμένου ὑπὸ τοῦ δασέος πνεύματος.

(3) Πρβλ. Heyne, *Homeri carmina*. Lips. σ. 203 καὶ Creuzer, *Sym.* σ. 494.

(4) Διδυμ. Ἰλ. π, 233 κατ' Ἀλέξανδρον τὸν Πλευρώνιον.

(5) Εὐστ. Ἰλ. π. 233.

ὁ δὲ Ἡσύχιος (1) λέγει *Σελλοὶ*, Ἕλληνες οἱ ἐν Δωδώνῃ καὶ οἱ ἱερεῖς. Καὶ περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῶν πολλὰ ἐρρήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πειρωμένων νὰ συσχετίσωσιν αὐτοὺς μὲ τὸ ἐλῶδες τῆς χώρας (ἐντεῦθεν ὁ μῦθος παρὰ Προξένῳ (2) συνδυασθέντων καὶ τῶν πελειάδων μυθευμάτων) ἢ πρὸς τὰ περὶ τὴν Δωδώνην ἔλη=σύνδενδροι τόποι (3). ἀλλ' ὁ Γερλάχιος λέγων ὅτι die wohl zur Oerthlichkeit passen aber das Wesen der Personen nicht charakterisiren (4) ἀδικοῦν, νομίζομεν, ἀπαιτῶν ὄνομα λαοῦ τινος νὰ παριστᾷ τὴν τε φύσιν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐν ᾧ διαιτᾶται τόπον· ἔνε δὲ μάλιστα πολὺ φυσικώτερον νὰ δέχεται τις τοὺς ἀπλοῖκους ἐκείνους ἀνθρώπους ὀνομαθετοῦντας κατὰ ἐξωτερικά τινα καὶ μᾶλλον αἰσθητὰ γνωρίσματα, οἷα τὰ ἀπὸ τῆς χώρας. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ πρὸς τὸν Ὅμηρον ἀρμοστώμενοι δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν τοὺς Σελλοὺς, καθ' ἃ καὶ προείπομεν, ὡς τοὺς περὶ τὴν Δωδώνην οἰκοῦντας, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο οἱ ὑποφύεται τοῦ Διός· ἡ δὲ λέξις ὑποφύτης, καὶ περ ὑπὸ τινων ἐξηγητῆς τῶν θείων βουλευμάτων ἐρμηνευομένη, ἡμῖν δὲν φαίνεται πολὺ πόρρω τῆς λέξεως προφήτης, ἄλλως τε καὶ διότι

(1) Ἡσυχ. ἐν λ. Ἑλλοί.

(2) Σχολ. Ὀδυσ. ξ, 327. ἰδὲ Müller, Fragm. G. τομ. II, 462. «Ποιμὴν νέμων πρίβατα ἐν τοῖς τῆς Δωδώνης ἔλεσι τοῦ πέλας· ἵλετο νομὴν (ποίμην) καλλίστην καὶ εἵρξας εἰς τὴν σφετέρην αὐλὴν ἐφύλασσε· ὅθεν τὸν δεσπότην φασὶ ζητεῖν παρὰ τοῖς ποιμέσι τὰ κεκλεμμένα πρόβατα, μὴ εὐρόντα δὲ ἐρωτᾶν τὸν θεὸν τίς ἐστὶν ὁ κλέψας. Τότε πρῶτον, φασί, τὴν δρὺν φωνὴν ἀφεῖναι, ὅτι τῶν ἀκολουθούντων ὁ νεώτατος. Εἰσέτασαντα δὲ τὸ λόγιον εὐρεῖν παρὰ τῷ ποιμένι νεωσὶ βοσκήσαντι ἐν τῷ χωρίῳ· ἀκόλουθοι δὲ λέγονται οἱ ποιμένες. Ἦν δὲ τὸ ὄνομα Μανδύλας (Μανδύλας) ὁ κλέψας. Τοῦτον λέγεται παροργισθέντα τῇ δρὺι θελήσαι αὐτὴν ἐκκόψαι νύκτωρ· πελειάδα δὲ ἐκ τοῦ στελέχους ἀνακρύψασαν ἐπιτάξαι μὴ τοῦτο δρᾶν· τὸν δὲ δειματωθέντα μνηστέον τοῦτο τολμᾶσαι, μὴ θιγεῖν τοῦ ἱεροῦ τούτου δένδρου· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τόλμημα μνησίσαι αὐτῷ τοὺς Ἡπειρώτας· ὅθεν καὶ λαβόντας δίκην ταύτην εἰσπράξασθαι τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὑπομονῆς τὸν μάντινα προάγει».

(3) F. Gerlach. Dodona σ. 30.

(4) Διότι ἐν σημ.

ἐν πολλοῖς καὶ ἄλλοις ὀνόμασιν, οἷα τὰ ὑπάρχειν, ὑποτι-
θέναι, ὑπειπεῖν κτλ. ἡ ὑπὸ κατὰ τινα μεταφορὰν συμβαίνει
νὰ ἔνε ἰσοδύναμος τῇ πρὸς ὁ Φ. Κόρδης (1) διαιρεῖ κακῶς
τοὺς μάντεις τοῦ δωδωναίου Διὸς εἰς δύο τάξεις, εἰς προ-
φήτας καὶ ὑποφήτας καὶ προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι τὸ καταρχὰς
ἰέριαι ἦσαν αἱ προφητεύουσαι, οἱ δὲ Σελλοὶ, ὡς ὑποφῆται,
ἐξήγουν καὶ κοινὰ ἐποιοῦν τοῖς χρηστηριαζομένοις τὰ βου-
λεύματα τοῦ Διὸς· φέρει δὲ καὶ ἐν χωρίον τοῦ Ἡροδότου (2),
ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐν Θράκῃ μαντείου τοῦ Διονύσου
ὅτι Βησσοὶ τῶν Στρατέων εἰσὶν οἱ προφητεύοντες τοῦ ἱεροῦ,
πρόμαντις δὲ ἡ χρέουσα κατὰπερ ἐν Δελφοῖσι καὶ οὐδὲν ποι-
χιώτερον». Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἡδύνατο μόνον περὶ
τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου νὰ ἔχῃ ἀξίαν τινα, οὐχὶ δὲ περὶ
τοῦ δωδωναίου, ὅπερ ἦτο πολὺ διάφορον ἐκείνου, ἂν καὶ ὁ
Ἄνος (3) προσθέτῃ ἐν παρενθέσει καὶ τὴν λέξιν καὶ ἐν Δωδώνῃ
ἀκολουθήσας ἴσως τὴν γνώμην τοῦ Ἀρνεσίου ζητήσαντος
νὰ εὕρῃ ὁμοιότητά τινα καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος
βουνύδους τινὸς λόφου θέσαντος τὸν μαντεῖον, ἀλλὰ περὶ
τούτου ἐν τῷ β'. μέρει ἐκτενέστερον. Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς
τὰ ἀνωτέρω λέγομεν ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν ἀναφέρει ἱερσίας
ἀλλὰ μόνον Σελλοὺς, οἵτινες βεβαίως δὲν εἶχον ἀνάγκην
προμαντίδων χρεουσῶν, ὥσπερ ἐν Δελφοῖς καὶ Θράκῃ, τὰ μαν-
τεύματα κατ' ἔμπνευσιν καὶ ἀσυναρτήτοις φωναῖς ἐκφερου-
σῶν νὰ ἐξηγήσωσι, διότι ταῦτα ἐλάμβανον ἐκ τῆς ψιθυρι-
ζούσης δρυός. Ἀλλ' οἱ Σελλοὶ λέγουσιν ὅτι παρίστανται
χαμαιεῦναι, χαμαικοῖται καὶ ἀριπτόποδες· Εἰς τοῦτο ἀπαν-
τῶμεν ὅτι ταῦτα δὲν ἔνε καθ' ἡμᾶς ἴδια ἱερατικῆς τάξεως
ἀσχητικῆς ἀλλὰ δεικνύουσι τὴν τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων

(1) F. Gordes, de or. Dodon. σ. 59.

(2) VII, 3.

(3) Hahn, Alban. Studien. Jena 1834. σ. 26.

τῆς Δωδώνης, ἂν μὴ ὅλης τῆς Ἑπείρου, βάρβαρον κατὰ-
 στασιν, οἵτινες ἐστερημένοι πολιτισμοῦ καὶ βίον κτηνώδη
 ζῶντες μετεχειρίζοντο πρὸς τροφήν τὰς βαλάνους τῆς ὀρυθῆς,
 ἃς αὐτὸς ὁ Πελασγὸς ἐξεύρε. Τὴν ὀρυθῆν δὲ, ὡς εἰκὸς, ἔχαι-
 ρον ὠδαῖς ἐξυμνοῦντες, καθ' ἃ λέγει ὁ Πλούταρχος (1), καὶ
 ἐδικαιοῦντο αὐτὴν διὰ τε τὸ ὕψος καὶ τὴν ῥώμην εἰς ἱερὸν τῷ
 Διὶ δένδρον νὰ καθιερώσωσιν· ὁ δὲ ταύτῃ συνήθως ἐπισκῆπτων
 κεραυνὸς εἶπετο νὰ παράσχη τοῖς ἀπλοῖκοις ἐκείνοις ἀν-
 θρώποις ἀφορμὴν σπουδαίαν πρὸς σύστασιν μαντείου, ὡς
 τῷ σημείῳ τούτῳ δηλουμένης τῆς τοῦ θεοῦ παντοδυναμίας
 καὶ ἐξαγγελτομένου σπουδαίου τινὸς συμβεβηκότος. Καὶ ἡ
 ὑπὸ Φιλοστράτου περιγραφομένη εἰκὼν Δωδώνης, ἐνθα τὰ
 περὶ Σελλῶν μᾶλλον ἐπεκτείνονται, δὲν ἔνε προῖόν ἱστορι-
 κῆς παραδόσεως ἀλλὰ δηλοῖ πιθανῶς γραφίδα τεχνίτου
 βοηθουμένην ὑπὸ τῆς φαντασίας καὶ ζωηρότερον μετα-
 πλάττουσαν τὰ παραδιδόμενα, ὡς τοῦτο βλέπει τις καὶ εἰς
 ἄλλας τοῦ Φιλοστράτου εἰκόνας. Πλὴν ὁ Κρεῦτσερος (2)
 προβάλλει εἰς τὸ μέσον καὶ τοὺς ὑπὸ Στράβωνος (3) καὶ
 Εὐσταθίου (4) ἀντὶ τοῦ θέμιστες τομοῦρους ἐκ τοῦ ὄρους
 Τομάρου οὕτω κληθέντας, παραβάλλων αὐτοὺς πρὸς τοὺς
 τῆς Κυβέλης ἱερεῖς, οἵτινες ἐκαλοῦντο Γάλλοι ἐξ οὗ δεῖκνυ-

(1) Πλούταρχ. χρησ. κρητ. σ. 993.

(2) Creuzer, Symbolik IV, 284.

(3) Στράβ. VII, 11, 4. «Ἀπὸ δὲ τοῦ Τομάρου τοὺς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λεγομένους
 ὑποφῆτας τοῦ Διὸς, οὓς καὶ ἀνιπτόποδας χαμαιεύνας καλεῖ, τομοῦρους φαπὶ λε-
 γθῆναι· καὶ ἐν μὲν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ οὕτω γράφουσιν οἱ τινες ἄφηναι Ἀμφίνομος συμ-
 βουλεύων τοῖς μνηστῆρσι μὴ πρότερον ἐπιτίθεσθαι τῷ Τηλεμάχῳ πρὶν ἂν τὸν
 Δία ἔρυνται· «εἰ μὲν κ' αἰνήσωσι Διὸς μέγαλοιο τομοῦροι, αὐτὸς τε κτανέω τοὺς
 τ' ἄλλους πάντας ἀνώξω· εἰ δὲ κ' ἀποτρεπέησι θεὸς, πάυσσθαι ἄνωγα»· βέλτιον
 γὰρ εἶναι τομοῦρους, ἢ θέμιστας γράφειν· οὐδαμοῦ γοῦν τὰ μαντεῖα θέμιστας λέ-
 γεσθαι παρὰ τῷ ποιητῇ, ἀλλὰ τὰς βουλὰς καὶ τὰ πολιτεύματα καὶ νομοθετή-
 ματα. Τομοῦρους δ' εἰρῆσθαι ἐπιτετμημένους οἷον τομαροφύλακας· οἱ μὲν οὖν
 νεώτεροι λέγουσι τομοῦρους».

(4) Εὐστ. εἰς Ὀδυσ. ξ, 327.

ται ὁ τῶν Σελλῶν κατ' αὐτοὺς ἀσκητικὸς βίος. Ἀλλ' οἱ Γάλλοι, οἱ ἱερεῖς οὗτοι τῆς φρυγικῆς θεᾶς Κυβέλης, οἱ ἱερατικὴν κυριαρχίαν ἐξασχοῦντες ἐπὶ τῆς χώρας, ἔνθα ἐτιμᾶτο ἡ θεὰ, ἐν Ῥώμῃ κατήντησαν τοῦ ἀκατεργάστου ἀγάλματος τῆς Κυβέλης μεταφερθέντος οἷον ἐπαίται ποικίλως ἐνδεδυμένοι καὶ περιεφέροντο εἰς τὰς ὁδοὺς ἄδοντες καὶ αἰτοῦντες ἐλεημοσύνην διὰ τὴν θεὰν αὐτῶν, ἐνῷ τῶν τῆς Δωδώνης ὑποφητῶν ὡς ἔργον οὐδὲν ἄλλο μνημονεύεται ἢ τὰ περὶ μαντείας καὶ χρησμούς· ἔπειτα τίς σχέσις μεταξὺ Διὸς καὶ Κυβέλης, ὑποφητῶν καὶ ἱερέων; τίς σχέσις μεταξὺ τῆς σεμνότητος τοῦ Διὸς πρὸς τὴν βακχεύουσαν καὶ ὀργιαστικὴν διάχυσιν τῶν περὶ τὴν Κυβέλην; Ἡμεῖς οὐδεμίαν τῇ ἀληθείᾳ βλέπομεν. Τέλος ὁ πολὺς Γ. Φ. Σχοιμαννὸς (1) ὁ καὶ ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν τὸν Ὅμηρον ἐξετάσας λέγει ὅτι τὰ ἱερατικὰ γένη παρ' Ὀμήρῳ δὲν διεκρίνοντο τῶν ἄλλων τάξεων, ἱερατικὴ δὲ τάξις δὲν ὑπῆρχε. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ τοῦ Διὸς ἐπώνυμον ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἡ ὑπὸ Ἐφόρου εἰς τοὺς Πελασγοὺς ἀποδιδομένη ἰδρυσις τοῦ μαντείου, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευον, δύνανται εὐρύτερον ἐξεταζόμενα καὶ οὐχὶ μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν δόξαν ὅτι πᾶν παλαιὸν πελασγικὸν ἐκαλεῖτο τὴν γνώμην ἡμῶν νὰ ἐπικυρώσωσι. Τί ἦτο ὁ πελασγικὸς οὗτος Ζεὺς; Ἦτο ἀορίστως αὐτὸ τὸ θεῖον (devas, deus=οὐρανὸς ἢ φυσικὴ τοῦ θεοῦ παράστασις) ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος (2). Ἰδοὺ δὲ ἰδίαις λέξεσι τί γενικώτερον λέγει περὶ τῶν θεῶν τῶν ἀρχαίων Πελασγῶν. « ἔθυσον δὲ πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσι ἐπευχόμενοι ὡς ἐγὼ ἐν Δωδώνῃ οἶδα ἀκούσας, ἐπωνυμίην δὲ οὐδὲ ὄνομα ἐποιεῦντο οὐδενὶ αὐτῶν. . . . καὶ μετὰ χρόνον ἐχρηστηρίαζοντο περὶ τῶν ὀνομάτων ἐν Δωδώνῃ. . . .

(1) G. F. Schoemann, Griechische Alterthümer, Berlin, 1858. σ. 39.

(2) Ἡρόδ. II, 52.

οἱ Πελασγοὶ εἰ ἀνέλωνται τὰ ὀνόματα τὰ ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἤχοντα (εἰς τούτους), ἀνεῖλε τὸ μαντεῖον χρῆσθαι». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, εἰ καὶ ἀμυδρῶς, δείκνυται, ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, ἡ γένεσις τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν, ἅπερ ἐν τῇ προβάσει τοῦ χρόνου ἔλαβον τὸν νῦν σωζόμενον τύπον ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων στελεχῶν τῶν τὰ φυσικὰ οὐρανοῦ καὶ γῆς φαινόμενα σημαίνοντων, ὡς δεικνύει ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία. "Ἴνε ὁ Ζεὺς ὁ μετὰ ταῦτα κληθεὶς πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε καὶ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου (1) ἐξυμνηθεὶς κατὰ τὴν σωζομένην ἐπικήρην «Δωδωναῖε, μεγίσθηνες, ἀριστοτέχνα, πάτερ». "Ἴνε ὁ Ζεὺς ὁ καλούμενος *νάιος* (2), εἴτε διότι ὁ Περὶήρης υἱὸς τοῦ Αἰόλου διασωθεὶς τοῦ ναυαγίου οἶον ἄλλος Δευκαλίων ναὸν αὐτῷ ἀνήγειρεν, εἴτε διότι κατὰ τὰ εἰς "Ομηρον σχόλια (3) ὁ δωδωναῖος ἐκαλεῖτο καὶ *νάιος* «ὕγρηλὰ γὰρ τὰ ἐκεῖ χωρία», εἴτε τέλος ὡς οἰκιστὴς τῶν πόλεων. "Ἴνε τέλος, ἵνα παραλειψώμεν τὰ λοιπὰ, ὁ ἐν Αἰγίνῃ λατρευόμενος Ζεὺς ὁ *ἐλλήριος* ἢ *παγελλήριος* (4), ὃν ἐκ Δωδώνης διὰ Θεσσαλίας καὶ Παργασσοῦ εἰς Αἰγιναν Αἰαχὸς ἤγαγεν ἰδρύσας αὐτῷ ἱερὸν εἰς τὴν ὑψίστην κορυφὴν τῆς νήσου (5) δι' ἣν ἔτυχε παρ' αὐτοῦ εὐχὴν νὰ πληθυνθῶσιν οἱ κάτοικοι αὐτῆς καθ' οὓς εἶχεν ἰδεῖ· ἐν τῇ ἱερᾷ δρυὶ μύρμηκας. Ἐκ πάντων τούτων δείκνυται ὅτι ὁ μὲν δωδωναῖος Ζεὺς ἦτο ὁ θεὸς, ὃν ἐλάτρευον ἀρχαιότατα οἱ Προ-ἑλληνες, σφάλλει δὲ ὁ καλὸς Φ. Κόρδης (6) θέλων ὡς τελευταῖον ἔρεισμα τῆς

(1) Πινδ. ἀπόσπ. σ. 224. ἔκδ. Dissen.

(2) Δημ. κ. Μηδ. 33. Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Δωδ.

(3) ἰλ. π, 233.

(4) Πινδ. νεμ. V, 10. Πρόβλ. Θεοφρ. σημ. I, 24. «ἐὰν ἐν Αἰγίνῃ ἐπὶ τοῦ Αἰδὸς τοῦ ἐλληνίου νεφέλη καθίστηται, ὡς τὰ πολλὰ ὕδωρ γίνεσθαι. Πaus. I, 44, 13. II, 29, 6. Ἡρόδ. IX, 7.

(5) Παρὰ τῷ προφῆτῃ Ἠλίας.

(6) F. Cordes, disp. de or. Dod. σ. 87.

προεκτεθείσης γνώμης του νὰ διακρίνη τὸ θεῖον ἀπὸ τὸν Δία καὶ ν' ἀναγάγῃ τοῦτο εἰς τὸν ὑπὸ τῶν ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου ἱερέων λατρευόμενον Κνήφ ἢ Κνουφιν, ἐν ᾧ καὶ οἱ Πελασγοὶ καθ' ἃ ἀποδεικνύει ὁ Μύλλερ (1) εἶχον ἓνα θεὸν κύριον οὐρανοῦ καὶ γῆς.

§ 17. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων ἀπεδείχθη, ὡς νοοῦμεν, ἡ ἀρχὴ τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης, ὅπερ δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τῷ χρόνῳ προσέλαβεν ἐπιδίδον καὶ ξενικὰ στοιχεῖα ἐπαισθητῶς ἐπ' αὐτοῦ ἐπενεργήσαντα, ἀλλὰ ταῦτα συμμιγέοντα καὶ μόνον ἔχον ἀμυδρὰ ἡμῖν καταλιπόντα ἀπετέλεσαν τὸν ὅλον κύκλον τῶν περὶ Δωδώνην σωζομένων μυθικῶν παραδόσεων, ὧν ἡ ἐξήγησις ἢ κατὰ τὸ δυνατόν θέλει γείνει ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ εἰς ὃ καὶ μεταβαίνομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Φύσις ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ μαντείου.

§ 18. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἡ προσήγορος δρῦς ἐγένετο ἡ αἰτία τῆς ἰδρύσεως τοῦ μαντείου ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας εἰς Ἡπειρον κατελθόντων Πελασγῶν, ἔλθωμεν δὲ νῦν εἰς τὰ περὶ τῆς μαντικῆς αὐτῆς δυνάμεως, καθόσον παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μανθάνομεν, καὶ εἰς τὰ μετ' αὐτῆς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνεχόμενα.

§ 19. Ὅτι ἡ δρῦς ἢ ἡ φηγὸς, τὸ ἱερὸν τοῦτο τοῦ πελασγικοῦ Διὸς δένδρον, εἶχε μαντικὴν φύσιν ἐκφαίνουσιν οὐδὲν ἥττον καὶ τὰ ἐξῆς χωρία, καθ' ἃ

• τότε ἐπιβρομέουσα Τομαριάς ἔκλυε φηγός,

ἦν οἱ ἀποτροπὴν Ἄργος θέτο νηὶ μελαίνῃ

Παλλάδος ἐννεσίησιν (2), "

(1) Müller, Aegen. σ. 959.

(2) Ὅρσ. ἀργοναυτ. 294.

ἡ

« ἐκ δὲ ἄρα κοίτης

νῆος ἐπιβρομέουσα Τομαριάς ἐκλαγε φηγός

ἦν ποθ' ὑπ' Ἀργίασι τομαῖς ἡμόσατο Παλλάς (1) »

ὅτε οἱ Ἀργοναῦται ὑπὸ τὸν Ἰάσονα πλεύσαντες εἰς Κολχίδα παρέλαβον τὸ χρυσόμαλλον δέρας. Πρὸς μείζονα δὲ κύρῳσιν τῶν λεγομένων συντελοῦσι καὶ ὅσα ὁ Σωκράτης λέγει παρὰ Πλάτωνι (2) πρὸς τὸν Φαῖδρον « οἱ δὲ γ' ὦ φίλε, ἐν τῷ τοῦ Διὸς τοῦ Δωδωναίου ἱερῷ ὀρυὸς λόγους ἔφασαν μαντικούς πρώτους γενέσθαι τοῖς μὲν οὖν τότε, ἅτε οὐκ οὔσι σοφοῖς, ὥσπερ ὑμεῖς οἱ νέοι, ἀπέχρη ὀρυὸς καὶ πέτρας ἀκούειν ὑπ' εὐθείας εἰ μόνον ἀληθῆ λέγοιεν. » Ἐκ τῆς ἱερᾶς ταύτης ὀρυὸς προῆλθον ἴσως αἱ ὑπὸ Αἰσχύλου καλούμεναι πληθυντικῶς *προρήγοροι ὀρύες* (3) καὶ τὸ ὑπὸ Σοφοκλέους ἄλλος (4) τῶν ὀρεῖων καὶ χαμαικοιτῶν Σελλῶν. Ἀλλ' ὁμῶς τίνι τρόπῳ ἡ μαντικὴ τῆς ὀρυὸς δύναμις ἐξεδηλοῦτο; ἔχεται ἄρά γε ἀληθείας τὸ ὑπὸ Σουίδα λεγόμενον ὅτι « εἰσιόντων τῶν μαντευομένων ἐκινεῖτο δῆθεν ἡ ὀρυς ἢ χοῦσα; » Ὁ ψιθυρισμὸς ἄρά γε τῶν κλώνων τῆς ὀρυὸς ἢ τῆς φηγοῦ εἶχε σχέσιν τινὰ πρὸς τοῦτο; Ἀλλὰ πρὸς τῇ ὀρυὶ μανθάνομεν ὅτι καὶ μία ἢ δύο πέλειαι ἦσαν καθ' Ἡρόδοτον καὶ ἄλλους (5), ἢ ὅτι ἐπὶ τῆς ὀρυὸς καθεζομένη ἱερὰ περιστέρα ἐθεσπιῶδει (6), ἀλλὰ « τὰ μὲν, λέγει Στράβων (7), ποιητικωτέρας ἐστὶ διατριβῆς, τὰ δ' οἰκεῖα τῆς νῦν περιοδείας. » Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι ἄγνωστον μὲν μένει τίνι τρόπῳ διὰ

(1) Τοῦ αὐτοῦ 1134. « τρώπεις δὲ ὑφ' ἡμοσται τῇ νηὶ δένδρον ἀρχαῖον, ᾧ κατὰ τὴν Δωδώνην ὁ Ζεὺς εἰς τὰ μαντεῖα αὐτοῦ ἐχρήσατο. »

(2) Πλατ. Φαῖδρ. σελ. 83B. Ἐκδ. Orell. Πρὸς Senec. Herc. Oel. 3. 1473. 1623.

(3) Αἰσχ. Προμ. 852.

(4) Σοφ. Τραχ. 1163.

(5) Ἡροδ. II, 57. Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Δωδ.

(6) Διον. Ἀλικαρ. βωμ. ἀρχ. I, 14.

(7) Στράβ. VII, 7, 10.

τῆς δρυὸς ἐδίδοντο τὰ μαντεύματα τὰ δὲ περὶ τῶν πελειάδων οἰωνοσκοπίας τι εἶδος τεκμηριοῦσι. Περὶ ἀμφοτέρων δὲ τούτων καὶ τοῦ χαλκείου, περὶ οὗ κατωτέρω, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς ὁ Σέρβιος (1) μικρὸν διαφέροντα τοῦ Ἡροδότου. Jupiter quondam Hebae (Thebae) filia tribuit duas columbas humanam vocem edentes, quarum altera provotavit in Dodonae glandiferam silvam Epiri ibique censedit in arbore altissima, praecepitque ei, qui tum ei succedebat, ut ab sacrata quercu ferrum sacrilegum submoveret; ibi oraculum Jovis constitutum est, in quo sunt vasa aenea, quae uno tactu universa solebant sonare altera . . . iu Libyam.» Οὐ σμικρὸν δὲ συμβάλλεται εἰς τὴν ἐν τῷ πρόσθεν ἡμῶν εἰκασίαν καὶ ἄξιον σημειώσεως ἔνε τὸ τοῦ Ἀλικαρνασσεὸς (2) περὶ τοῦ ἐν τῇ Πύρρα ἢ Ματιήνῃ τῆς Ἰταλίας χρηστηρίου ὅτι «ἐν ταύτῃ λέγεται χρηστήριον Ἄρεως γενέσθαι πάνυ ἀρχαῖον· ὁ δὲ τρόπος αὐτοῦ παραπλήσιος ἦν, ὥς φασι, τῷ παρὰ Δωδωναίους μυθολογουμένῳ ποτὲ γενέσθαι· πλὴν ὅσον ἐκεῖ μὲν ἐπὶ δρυὸς ἱερᾶς καθεζομένη περιστέρα θεσπιωδεῖν ἐλέγετο, παρὰ δὲ τοῖς Ἀθωργεῖσι θεόπεμptos ὄρνις, ὃν αὐτοὶ μὲν πίκον, Ἑλλήνες δὲ δρυκολάπτην καλοῦσιν, ἐπὶ χίονος ξυλίνου φαινόμενος τὸ αὐτὸ ἔδρα.» Τοῦτο δὲ πως καὶ Εὐστάθιος (3) δημοῖ λέγων «ἱερὰ γὰρ κατὰ τὸν γεωγράφον δρυὸς τιμᾶται ἐν Δωδώνῃ ἀρχαιότατον ὑποληφθεῖσα φυτὸν καὶ πρῶτον τροφὴν ἀνθρώποις παρασχόν. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ εἰς τὰς ἐκεῖ λεγομένας μαντικὰς πελειὰς φησὶν ὅτι αἱ πέλειαι εἰς οἰωνοσκοπίαν ὑποννοῦνται, καθὰ καὶ χοραχομάντεις ἤσαν τινες.»

§ 20. Ἀλλὰ τεθέντος ὅτι τοιαῦτα ἦσαν τὸ καταρχὰς τὰ στοιχεῖα τοῦ μαντείου ποῖαν ἄρά γε μεταβολὴν ἔλαβε τοῦτο μετὰ ταῦτα; Ποῖαν δὲ σημασίαν ἔχουσι τὰ περὶ Δευ-

(1) Σέρβ. εἰς Virg. Aen. III, 886.

(1) Ρωμαϊκ. ιστορ. I, 14.

(2) Ἰλ. π, 234.

καλίωνος, τοῦ οἰκιστοῦ τούτου τῶν πέλειων, ὑπὸ τοῦ Θρα-
συβούλου καὶ Ἀχεστιδώρου λεγόμενα, ὅτι « μετὰ τὸν ἐπ' αὐ-
τοῦ γεγόμενον κατακλυσμὸν περιγενόμενος εἰς τὴν Ἥπει-
ρον ἐμαντεύετο ἐν τῇ δρυϊ, πελειάδος δὲ χρησμόν αὐτῷ δι-
δούσης, κατοικίξει τὸν τόπον συναθροίσας τοὺς περιλειφθέν-
τας ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ Δωδώνης
μῖας τῶν Ὠκεανίδων, Δωδώνην τὴν χώραν προσηγόρευ-
σεν (1). » Ἄν ἐκ τοῦ μύθου τούτου ὑστεροῦ ἄλλως θελή-
σωμεν νὰ πορισθῶμεν περὶ τῆς φύσεως τῆς ὠκεανίδος ταύ-
της φθάνομεν εἰς μίαν ἄλλην θεύτητα, τὴν Διώνην, ἣτις
ἐλατρεύετο ἐν Δωδώνῃ ὕστερον (2). Πρὸς τοῦτο δὲ σκεπτόον
ὡς ἐξῆς. Πρὸ τῆς Διώνης ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἀκόμη χρό-
νοις εὐρίσκομεν ὅτι ἐλατρεύετο ἐνταῦθα καὶ ἡ γῆ μήτηρ, ὡς
δηλοῖ τὸ ἐξῆς ᾄσμα, ὅπερ ᾗδον ἐν Δωδώνῃ αἱ ἱέρειαι (3).

« Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐσσι, Ζεὺς ἔσσεται, ὦ μεγάλε Ζεῦ!

Γὰ καρποὺς ἀνίει, δίο κλήζετε μητέρα γαῖαν! »

Φανερόν δ' ὅτι ἡ λατρεία τῶν θεοτήτων τούτων δεικνύει ἤδη
ὅτι οἱ τὴν Δωδώνην κατοικοῦντες προέβησαν ἐκ τῆς προτέ-
ρας καταστάσεως φυσικοῦ βίου εἰς βαθμὸν τινα πολιτισμοῦ,
διότι ἐνῶ τὸ καταρχὰς οἱ ἄνθρωποι ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ
σίτου ἔζων ἀπὸ τῶν βαλάνων τῆς δρυὸς, ὕστερον κατὰ μι-
χρόν φαίνεται ὅτι ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν τὰ
πάντα γεννῶσαν καὶ τὰ πάντα τρέφουσαν γῆν μητέρα, ἣν
ὡς θεῖαν δύναμιν ἐλάτρευον· ἡ γεωργία ἔνε λοιπὸν τὸ πρῶ-
τον πρὸς πολιτισμὸν βῆμα, οἱ δὲ ταύτην ἀσχοῦντες θεμε-
λιοῦσι σταθεράς οἰκήσεις, πολιτείαν, ἥθη, ἔθιμα· ὁ δὲ λαὸς
οὕτως ἀναπτυσσόμενος γίνεται πνευματικώτερος καὶ δὴ ἡ
Διώνη, ἡ μᾶλλον αὐτὸς ὁ Ζεὺς ὑπὸ γυναικεῖαν μορφήν, ὑ-

(1) Muller Fragm. hist. Gr. I, σελ. 84.

(2) Στράβ. VII, 7, 2.

(3) Πανσ. X, 12, 8. Πρβλ. Preller, Mythologie. I, σελ. 800.

πολαμβάνεται ὡς γυνὴ τοῦ Διὸς καὶ λατρεύεται ἐν Δωδώνῃ· ἀλλ' αὕτη ὡς γυνὴ τοῦ Διὸς, ἣ ὁ Ζεὺς ὑπὸ γυναικείαν μορφήν, σχέσιν ἔχουσα φυσικὴν πρὸς τὸν Δία καλεῖται καὶ Ὑάς, ὡς καταπέμπουσα τὴν καρποτρόφον βροχὴν. Δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ μετὰ τοῦ Διὸς ὡς μήτηρ (1) τῆς Ἀφροδίτης, ὡς αἰτία δηλαδὴ τῆς καρποφορίας τῆς Γῆς. Ἀλλ' ὁ Ἡσίοδος (2) καλεῖ τὴν Διώνην θυγατέρα τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος, ἄλλαις λέξεσι τοῦ ὕδατος καὶ τῆς γῆς, ὧν προῖόν ἡ εὐφορία. Εἰς τοῦτο δὲ καταντᾷ καὶ Ἀπολλοδώρος (3) λέγων αὐτὴν θυγατέρα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἀδελφὴν τῆς Θέτιδος, Ῥέας καὶ Θέμιδος. Εἴτε δὲ ὡς φυσικὴν σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὸν Δία, ὡς εἵπομεν πρότερον, εἴτε καὶ πρὸς τὰ ὑγρά στοιχεῖα, ὧν ἄνευ ἡ γῆ ἤθελεν εἶσθαι ἄγονος, συγκαταλέγεται εἰς τὰς Νύμφας, μάλιστα τὰς Ὑάδας. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἡ Δωδώνη νύμφη ἐστὶ καὶ αἱ Ὑάδες Δωδωνίδες καλοῦνται, ὅπερ δηλοῖ πόσον οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐτίμων τὰ εἰς τὸ γόνιμον τῆς γῆς συνεργοῦντα στοιχεῖα. Ἴσως δὲ καὶ ἡ φύσις τοῦ τόπου τῆς Ἑλλοπίας ἐγένετο ἀφορμὴ εἰς τὴν τοσαύτην τῶν στοιχείων αὐτῶν περιποίησιν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, εἰς τῶν μεγίστων ἐν Ἑλλάδι ποταμῶν, ὁ Ἀχελῷος, ὅστις πολλαχοῦ τὸ ρεῦμα μεταβέβληκε (4) καὶ γειτνιάζει πῶς τῇ Δωδώνῃ, ἔρχεται νὰ θέσῃ τέρμα τι καὶ ἐπισφραγίσῃ τὰς περὶ ὕδατος ιδέας τῶν ἀνθρώπων τῶν χρόνων ἐκείνων. Δύναται λοιπὸν κάλλιστα νὰ ἐκληφθῇ καὶ αὐτὸς ὡς ἱερὸς ποταμὸς τῶν Πελασγῶν, ὅπως οἱ Ἰνδοὶ ἔχουσι τὸν Γάγγην, οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Νεῖλον καὶ οἱ Χριστιανοὶ τὸν Ἰορδάνην (5) Ἀλλ' ὁ Ἀχελῷος ἐκ-

(1) Ὁμ. ἰλ. Ε, 370.

(2) Ἡσιόδ. Θεογ. 103.

(3) Ἀπολλοδ. Ι, 13.

(4) Ἀριστ. Μετεωρ. Ι, 14. Πρβλ. Hahn, Alban. Stud. σ. 329.

(5) Πρβλ. F. Gerlach, Dodona σελ. 28.

τὸς τῆς εὐεργετικῆς αὐτοῦ φύσεως, καθ' ἣν ἀρδεύεται ἡ γῆ, ἔχει πολλάκις καὶ ὠμὴν καὶ ἀγρίαν, ἅτε κατακλύζων τὰς χώρας καὶ διασαίρων πᾶν τὸ προστυχόν. Ἡ φύσις αὕτη ἀπαιτεῖ ἐξιλασμόν παρὰ τῶν περιοίκων καὶ δὲν ἀρκεῖ ἡ κατὰ τοὺς ἀρχαίους δόξα ὅτι ἡττηθεὶς ὑπὸ Ἡρακλέους μετεβλήθη εἰς ὄφιν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς μέγαν ταῦρον. Ἐδόξαζον λοιπὸν οἱ κάτοικοι ἐκεῖνοι ὅτι ἐξιλεώουσιν αὐτὸν τῇ θυσίᾳ, διὸ τὸ δωδωναῖον μαντεῖον προσέθετε πάντοτε περὶ τὸ τέλος τοῦ χρησμοῦ τὸ *Ἀχελῷφ θύειν* (1). Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ μὲν Δωδώνη δύνатаι εἰκότως ν' ἄλληγορηθῇ μετὰ τὴν γῆν, ὥς δότειρα καὶ ἀνησίδωρος καὶ ζεΐδωρος, ὁ δὲ Δευκαλίων πιθανὸν ὅτι εὐρὼν τὰ περὶ Δωδώνην ἀπηλλαγμένα τῶν πολλῶν ὑδάτων κατῴκισε τὴν χώραν. Ἀλλ' ἄρα γε ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τῶν ἀνθρώπων φύσει ἐγένετο; ἢ ἐνε ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῶν ἐποικίσεων; Τὸ καὶ ἡμᾶς δὲν ἔνε ἀπίθανον νὰ συνέβησαν καὶ τοιαῦτά τινα, ὥς καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἅπερ συγχωνευθέντα νὰ ἐπήνεγκον τὰ καλὰ, ὅσα ὕστερον ἐκόσμου τὸ ὅλον ἐλληνικὸν ἔθνος· ἐννοοῦμεν δὲ τοιαύτας ἐπιδρομὰς, οἷαι ἐπὶ μὲν τῶν ἀρχαίων χρόνων ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν λεγομένη, ἐπὶ δὲ τῶν μετὰ ταῦτα ἡ τῶν Σλάβων καὶ ἄλλων.

(1) Πρβλ. Muller, *Fragm. hist. Gr.* I, 239—240. « Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ποταμοῖς οἱ πλησιόχωροι μόνον θύουσι, τὸν δὲ Ἀχελῷον μόνον ἅπαντας ἀνθρώπους συμβέβηκε τιμᾶν (οὐ τοῖς κοινοῖς ὀνόμασιν αὐτῶν τῶν ἰδίων γλωσσ.) τοῦ Ἀχελῷου τὴν ἰδίαν ἐπωνυμίαν ἐπὶ τὸ κοινὸν μεταφέροντες. Τὸ μὲν γὰρ ὕδωρ ὅλως, ἔπερ ἐστὶ κοινὸν ὄνομα, ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐκείνου προσηγορίας Ἀχελῷον καλοῦμεν· τῶν δὲ ἄλλων ὀνομάτων τὰ κοινὰ πολλάκις ἀντὶ τῶν ἰδίων ὀνομάζομεν, τοὺς μὲν Ἀθηναίους Ἕλληνας, τοὺς δὲ Πελοποννησίους Λακεδαιμονίους ἀποκαλοῦντες. Τούτου δὲ ἀπορήματος οὐδὲν ἔχομεν αἰτιώτατον εἰπεῖν ἢ τοὺς ἐκ Δωδώνης χρησμούς. σχεδὸν γὰρ ἐφ' ἅπασιν αὐτοῖς προσάγειν ὁ θεὸς εἴωθεν Ἀχελῷφ θύειν· ὥστε πολλοὶ νομίζοντες οὐ τὸν ποταμὸν τὸν διὰ τῆς Ἀκαρνανίας ῥέοντα ἀλλὰ τὸ σύνολον ὕδωρ Ἀχελῷον ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ καλεῖσθαι, ἰδιοῦνται τὰς τοῦ θεοῦ προσηγορίας σημεῖον δὲ εἶναι πρὸς τὸ θεῖον ἀναφέροντες οὕτω λέγειν εἰώθαμεν· μάλιστα γὰρ τὸ ὕδωρ Ἀχελῷον προσαγορεύομεν ἐν τοῖς ἔργοις καὶ ἐν ταῖς εὐχαῖς καὶ ἐν ταῖς θυσίαις, ἅπερ πάντα περὶ τοὺς θεούς. Κατ' Ἐφορον.

§ 21. Ἀλλὰ πρὶν ἀποστῶμεν τοῦ λόγου τοῦ περὶ ἱερό-
τητος τοῦ ὕδατος παρὰ τοῖς ἐν Δωδώνῃ Πελασγαῖς ἅς ἴδω-
μεν τίνα σημασίαν ἔχει ἢ παρὰ τὴν δρυὶν ἱερὰ πηγὴν. Ἀλη-
θεύουσιν ἄρα γε τὰ ὑπὸ Σερβίου (1) λεγόμενα ὅτι «circa
templum (Jovis Dodonaei) quercus immanis fuisse dicitur, ex
cujus radicibus fons manabat, qui, suo murmure, instinctu
Deorum diversis oracula reddebat, quae murmure anus, pelias
nomine, interpretata hominibus desserebat», καὶ Λουκρετίου (2)
θαυμασιώτερον παριστώμενα ὅτι «frigidus est etiam fons supra
quem sita saepe stupa jacet flammis concepto protinus igni»,
ἢ τοῦ Πλινίου (3), ὅστις λέγει «in Dodone Jovis fons cum sit
gelidus et immersas facis exstinguat, si exstinctae admoventur;»
Ταῦτα καθ' ἡμᾶς δὲν φαίνονται μέτοχα πολλῆς πιθανότη-
τος, ὅσον ὁμως ἀφορᾷ τὴν πηγὴν αὐτὴν λέγομεν ὅτι ἐν
ἱεροῖς τόποις, χρηστηρίοις ἢ ναοῖς, ὑπῆρχον πηγαὶ οὐδὲν
ἥττον σημαίνουσαι τι. Καὶ ἀλλαχοῦ αἱ πηγαὶ ἐθεωροῦντο
ὡς ἱεραὶ, ὡς καὶ τὸ ὕδωρ ἐν γένει, πολὺ δὲ πιθανὸν καὶ ἐν
τῷ μαντεῖῳ τῆς Δωδώνης, ὡς ζωοποιεῖν μὲν διὰ τῆς
ὑγρασίας τῶν τὰ φυτὰ, παρέχουσαι δὲ τοῖς ἀνθρώποις
ἀπαλλαγὴν τῶν νόσων διὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱαματικῶν οὐσιῶν,
ὁπόθεν ἴσως προῆλθεν ἢ πρὸς τὸ μαντεύειν ἐνθουσιαστικὴ
αὐτῶν δύναμις καὶ ἐμπνευστικαὶ πηγαῖαι Νύμφαι καὶ
μερικώτερον νύμφαι τῆς Δωδώνης. Προϊόντος δὲ τοῦ χρό-
νου τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης προσελάμβανεν ἐκτὸς τῶν
ὑπὸ τῆς φύσεως χορηγηθέντων αὐτῷ καὶ ἄλλα εἶδη μαντι-
κῆς, ὅποια τὰ περὶ τοῦ χαλκείου λεγόμενα καὶ τῆς κληρο-
ματείας.

§ 22. Καὶ περὶ μὲν τοῦ χαλκείου τοῦ καὶ παροιμιώδους

(1) Σέρβ. εἰς Virg. Aen. III, 446.

(2) Lucr. de nat. rer. VI, 879. Πρβδ. Μελετ. Γεωγραφ. σελ. 273.

(3) Plin. nat. hist. II, 103. Πρβδ. Poinp. Mel. de Chorographia. Berolini.
1867. σ. 43, 12.

καταστάντος παντοῖά τινα καὶ παντοδαπὰ παραδίδονται. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπαντῶσι παρὰ Στεφάνῳ (1) τάξεις· «ἔστι καὶ δωδωναῖον χαλκεῖον, παροιμία ἐπὶ τῶν πολλὰ λαλούντων, ὡς μὲν ὁ Δῆμων φησὶν ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ δωδωναίου Διὸς τοίχους μὴ ἔχοντος ἀλλὰ τρίποδας πολλοὺς ἀλλήλων πλησίον, ὥστε τοῦ ἐνὸς ἀπτόμενον παραπέμπειν διὰ τῆς ψαύσεως τὴν ἐπήγησιν ἐκάστω καὶ διαμένειν τὸν ἦχον ἄχρὶς ἂν τις τοῦ ἐνὸς ἐξάψῃται· ἡ παροιμία δ' οὐ φησιν εἰμὴ χαλκίον ἐν ἀλλ' οὐ λέβητας ἢ τρίποδας πολλοὺς. Πρὸς θετέον οὖν τῷ περιηγητῇ Πολέμωνι ἀκριβῶς τὴν Δωδώνην ἐπισταμένῳ καὶ Ἀριστείδῃ τὰ τούτου μεταγεγραφότι κατὰ τὴν δευτέραν· ἐν τῇ Δωδώνῃ στῦλοι δύο παράλληλοι καὶ παρεγγὺς ἀλλήλων», καὶ ἐπὶ μὲν θατέρου χαλκεῖον ἔστι οὐ μέγα, τοῖς δὲ νῦν παραπλήσιον λέβησιν· ἐπὶ δὲ θατέρου παιδάριον ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ μαστίγιον ἔχον, οὐ κατὰ τὸ θεῖον μέρος ὁ τὸ λεβήτιον ἔχων κίων ἔστηκεν. Ὅταν οὖν ἄνεμον συμβῇ πνεῖν τοὺς τῆς μαστιγὸς ἱμάντας χαλκοὺς ὄντας ὁμοίως τοῖς ἀληθινοῖς ἱμάσιν αἰωρουμένους ὑπὸ τοῦ πνεύματος συνέβαινε ψαύειν τοῦ χαλκείου καὶ τοῦτο ἀδιαλείπτως ποιεῖν ἕως ἂν ὁ ἄνεμος διαμένη». Τῷ Πολέμωνι καὶ Στράβων (2) συμφωνῶν λέγει «χαλκεῖον ἐν τῷ ἱερῷ ἔχον ὑπερκεείμενον ἀνδριάντα κρατοῦντα μαστιγα χαλκῇν ἀνάθημα Κορκυραίων· ἡ δὲ μαστιγὴ ἦν τριπλῇ ἀλυσιδωτῇ, ἀπηρτημένους ἔχουσα ἐξ αὐτῆς ἀστραγάλους, οἱ πλήττοντες τὸ χαλκεῖον συνεχῶς, ὅποτε αἰωροῖντο ὑπὸ τῶν ἀνέμων, μακροὺς ἤχους ἀπειρογάζοντο, ἕως ὁ μετρῶν τὸν χρόνον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἤχου μέχρι τέλους καὶ ἐπὶ ὑ προελθοί, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία ἐλέγχῃ ἡ Κορκυραίων μαστιγὴ». Δύο λοιπὸν περὶ χαλκείου γινῶμαι ἔνε ἡ τοῦ Δῆμωνος καὶ ἡ τοῦ Πολέμωνος.

(1) Στεφ. Βούλ. ἐν λ. Müller, Fragm. hist. Gr. III, 17, 18.

(2) VII. epit. 3.

Τούτων ἢ τοῦ Δήμωνος κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐπο-
 λεμήθη ὑπὸ τῶν ἀναφερόντων αὐτῇ, ὡς εἶδομεν, ἀλλ' ὁ
 Οὐέλκερος (1) διὰ τῶν ἐξῆς προσπαθεῖ νὰ στηρίξῃ καὶ ταύ-
 την λέγων «*coujicere licet circularem lebetum apparatus*
Polemonis aetate collapsum fuisse et alterum minus artificio-
sum in locum ejus successisse». ἡμεῖς δὲ νομίζομεν ὅτι ὁ
 Δήμων συγχύσας τὸ ὑπὸ τῶν Κερκυραίων δωρηθὲν χαλ-
 κεῖον τοῖς ὑπὸ τῶν Θηβαίων κατ' ἐνιαυτὸν πεμπομένοις τῷ
 Δωδωναίῳ Διὶ λέβησι ἢ τρίποσι (2) ἀπετέλεσε τὰ περὶ
 τοῦ χαλκείου. Ὁρθῶς δ' ὁ Πρέλλκερος (3) τὴν γνώμην τοῦ
 Πολέμωνος δοκιμάζων ὑποβάλλει ἀπορίας τινὰς περὶ τοῦ
 ὕγιους τῆς γνώμης τοῦ Δήμωνος λέγων «*Mihi quidem unus*
Polemo audiendus videtur, quem cernis ut oculatum testem
loqui: nam Demo et qui sequuntur Demonem ante omnia ve-
 lim mihi hoc approbent, quod affirmant pelves istas delubro
 Jovis Dodonaei pro mocuibis fuisse, quod equidem confiteor
 quo pacto ad certam aedificii speciem templorumque Graeco-
 rum consuetudinem revocari possit non video». Καὶ τὰ εἰς
 Ὅμηρον δὲ σχόλια (4) ὁμοφωνοῦντα Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ
 δεικνῦσιν ὅποιον ἦτο τὸ χαλκεῖον ἰδοὺ ταῦτα. «Δήμων φη-
 σὶν ὅτι τὸ τοῦ Διὸς μαντεῖον ἐν Δωδώνῃ λέβησιν ἐν κύκλῳ
 περιείληπται. Τούτους οὐ φαίνειν ἀλλήλους καὶ χρουσθέντος
 τοῦ ἐνὸς ἡχεῖν διὰ διαδοχῆς πάντας ὡς διὰ πολλοῦ χρόνου
 γίνεσθαι τῆς περιοχῆς τὴν περίοδον. Ἀριστοτέλης (γράφει
 Ἀριστείδης) δὲ ὡς πλάσμα διελέγχων δύο φησὶ στύλους
 εἶναι καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἐτέρου λέβητα, ἐπὶ θατέρου δὲ παῖδα
 κρατοῦντα μάστιγα, ἧς τοὺς ἱμάντας χαλκέους ὄντας σειο-
 μένους ὑπ' ἀνέμου τῷ λέβητι προσκρούειν, τὸν δὲ τυπόμενον

(1) Εἰς Φιλοστρ. σ. 366.

(2) Στρεβ. IX, 2 ερ.

(3) Muller, *Fragm. Gr.* III, σ. 123.

(4) Ιλ. π. 233.

νον ἤχειν». Τέλος τὰ ὑπὸ Ἀθ. Σταγειρίτου (1) λεγόμενα ὅτι ὡς ἤλεκτρισμός διήρχετο ὁ ψόφος τῶν ἄλλων λεβήτων ἐῆλον ὅτι δὲν ἔχουσι καμμίαν ὑπόστασιν. Ὅτι δ' ἐκ τοῦ παραγομένου ἤχου προέλεγον τὰ μέλλοντα καὶ ἐκ τοῦ Καλλιμάχου (2) φανερόν λέγοντος «Δωδώνηθε Πελασγοί. . . γηλεχέεις θεράποντες ἀσιγάτεια λέβητος», ὁ δὲ Κρεῦτσερος (3) λέγει τὰ ἐξῆς «Becher oder Kessel und Becken möchten die Sinn bilder des Flussberkens in diesem Waltungen gevesen sein, und in der schon oft von uns berührten Vostellungsweise wurden nun Quelgötter und Quelgöttinnen als rathgebende Wesen genommen· es wurde nun auch aus Becken und Kesseln prophezeit». Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ μετὰλλινος ἤχος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐθεωρεῖτο ὡς μέσον ἀλεξίχακον κατὰ τῶν πονηρῶν δαιμόνων, τὰ μάλιστα δ' ἐχρῶντο αὐτῷ εἰς τὴν τῆς Σελήνης ἐκλειψιν. Ἐν πανηγύρεσι δ' ὁ ἱεροφάντης ἐκρότει χαλκοῦν λέβητα τῆς κόρης εὐχομένης· ἐν δὲ Λακεδαιμόνι λέβητας ἐκρότουν ἐπὶ τῇ τοῦ βασιλέως θανῇ (4). Πῶς δὲ μετέπεσεν εἰς παροιμίαν, ἀφοῦ ἐξέλειπεν ἡ πίστις εἰς τοιοῦτον εἶδος μαντείας, δύναται νὰ μάθη τις παρὰ Στεφάνου (5) τοῦ Βυζαντίου λέγοντος ὅτι «παρὰ τῶν ἐπιχωρίων ἠκούσαμεν, ὡς ἐπεὶ περ ἐτύπτετο μὲν ὑπὸ μάστιγος, ἤχει δὲ ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὡς χειμερίου τῆς Δωδώνης ὑπαρχούσης, εἰκότως εἰς παροιμίαν παρεγένετο». Τί δ' ἐσήμαινεν ἡ παροιμία μανθάνομεν παρὰ τοῦ Σουίδα (6) καὶ ἄλλων (7).

(1) Πειρωτικά 1819 σ. 308.

(2) Ὑμν. εἰς Ἀῆλον στιχ. 286.

(3) Πρὸς. Creuzer, Symbolik und Mythologie σελ. 394 Die Arten der Orakel-ertheilung deuten auf die Vorstellungen der Pelasgischen Stämme von ihrem Naturgotte, Z. B. das Prophezeien aus Becken und Kesseln.

(4) Σχολ. Θεοκρ. II, 36. Πρὸς. Fr. Gerlach, Dodona σ. 33.

(5) Στέφ. Βυζ. ἐν λ.

(6) Ἐν λ. δωδωνάζιον χαλκεῖον.

(7) Παροιμ. II, 109. Φιλοστ. εἰκ. σελ. 366. Παρλ. Ἀποστ. ἐπιστ. πρὸς Κορίθ. I, 13, 4.

ἐλέγετο δηλαδὴ « ἐπὶ τῶν μικρολογούντων, ἐπὶ τῶν πολλὰ λαλούντων καὶ μὴ διαλειπόντων ».

§ 23. Τὰ δὲ περὶ τῆς κληρομαντείας περιέργον ὅτι παραδίδουσιν ἡμῖν δύο μόνον καὶ λατῖνοι συγγραφεῖς, ὁ Κικέρων καὶ ὁ Λίβιος. Ἀλλ' ἂν καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντείας θεωρεῖται ἀρχαιότατον, ἐν Δωδώνῃ ὅμως φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησε κατὰ τοὺς ὑστέρους μόνον χρόνους. Οὐχ ἥττον δὲ ἡ εὐρεσις αὐτοῦ ἀποδίδεται εἰς τὴν Ἀθηναίαν καὶ φαίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς χωρίων ὅτι ταχύ τι ἐπέπεσεν εἰς ἀχρηστίαν, διότι Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει· « θριαὶ δὲ αἱ μαντικαὶ ψῆφοι, ἃς εὔρεν Ἀθηναῖ· ἀχθόμενος δὲ τοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος... ἄπιστον ὁ Ζεὺς ἐποίησε τὴν διὰ θριῶν μαντικὴν (1), » ἐν δὲ σημειώσει « ἄλλοι λέγουσι τὴν Ἀθηναίαν εὐρεῖν τὴν διὰ τῶν ψήφων μαντικὴν· ἥς εὐδοκιμούσης μάλλον τῶν δελφικῶν χρησμῶν τὸν Δία χαριζόμενον τῷ Ἀπόλλωνι ψευδῆ καταστήσαι τὴν διὰ ψήφων μαντικὴν. » Ὁπως ποτ' ἂν ᾔ, ὁ μὲν Κικέρων (2) τάδε λέγει· « maximum vero illud portantum iisdem Spartatis fuit, quod, cum Oraculum ab Jove Dodonaeo petivisset de victoria seiscitantes, legatique illud, in quo inerant sortes, collocavissent, simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, et sortes ipsas et cetera, quae erant ad sortem parata, disturbavit. Tum ea, quae praeposita erant oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedaemoniis esse, non de victoria cogitandum » ὁ δὲ Λίβιος (3) τάδε· « Alexandrum Epiri regem, ab exule Lucano interfectum, sortes Dodonaei Jovis eventu affirmasse. » Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐφοβούμεθα μὴ νομισθῶμεν ὅτι θηρεύομεν δόξαν αἰεὶ ἐνδοιάζοντος ἠθέλαμεν προσπαθῆσαι ἄλλην τινὰ πίστιν καὶ ἐξηγήσιν νά

(1) Στ. Βυζ. ἐν λ. θριαί.

(2) De divin. I, 34. Παρ. καὶ II, 32.

(3) Hist. VIII, 24.

δῶσωμεν εἰς τὰ τῆς κληρομαντείας· ἡ ὑπόνοια δὲ τῶν αὐτῆς ἄς δώσῃ ἀφορμὴν ἄλλοις νὰ τὰ ἐξηγήσωσι. Παραδεχόμεθα δὲ ὡς βέβαιον ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντικῆς ἦτο ἐν χρήσει τὰ μάλιστα παρὰ τοῖς ἀπολιτίστοις λαοῖς τῆς Ἀφρικῆς (1).

§ 24. Ἀλλὰ καὶ τούτων τῶν εἰδῶν τῆς μαντικῆς ὑπαρχόντων ἡ ὁρὺς ἡ ἡ ἱερὰ φηγὸς δὲν ἔπαυεν ἀπὸ τοῦ νὰ διδῇ χρησμούς. Δὲν ἀρνούμεθα μὲν ὅτι καὶ ἐνταῦθα προϊόντος τοῦ χρόνου συνέβη ὅτι καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαντεῖα τῆς πίστεως χαλαρωθείσης. Ἡ ἐπιθυμία δηλονότι τοῦ χρηστηριάζεσθαι παρέμεινε μόνον ὀλίγοις τισὶ τοῖς δεισιδαιμονεστέροις μέχρις οὗ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπετόλμησαν νὰ κατακάψωσιν αὐτήν ἢ αὐτάς, ὡς μνημονεύει εἰς σχολιαστῆς (2) « *quercus enim Jovi fuerant consecratae, quae dabant responsa mortalibus* » has postea *Lacedaemonii* subruerunt, » ἢ κατὰ τὸν Σέρβιον (3) « *ab Arce latrone Illyrico excidi quercus praecpta est.* » Ἀδελφον ἔνε ὁ χρόνος καθ' ὃν τοῦτο συνέβη, γνωρίζομεν ὅμως μετὰ θετικότητος ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου (4) ἦτο ἡ ἱερὰ φηγὸς.

§ 25. Ἐκθέσαντες ὅσον ἦτο δυνατόν εὐκρινῶς τοὺς ἐν τῷ μαντεῖῳ τῆς Δωδώνης λατρευομένους θεοὺς καὶ τὰ τῆς μαντικῆς αὐτῶν βλέψωμεν ἤδη μικρόν τι καὶ εἰς τὰ Ἀπόλλωνος καὶ ἄλλων θεῶν ἢ ἡρώων μαντεῖα οὐχὶ καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ πρὸς τὸ Διὸς τοῦ πελασγικοῦ. Ἐκ τούτου μεγίστην θέλομεν πορίσθῃ μετὰ αὐτῶν διαφορὰν τήνδε, ὅτι εἰς μὲν τὰ τοῦ Διὸς μαντεῖα, οἷον καὶ τὸ Δωδώνης, διὰ σημείων ἐν τέχνων οἱ μάντιες προέλεγον τὰ μέλλοντα, ἐν δὲ τοῖς τῶν

(1) Πρὸς. Cordes, de or. Dod. σ. 80.

(2) Lucan. Phars. III, 179.

(3) Virg. Aen. III, 466.

(4) Παυσ. I, 14, 3.

ἄλλων θεῶν καὶ μάλιστα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Διονύσου ἦσαν σπήλαια ἢ χάσματα ἐντὸς τῶν ὁποίων κατήρχετο ὁ μάντις ἢ ἡ ἱέρεια, ἢ ἐπὶ τρίποδος ἐκάθετο καὶ ἐμπνεομένη ὑπὸ τοῦ ἐξερχομένου ἀτμοῦ ἢ καὶ ἄλλων αἰτίων γνωστῶν μόνον τοῖς μεμνημένοις προέλεγε δι' ἀσυναρτήτων φθόγγων τὰ μέλλοντα, οὓς ἔπειτα οἱ ἐξηγηταὶ ἡρμήνευον καὶ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ στίχους ἔδιδον τοὺς χρησμοὺς τοῖς μαντευομένοις. Πόθεν ἄρά γε ἡ διαφορὰ αὕτη καὶ τίς ἡ αἰτία; Ποῖα δὲ ἦσαν τὰ ἀρχαιότερα καὶ πόθεν ἐπήγγασαν; Τοιαύτας καὶ παραπλησίας ἐρωτήσεις δύναται τις ν' ἀπευθύνῃ εἰς τὸν τὰ τῆς μαντικῆς πραγματευόμενον ἀλλ' ὅμως καὶ ἡμεῖς, καθόσον τοῦτο συντελεῖ πρὸς πλήρη τῆς ἐν Δωδώνῃ μαντικῆς κατανόησιν, θὰ ψαύσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο.

§ 26. Ὡς λοιπὸν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ εἶδομεν δύο εἶδη μαντικῆς διαστέλλονται, ἡ ἄτεχνος καὶ ἡ τεχνική. Καὶ ἄτεχνος μὲν λέγεται καθ' ἣν προγιγνώσκονται τὰ μέλλοντα ἐξ ὧν ἡ ἱέρεια ἀσυναρτήτως ἐφθέγγετο, τεχνική δὲ καθ' ἣν διὰ σημείων ἢ συμβόλων προεικάζεται τὸ μέλλον ἔσεσθαι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶδος τῆς μαντικῆς προῆλθεν, ὥς ἐπίστευον, ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος εἴτε μόνῃς ἐνεχούσης τὰ πρὸς τοῦτο στοιχεῖα, εἴτε καὶ συνδυασθείσης μετὰ τῆς τοῦ Διονύσου καὶ τῶν λοιπῶν ὀργιαστικῶν θεῶν. Ἀνατρέχων λοιπὸν τις εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν θεῶν τούτων εὐρίσκει εὐκόλως ὅτι ἐν ὑστέροις χρόνοις ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ εἶδος τοῦτο τῆς μαντικῆς. Πρὸς τοῦτο ἐπικαλούμεθα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausanίου (1) λέγοντος ὅτι πρὸ τῶν τοῦ Ἀπόλλωνος μαντείων οὐδεὶς ὑπῆρχε χρησμολόγος ἀλλὰ μόνον ὀνειρῶν καὶ σημείων ἐξηγηταί. Ἀλλὰ τί θέλομεν μεταγενεστέρους αὐτὸς ὁ Ὅμηρος οὐδαμοῦ μνημονεύει τῆς

(1) Πaus. I, 34, 4.

ἀτέχνου μαντικῆς (1). ἡ δὲ τεχνικὴ οὐ μόνον ὑπῆρχε πρὸ πολλῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ φύσει συνυπάρχει πᾶσι τοῖς ἀπλουστέροις λαοῖς· ἐννοεῖται δ' εὐκόλως ὅτι καὶ ἡ τεχνικὴ μαντικὴ ἤρξατο μὲν ἐκ φυσικῶν στοιχείων, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου προσελάμβανε καὶ τεχνικά καθόσον οἱ ἄνθρωποι ἐπολιτίζοντο, ὡς κάλλιστα τοῦτο ἐδείχθη ἐν τῷ δωδωναίῳ μαντείῳ. Πῶς δὲ ἐπελθούσης τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Διονύσου προῆλθε ἡ ἀτέχνος μαντικὴ ὕστερον τοῦτο οὐ πρὸς ἡμᾶς τὰ νῦν· οὐχ ἥττον ὅμως σκεπτέον πῶς πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν Φαῖδρον (2) θέλοντος νὰ δώσῃ τὸν ὀρισμὸν τῆς μαντικῆς καὶ οἶονεῖ μανικὴν αὐτὴν καλοῦντος, ὡς μανίας προϊόν, ὅτι μετὰ τῆς ἐν Δελφοῖς προφητιδος καὶ τῆς Σιβύλλης παρεμβάλλονται καὶ αἱ ἐν Δωδώνῃ ἱέρειαι, αἵ τε καὶ αὗται, ὡς καὶ ἐκεῖναι, μανεῖσαι, πολλὰ καὶ καλὰ ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ τὴν Ἑλλάδα εἰργάσαντο; Πρέπει ἄρα γε νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἡ λατρεία τῆς Διώνης, τῶν δωδωναίων νυμφῶν καὶ τὰ τοῦ Ἀχελώου συνεπάγονται τοιαύτην τινὰ μαντικὴν, ὡς ἤθελέ τις εἰκάσει καὶ ἐκ τῶν νυμφόληπτος καὶ μουσόληπτος, οἷος καὶ ὁ Σωκράτης ἐγένετο ὑπὸ τῇ ἀμφιλαφεῖ πλατάνῳ καὶ παρά τι ἱερὸν νυμφῶν τε καὶ Ἀχελώου κατακειμένος; Ἀλλ' ὁ Πausanίας (3) διηρρηδὸν λέγει τὰ ἐξῆς. «Φαεννίς, θυγάτηρ βασιλεύσαντος ἀνδρὸς ἐν Χάοσι, καὶ αἱ Πέλειαι παρὰ Δωδωναίοις ἐμαντεύσαντο μὲν ἐκ θεοῦ καὶ αὗται, Σίβυλλαι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οὐκ ἐκλήθησαν.» Ὡς ἀκροτελεύτιον δὲ τῆς ἐν Δωδώνῃ μαντικῆς ἅς θεωρήσωμεν τὸ ζήτημα τίνες καὶ ὅποιοι ἦσαν οἱ τὰ τοῦ Διὸς βουλευμάτων ἐρμηνεύοντες, ὅπερ ἀναποσπάστως συνδέεται μετ' αὐτῆς.

(1) G. F. Schoemann, Griechische Alterthümer σ. 64—68.

(2) Πλατ. Φαῖδρ. σ. 79, ἔκδ. Stalbaum.

(3) Πaus. X. 12, 5.

§ 27. Ὁ Ὅμηρος, τὸ μόνον διὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρό-
 νους καταφύγιον, ἀναφέρει, ὡς πολλάκις εἵπομεν, τοὺς περὶ
 τὴν Δωδώνην Σελλούς, ἐξ ὧν ἐγίγνοντο οἱ ὑποφῆται· ἐξη-
 γήσαμεν δ' ἀλλάγοθι (1) ὅτι τὸ εἶδος τῆς ἐν Δωδώνῃ μαν-
 τικῆς ὑποφήτας ἤθελεν, ὅ ἐστι προφήτας. Καὶ Στράβων (2)
 λέγει ὅτι «κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἄνδρες ἦσαν οἱ προφητεύον-
 τες, καὶ τοῦτο ἴσως καὶ ὁ ποιητὴς ἐμφαίνει· ὑποφῆτας γὰρ
 καλεῖ, ἐν οἷς τάττοιτο καὶ οἱ προφῆται· ὕστερον δ' ἀπεδεί-
 χθησαν τρεῖς γράϊαι, ἐπειδὴ καὶ σύνναος τῷ Διὶ ἀπεδείχθη
 καὶ ἡ Διώνη.» Τὸ καταρχὰς λοιπὸν οἱ ὑποφῆται οὗτοι ἦσαν
 οἱ ἀπὸ σημείων προλέγοντες καὶ δίδοντες χρησμούς, ὥστε-
 ρον ὅμως ἰερεῖαι τρεῖς. Πότε τοῦτο ἐγένετο ἐν Δωδώνῃ δὲν
 δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἰπώμεν, ἴσως δ' ὁ Στράβων
 ἔχει δίκαιον λέγων ὅτι τοῦτο συνεπῆλθε τῇ τῆς Διώνης λα-
 τρεία. Καὶ ἐκ τοῦ Ἡροδότου (3) δὲ μανθάνομεν ὅτι πρὸ πολ-
 λῶν χρόνων ἰερεῖαι ἐχρησιμοδότην, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους
 αὐτοῦ τρεῖς, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα καταλέγει· καὶ ἡ μὲν πρε-
 σβυτέρα ἐκαλεῖτο Προμένηα, ἡ δὲ μετὰ ταύτην Τιμαρέτη
 καὶ ἡ νεωτέρα Νικάνδρη, ὀνόματα σημαίνοντα τὴν ἀρχικὴν
 τῶν ἴσως ὑπηρεσίαν. Ὅτι δ' ἐκτὸς τῶν ἰερείων ἦσαν καὶ ἄλ-
 λοι περὶ τὸ ἱερὸν αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος δημοῖ καλῶν αὐτοὺς
 Δωδωναίους. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος εἰξεύρο-
 μεν ὅτι αἱ ἰερεῖαι, πέλειαι καλούμεναι, ἀνῆγον τὴν καταγω-
 γὴν των εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας ἰερείας. Πρὸς δὲ τὰς ἡσυ-
 χεῖους ταύτας ἰερείας ἀναφέρεται ὑπὸ τινων ἀρχαίων τέλος
 ὅτι ἐπράχθη ἀσέβημά τι ὑπὸ Βοιωτῶν χρηστηριαζομένων,
 ὅπερ φαίνεται ὅτι ἐγένετο ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ λαμβάνωσι τὰ
 μαντεύματα οἱ Βοιωτοὶ διὰ μάγτεων ἱερέων ἐξαιρετικῶς. Τοῦ-

(1) Σελ. 37 καὶ ἐξ.

(2) Στράβ. VII, 7, 12.

(3) Ἡρόδ. B, 37.

το δὲ ποικίλως ἐξιστορεῖται· ὁ μὲν Ἐφορος (1) « φησὶ τοὺς μὲν Θρᾶκας ποιησαμένους σπονδὰς πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς ἐπιθέσθαι νύκτωρ στρατοπεδεύουσιν ὀλιγωρότερον ὥς εἰρήνης γεγонуίας διακρουσαμένων δ' αὐτοὺς αἰτιωμένων τε ἅμα ὅτι τὰς σπονδὰς παρέδαινον, μὴ παραβῆναι φάσκειν ἐκείνους· συνθέσθαι γὰρ ἡμέρας, νύκτωρ δ' ἐπιθέσθαι· ἂφ' οὗ δὴ καὶ τὴν παροιμίαν εἰρῆσθαι « Θρακία παρεύρεσις· » τοὺς δὲ Πελασγοὺς μένοντος ἔτι τοῦ πολέμου χρηστηριασομένους ἀπελθεῖν, ἀπελθεῖν δὲ καὶ τοὺς Βοιωτοὺς· τὸν μὲν οὖν τοῖς Πελασγοῖς δοθέντα χρησμὸν ἔφη μὴ ἔχειν εἰπεῖν, τοῖς δὲ Βοιωτοῖς ἀνελεῖν τὴν προφῆτιν ἀσεβήσαντας εὖ πράξει· τοὺς δὲ θεωροὺς ὑπονοήσαντας χαρίζομένην τοῖς Πελασγοῖς τὴν προφῆτιν κατὰ τὸ συγγενὲς (ἐπειδὴ καὶ τὸ ἱερὸν Πελασγικὸν ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξεν) οὕτως ἀνελεῖν, ἀρπάσαντας τὴν ἄνθρωπον εἰς πυρὰν ἐμβαλεῖν ἐνθυμηθέντας, εἴτε κακουργήσασαν εἴτε μὴ, πρὸς ἀμφοτέρω ὁρθῶς ἔχειν, εἰ μὲν παρεχρηστηρίασε, κολασθείσης αὐτῆς, εἰ δ' οὐδὲν ἐκακούργησε, τὸ προσταχθὲν αὐτῶν πραξάντων· τοὺς δὲ περὶ τὸ ἱερὸν τὸ μὲν ἀκρίτους κτείνειν τοὺς πράξαντας, καὶ ταῦτ' ἐν ἱερῷ, μὴ δοκιμάσαι, καθιστάναι δ' εἰς κρίσιν, καλεῖν δ' ἐπὶ τὰς ἱερείας, ταύτας δὲ εἶναι τὰς προφήτιδας αἱ λοιπαὶ τριῶν οὓων περιήσαν· λεγόντων δ' ὡς οὐδαμοῦ νόμος εἴη δικάζειν γυναῖκας, προσελέσθαι καὶ ἄνδρας ἴσους ταῖς γυναῖξι τὸν ἀριθμὸν· τοὺς μὲν οὖν ἄνδρας ἀπογνῶναι, τὰς δὲ γυναῖκας καταγνῶναι, ἴσων δὲ τῶν ψήφων γενομένων τὰς ἀπολουσάσας νικῆσαι· ἐκ δὲ τούτων Βοιωτοῖς μόνοις ἄνδρας προθεσπίζειν ἐν Δωδώνῃ· τὰς μὲν τοὶ προφήτιδας ἐξηγουμένας τὸ μαντεῖον εἰπεῖν, ὅτι προστάττοι ὁ θεὸς τοῖς Βοιωτοῖς τοὺς παρ' αὐτοῖς τρίποδας συλλέγοντας εἰς Δωδώνην πέμπειν κατ' ἔτος· καὶ δὴ καὶ ποιεῖν τοῦτο· αἰ

(1) Στράβ. IX, 2, 4. Müller, *Fragm. Gr.* I, 241.

γάρ τινα τῶν ἀνακειμένων τριπόδων νύκτωρ καθαιροῦντας καὶ κατακαλύπτοντας ἱματίοις ὥς ἂν λάθρα τριποδηφορεῖν εἰς Δωδώνην». « Ἡρακλείδης (1) δέ φησι μαντευομένοις τοῖς Θηβαίοις περὶ πολέμου ἀπεχρίνατο ἡ προφητὴς ἡ ἐν Δωδώνῃ νίκην αὐτοῖς ἀσεβήσασιν ἔσσεσθαι· εἰς δὲ τῶν θεωρῶν ἀρπάσας Μυρτίλαν τὴν προφήτιν, ἐνέβαλεν εἰς θερμοῦ παρακείμενον λέβητα. Ἄλλοι δὲ φασιν ὅτι Θηβαίοις πολεμοῦσι Βόμβος (Βόμβροξ) μάντις πλείους ἔφη νικήσειν, εἰ προθύσειν τῶν ἡγεμόνων ἓνα· οἱ δὲ ἀποκτείναντες τὸν Βόμβον ἐνίκησαν. » ὁ δὲ βατικανὸς κώδηξ (2) λέγει ὅτι « εἰσέβησαν εἰς τὴν ἰέρειαν ἐμβαλόντες αὐτὴν εἰς τὸν ἐν Δωδώνῃ λέβητα ζέοντα, ἐρωτικῶς διατεθεῖσαν εἰς ἓνα τῶν θεωρῶν. » Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς φύσεως ἐν γένει τοῦ δωδωναίου μαντείου, ἔλθωμεν δὲ νῦν εἰς τὰ περὶ ἀκμῆς καὶ παρακμῆς αὐτοῦ.

§ 28. Μεγίστην ἐπιρροὴν ἔχει εἰς πᾶν ἔθνος ἡ θρησκεία. Τοῦτο δ' ἐστὶ μᾶλλον φαίνεται εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες οὐδὲν ἐποιοῦν ἄνευ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν· ἐπειδὴ δὲ ἡ θέλησις τούτων ἐν τοῖς μαντείοις ἐξεφαίνετο δῆλον ὅτι ταῦτα οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν τοῦ ἔθνους εὐδαιμονίαν. Εἰς τοῦτο δὲ φθάνει τις ἐξετάζων τὴν ἱστορίαν πάντων τῶν μαντείων τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ δύναται προβαίνων καὶ ἐπὶ πρόσω νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἦσαν οἷον μητροπόλεις τῶν περιοικούντων, ὁπόθεν οὗτοι ὥς ἀπὸ κέντρου διεσκεδάνυντο εἰς τὰ λοιπὰ μέρη εἴτε τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῆς χώρας ἔνεκεν εἴτε καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκάστῳ αὐτῶν καθ' ὅσον εἶχε μικρὸν ἢ μέγαν ἐπιρροῆς κύκλον δεικνύει τοῦτο, πάντων δὲ μάλιστα τὸ τῆς Δωδώνης, ὅπερ ὡς ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ὡς πρῶτον τῶν κατελήθοντων Πελασγῶν ἱδρυμα ἐγένετο ἡ ἐστία τῶν κατὰ τὴν

(1) Müller, Fragm. Gr. II, 198.

(2) Τετ. II, 67.

Ἑλλάδα καὶ Ἰταλίαν διασπαρείσων πελασγικῶν ἀποικιῶν καὶ τὸ μεγίστης τιμῆς μετέχον παρὰ τοῖς μαντευομένοις τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων.

§ 19. Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνάσσευς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ῥωμαϊκῆς του ἱστορίας ζητῶν ἐκ τῶν σωζομένων παραδόσεων νὰ ἐξηγήσῃ τὰ περὶ Πελασγῶν καὶ τὰς μεταναστάσεις αὐτῶν λέγει (1) ὅτι «τὸ πλεῖστον αὐτῶν (τῶν ἐν Θετταλίᾳ Πελασγῶν) μέρος διὰ τῆς μεσογείου τραπόμενοι πρὸς τοὺς ἐν Δωδώνῃ κατοικοῦντάς σφων συγγενεῖς, οἷς οὐδεὶς ἡξίου ἐπιφέρειν πόλεμον ὡς ἱεροῖς, χρόνον μὲν τινα σύμμετρον αὐτοῖσι διέτριψαν· ἐπεὶ δὲ λυπηροὶ ὄντες αὐτοῖς ἡσθάνοντο, οὐχ ἰκανῆς οὔσης ἅπαντας τρέφειν τῆς γῆς, ἐκλείπουσι τὴν χώραν χρησμῷ πειθόμενοι κελεύοντι πλεῖν εἰς Ἰταλίαν, ἣ τότε Σατουρνία ἐλέγετο· κατασκευασάμενοι δὲ ναὺς πολλὰς περαιουῦνται τὸ Ἰόνιον». Ἐφεξῆς δὲ λέγει τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ χρησμοῦ· «ὁ ἐν Δωδώνῃ γενόμενος αὐτοῖς χρησμός, ὃν φησι Λεύκιος Μούμιος, ἀνὴρ οὐκ ἄσημος, αὐτὸς ἰδεῖν ἐπὶ τινὰς τῶν ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διὸς κειμένων τριπόδων γραμμασιν ἀρχαίοις ἐγκεχαραγμένον, ὧδε εἶχε·

«Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν

ἰδ' Ἀβριγινάων Κοτύλην, οὗ γὰρος ὀχεῖται

οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοῖβῳ

καὶ κεφαλὰς Κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα».

Ἐκτὸς δὲ τῆς ἀποικίας ταύτης ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει (2) περὶ τῶν πρὸς τῷ ἀκροτηρίῳ τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου ὀρμισθέντων Τρώων καὶ εἰς τὴν πόλιν Ἀμβρακίαν ἀφικθέντων ὅτι «ὁ Αἰνείας καὶ οἱ ἀχμαιότατοι σὺν αὐτῷ τοῦ στρατοῦ διανύσαντες ἡμερῶν δυοῖν ὁδὸν εἰς Δωδώνην ἀφικνοῦνται χρῆσόμενοι τῷ θεῷ. . . . ἀνελόμενοι δὲ χρῆσμούς

(1) Ῥωμ. ἱστορ. I, 13.

(2) Τοῦ αὐτοῦ I, 14.

περὶ τῆς ἀποικίας ἐπὶ τὸ ναυτικὸν ἀφικνουῦνται τεσσάρων
 μάλιστα ἡμερῶν διελθόντες ὁδόν». Ἐνταῦθα ἀνάγεται καὶ
 τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (1) περὶ Ἀθηναίων λεγόμενον· «Ἀθη-
 ναίοις δὲ μάντευμα ἐκ Δωδώνης Σικελίαν ἦλθεν οἰκίζειν· ἡ
 δὲ οὐ πόρρω τῆς πόλεως (Ἀθηνῶν) ἡ Σικελία λόφος ἐστὶν
 οὐ μέγας· οἱ δὲ οὐ συμφρονήσαντες τὸ εἰρημένον ἔστε ὑπερ-
 ορίας στρατείας προήχθησαν καὶ ἐς τῶν Συρακουσίων πό-
 λεμον». Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀποικιῶν σαφῶς ἡμῖν πα-
 ραδίδονται, εἰκάζεται ὅμως ὅτι καὶ ἄλλοι πρὶν ἀποικίας
 πέμψωσιν ἔλαβον χρησμὸν παρὰ τοῦ μαντείου τῆς Δω-
 δώνης καθ' ἃ λέγει ὁ Κικέρων (2)· *quam Graecia coloni-*
am misit in Aetoliam, Joniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine
Pythio, aut Dodonaeo, aut Hammonis oraculo; Ἄλλ' ὅμως
 ἂν τὰ περὶ ἀποικιῶν ἴνε τοιαῦτα, πόσαι ἄλλαι μαρτυρίαι
 τῆς ἀρχαιότητος δὲν δηλοῦσιν ἐναργέστερον ὅποιαν ἰσχὺν
 καὶ ἐπιρροὴν εἶχε κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τὸ δω-
 δωναῖον μαντεῖον καὶ πόσον ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας του
 ἦτο εὐρύς; Παρὰ τοῦ Αἰσχύλου μανθάνομεν (3) ὅτι ὁ Ἰνα-
 χος βασιλεὺς τοῦ Ἀργεῶς ἦλθεν εἰς Δωδώνην, ὥς μάθοι τι
χρήθρωντ' ἢ λέγοντα, δαίμοσι πράττειν φίλα· καὶ ἡ Ἰνώ δὲ ἦλ-
 θεν εἰς τὰ μολοσσά ἐδάση, ἐκεῖ που εἰς τὴν ὑψηλὴν καὶ τρα-
 χεῖαν Δωδώνην, ἐνθα κατῴκει ὁ θωσπρωτὸς Ζεὺς καὶ ἦτο
 τὸ μαντεῖον καὶ αἱ προσηγόροι δρῦες *ἐφ' ὧν λαμπρῶς κ' οὐδὲν*
ἀνικτηρίως προσηγορεύθη Διὸς κλεινὴ δάμαρ μέλλονσ' ἔσσεσθαι (4).
 Καὶ ὁ Σοφοκλῆς λέγει περὶ τοῦ Ἡρακλέους (5) ὅτι εἶπεν
 αὐτῷ τὸ τέλος τῶν πόνων ἡ παλαιὰ φηγὸς ἡ ἐκ δισσῶν πε-
 λαιάδων αὐδῆσασά ποτε ἐν Δωδώνῃ. Γνωστὸν δὲ ἴνε ὅτι τοῖς

(1) Διονυσ. Αἰ. βωμ. ἱστορ. περὶ Ἀθηναίων.

(2) *De divinat.* I, 2.

(3) *Προμ.* 639.

(4) *Αἰσχύλ.* *προμ.* 828. κεξ.

(5) *Τραγ.* *ιν.* 168. κεξ.

Ἀργοναύταις παρῆν τὸ ξύλον τῆς δωδωναίας φηγοῦ ὡς
 τρόπις, καὶ ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἦλθεν εἰς Θεσπρωτίαν νὰ ἐρω-
 τήσῃ τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης πῶς δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ
 εἰς τὴν πατρίδα του Ἰθάκην· ἐπίσης δὲ γνωστὴ καὶ ἡ ἐν Ἰ-
 λιάδι εὐχὴ τοῦ Ἀχιλλέως· ὁ δ' Εὐριπίδης (1) ποιεῖ τὸν τοῦ
 Κρέοντος υἱὸν Μενοικέα ἐρωτῶντα τὸν πατέρα του, ποί φύγη,
 ὁ δ' ἀποκρίνεται τὴν ὁδὸν προχαράξας εἰς Θεσπρωτῶν οἶκας·
 ὁ Μενοικεὺς ἐρωτᾷ, σεμνὰ Δωδώνης βάθρα; τέλος δὲ ὁ Κρέων
 ἀνταπαντᾷ, ἔγνως. Πρὶν δὲ περαιτέρω προχωρήσωμεν ἅς
 προσθέσωμεν τούτοις καὶ τὸν ὑπὸ Πausανίου (2) λεγόμενον
 περὶ τοῦ Κορέσσου καὶ τῆς Καλλιρόης μῦθον δηλοῦντα ὁ-
 ποίαν ἰδιάζουσιν τιμὴν ἀπένειμον οἱ Αἰτωλοὶ καὶ Ἀκαρνα-
 νες πρὸς τὸν δωδωναῖον Δία. Ἰδοὺ οὗτος. « Καὶ Διονύσου
 κατὰ τοῦτο τῆς πόλεως (Πατρῶν) ἱερόν ἐστιν ἐπὶ κλήσιν Κα-
 λυδωνίου· ὅτε δ' ὥκεῖτο ἐτι ἡ Καλυδὼν . . . καὶ οἱ Καλυ-
 δῶνιοι . . . ὥσπερ ὑπὸ μέθης ἐγίνοντο ἔκφρονες . . . κατα-
 φεύγουσιν ἐπὶ τὸ χρηστήριον τὸ ἐν Δωδώνῃ. Τοῖς γὰρ τὴν
 ἡπειρον ταύτην οἰκοῦσι τοῖς τε Αἰτωλοῖς καὶ τοῖς προσχώ-
 ροις αὐτῶν Ἀκαρναῖσι καὶ Ἠπειρώταις αἱ πέλειαι καὶ τὰ ἐκ
 δρυὸς μαντεύματα μετέχειν μάλιστα ἐφαίνοντο ἀληθείας. »
 Καὶ ταῦτα μὲν ὑπὸ μυθικὴν ἔποψιν καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαιο-
 τάτους χρόνους, ἔλθωμεν δὲ νῦν εἰς γεγονότα ὑπὸ τῆς ἱστο-
 ρίας βεβαιούμενα. Ἰκανὴν ἡμῖν ἀκμῆς εἰκόνα παρέχει ὁ Ἡ-
 ρόδοτος (3) τῶν ἐλληνικῶν μαντείων εἰς ἃ ἐπεμψεν ὁ Κροῖ-
 σος ἵνα ἐρωτήσῃ τοὺς θεοὺς ὅ τι γρογρέουσι εἰ ἐπιχειροῖ ἐπὶ
 Πέρσας στρατεῦσθαι. Εἰς ταῦτα δὲ συγκαταλέγεται καὶ τὸ
 ἐν Δωδώνῃ. Καὶ οἱ Ἀπολλωνιᾶται, ἐπειδὴ ἐξετύφλωσαν τὸν
 Εὐήνιον, ὅστις φυλάττων κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο τὰ ἱερά πρό-

(1) Φοινισ. 989 κεῖ.

(2) Πaus. VII, 21, 1.

(3) Ηροδ. 1, 46.

βατα ἄφησεν ἐξ ὕπνου νὰ τὰ φάγωσι λύκοι καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο οὔτε πρόβατα σφι ἔτικτε, οὔτε γῆ ἔφερε ὁμοίως καρποὺς, ἔστειλαν νὰ ἐρωτήσωσι τοὺς προφῆτας τοῦ ἐν Δωδώνῃ καὶ Δελφοῖς μαντείου καὶ ἔλαβον χρησμούς καθ' οὓς ἡδυνήθησαν νὰ ἐξιλεώσωσι τοὺς θεοὺς (1). Ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὰ μέγιστα ἐσέβοντο τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης, ὡς δεικνύει ὁ Δημοσθένης (2) διὰ τῶν ἐξῆς ἀξιοσημειώτων.

Τῷ δὴμῳ τῶν Ἀθηναίων ὁ τοῦ Διὸς (ιερεὺς) σημαίνει· ὅτι τὰς ὥρας παρηνέγκατε τῆς θυσίας καὶ τῆς θεωρίας, αἰρετοὺς πέμπειν θεωροὺς ἐννέα καὶ τοὺτους διὰ ταχέων τῷ Διὶ τῷ Ναίῳ ἀροτρεῖς βοῦς καὶ πρὸς ἐκάστῳ δύο βοήσεις, τῇ δὲ Διώνῃ βοῦν καὶ ἄλλα ἱερεῖα καὶ τράπεζαν χαλκῆν, καὶ πρὸς, τὸ ἀνάθεμα, ὃ ἀνέθηκεν ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων. ὁ δὲ Πausanias (3) λέγει τὰ ἐξῆς. «Φαίνεται δὲ καὶ ὁ θεὸς παραινῶν ὁ ἐν Δωδώνῃ νέμειν εἰς ἰκέτας αἰδῶ. Ἀθηναῖοις γὰρ ἐπὶ ἡλικίας μάλιστα τῆς Ἀφείδαντος ἀφίκετο παρὰ τοῦ ἐν Δωδώνῃ Διὸς τὰ ἔπη τάδε.

Φράζεο δ' Ἀρείον τε πάγον βωμούς τε θυώεις
Εὐμερίδων, ὅθι χρὴ Λακεδαιμονίους σ' ἱκετεῦσαι
δουρὶ πιεζομένους· τοὺς μὴ σὺ κτεῖνε σιδήρῳ
μηδ' ἰκέτας ἀδικεῖν· ἰκέται δ' ἱεροί τε καὶ ἄγγοί».

Ἀλλὰ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὡς ἱστορεῖ Διοδώρος ὁ Σικελιώτης (4), ἡρώτησαν τὸ μαντεῖον μέλλοντες πρὸς τοὺς Ἀρκάδας νὰ πολεμήσωσιν, αἱ δὲ Δωδωνίδες ἰέρειαι ἀνείλοντο ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος Λακεδαιμονίοις ἀδάκρυτος ἔσται. Καὶ τῷ ὄντι, ὡς σημεῖοι ὁ ἱστορικὸς, «ἡ ἐν Λεύκτραις νίκη τοῦτο πρῶτον παράδοξον αὐτοῖς εὐτύχημα ἐγένετο, ἔπεσον γὰρ

(1) Τοῦ αὐτοῦ IX, 93.

(2) Κετὰ Μηδίου 531.

(3) Πaus. VIII, 23, 1.

(4) Διοδ. Σικελ. XV, 72.

Ἀρχάδων μὲν ὑπὲρ τοὺς μυρίους, Λακεδαιμονίων δὲ οὐδείς. » Περὶ δὲ Ἀγησιλάου μανθάνομεν παρὰ Πλουτάρχου (1) τὰ ἐξῆς. « βουλούμενος (Ἀγησίλαος) πρὸς τὸν Πέρσῃν συστήσασθαι πόλεμον ἕνεκα τοῦ ἐλευθερῶσαι τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνας τῷ κατὰ τὴν Δωδώνῃν τοῦ Διὸς ἐχρήσατο μαντεῖω· κελεύσαντος δὲ ὅπερ ἐστίν, ὡς δοκεῖ, στρατεύεσθαι, τὸ χρησθὲν ἀνήγγειλε τοῖς ἐφόροις· οἱ δὲ ἐκέλευον αὐτὸν καὶ εἰς Δελφοὺς ἀφικόμενον περὶ τῶν αὐτῶν πυνθάνεσθαι· πορευθεὶς οὖν εἰς τὸ μαντεῖον ἐπερώτησεν οὕτως· Ἀπολλοῦ, ἧ δοκεῖ σοι δὴ καὶ τῷ πατρί; συναινέσαντος δὲ αἰρεθεὶς οὗτος ἐστρατεύετο ». Περὶ δὲ τοῦ Λυσάνδρου λέγεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν βίων τῶν ἐξόχων στρατηγῶν (2) ὅτι ἀπεπειράθη πρὸς τὸν σκοπὸν του, ἀφοῦ ἀπέτυχεν νὰ διαφθείρῃ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, νὰ προσελκύσῃ τὸ τῆς Δωδώνης, πλὴν καὶ ἐντεῦθεν ἀπῆλθεν εἰς τὸ ἐν Λιβύῃ τοῦ Ἀμμωνος. Γνωστὰ δ' εἰσὶ τὰ τῶν Βοιωτῶν (3), προστίθεται δὲ μόνον ὅτι κατὰ προσταγὴν τοῦ δωδωναίου Διὸς ἡ λατρεία τῶν Καθεύρων παρημελημένη οὕσα ἔλαβε ζωὴν πάλιν ἐν Θήβαις (4). Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ πιπδαρείου παιᾶνος (5); Ὅτι δὲ τέλος οἱ Ἑπειρῶται, ἵνα ἔλθωμεν καὶ εἰς αὐτοὺς, ἐτίμων διαφερόντως τὸ μαντεῖον δὲν ἵνε χρεῖα νὰ τὸ εἴπωμεν. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐκ τοῦ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν μολοσσὸν χρησιμοῦ τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης φανερόν ὅτι πλὴν τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων χρησμῶν, ὧν ἐκτὸς ἑνὸς, ἡ ἔννοια ἐλαμβάνετο σχεδὸν κατὰ λέξιν, ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἄλλοι διαφορούμενοι πολλοὺς ἐξαπατήσαντες· ὁ

(1) Ἀποφθ. Λακων. σ. 174 ἐκδ. Huttén.

(2) Cornel. Nepot. v. Lysand. σ. 21 ἐκδ. Dietsch. Πρὸς Διὸς. Σικελ. XIV, 23. Πλουτάρχ. 6. Λυσάνδρ. κεφ. 21.

(3) Ἰδὲ σ. 38—39.

(4) Παισ. IX, 28, 6.

(5) Ἰδὲ σ. 4.

Στράβων ἐν συντόμῳ εἰς τὸ περὶ Ἰταλίας. (1), ἐκτενέστερον δ' ὁ Λίβιος (2) καὶ Ἰουσσῖνος (3) ἀναφέρουσι τὰ περὶ τούτου· ἰδοὺ δὲ τὰ τοῦ Στράβωνος· «μικρὸν ὑπὲρ ταύτης (Κωσταντίας μητροπόλεως Βρεττίων) Πανδοσία φρουρίον ἐρμυὸν περὶ ἣν Ἀλέξανδρος, ὁ μολοιτὸς διεφθάρη· ἐξεπάτησε δὲ καὶ τοῦτον ὁ ἐκ Δωδώνης χρησμὸς

φυλάττεσθαι κελεύων τὸν Ἀχέροντα καὶ τὴν Πανδοσίαν, δεικνυμένων γὰρ ἐν τῇ Θεσπρωτίᾳ ὁμωνύμων τούτοις, ἐνταῦθα κατέστρεψε τὸν βίαν· προσεπάτησε δὲ καὶ ἄλλο λόγιον,

Πανδοσία τριχόλωνε πολλὴν ποτὲ λαὸν ἀλέαις, ἔδοξε γὰρ πολέμιων φοβράν, οὐκ οἰκείων δηλοῦσθαι».

§ 30. Κατὰ δὲ ταύτην τοῦ δωδωναίου μαντείου τὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καθ' ἣν οὐ μόνον κατὰ Παισάνειαν (4) τὰ ἐκ τῆς δρυὸς μαντεύματα μετέχειν μάλιστα ἐφαίνοντο ἀληθείας τοῖς τὴν ἡπειρον οἰκοῦσι, τοῖς Αἰτωλοῖς καὶ Ἀκαρναῶσι καὶ Ἠπειρώταις, ἀλλὰ καὶ παντὶ Ἑλληνι καὶ βαρβάρῳ πόσα ἄρα γε καὶ ὅποια νὰ ἦσαν τὰ δῶρα καὶ ἀναθήματα, ἃ πολῖται καὶ κοινότητες προσέφερον εἰς τὸν Δία ὡς ἀντάλλαγμα τῶν ἀγαθῶν οἰωνῶν; Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς (5) λέγει ῥητῶς ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ διεσώζοντο ἐν τῷ μαντείῳ τινὲς τῶν χαλκῶν κρατήρων ἐν γραφαῖς πάνυ ἀρχαίαις δηλοῦντες τὸν ἀναθέντα Αἰνεΐαν. Ἐν τοῖς προηγουμένοις δ' ἐδείχθη ὅποια ἱερεῖα καὶ ἀναθήματα ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐπεμπε κομιζόμενα ὑπὸ ἐννέα θεωρῶν, καὶ οἷος ὁ κατ' ἔτος πεμπόμενος ὑπὸ Βοιωτῶν τρίπους, τί δὲ τὸ κερκυραϊκὸν χαλκεῖον ἢ ἡ Κερκυραίων μάστιξ.

(1) VI, 5, 3.

(2) Liv. VIII, 24. «Caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem» καὶ ἑξῆς.

(3) Hist. XII, 2. «huic responsum Dodonaci Jovis urbem Pandosiam amnemque Acherusiam cavendum praedixerat.»

(4) ἰδὲ σελ. 62.

(5) Ρωμ. Ιστ. I, 61.

Προσθέτομεν δὲ νῦν καὶ τὸ ὑπὸ Παυσανίου (1) ἱστορούμενον περὶ τοῦ Πύρρου ὅτι τοὺς Μακεδόνας νικήσας ἀνέθηκε τῷ ἐν Δωδώνῃ Διὶ τὰς ἀσπίδας αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέγραψεν οἶον οἱ Ἕπειῶται μεγαλαύχημα πλὴν τοῦ ἐξ Ἰταλίας δυνάμεθα νὰ μεγαλαυχῶμεν, ἂν πρέπει ἐπὶ πατραγαθίαις νὰ ἐπαιρῶμεθα. Τὰ γράμματα δὲ ταῦτα ἄς μεταχειρισθῶμεν καὶ ὥς κατακλεῖδα τῆς ἀκμῆς τοῦ δωδωναίου μαντείου· ἰδοὺ ταῦτα·

αἶδε ποτ' Ἀσίδα γαῖαν ἐπόρθησαν πολὺχρυσον,

αἶδε καὶ Ἑλλάδι τὰν δολοσύνην ἔπορον·

νῦν δὲ Διὸς καὶ ποτὶ κίονας ὄργανά κείται

τὰς μεγαλαυχῆτον σκῦλα Μακεδορίας.

§ 31. Τοιοῦτον λοιπὸν ἦτο τὸ δωδωναῖον μαντεῖον, τοιαύτην ἔσχεν ἐπιρροὴν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ μετὰ τὸ ἐν Δελφοῖς ὕστερον τὰ μέγιστα ἐτιμᾶτο, καὶ ὅμως οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἵνε τόσον ἱερὸν ὥστε ἡ ἀκολασία νὰ μὴ τὸ παραβιάσῃ καὶ βέβηλοι χεῖρες νὰ εὐλαβηθῶσι. Παλαιάτατα μὲν ὑπὸ τῶν Πελασγῶν τῶν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Ἕπειρον τὸ πρῶτον καταστάντων ἰδρυθὲν, τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος ποικίλας καὶ παντοδαπὰς μεταβολὰς λαβὼν εἴτε ἐκ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν εἴτε καὶ ἐκ τῆς ἐπιμιξίας ἄλλων φύλων, ἐπὶ τέλους δὲ μόνιμόν τι καὶ ἔμπεδον ὑποτυπῶσαν εἶδος ἐνεργείας καὶ ἐπενεργήσαν μάλιστα ἐπὶ τῆς μυθολογίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξῶν τῶν Ἑλλήνων συνέδῃ ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς μᾶλλον τῶν ἄλλων σεβόμενοι καὶ πιστεύοντες τοῖς χρησμοῖς αὐτῶν, ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν (2) νὰ πάθῃ τὸ πρῶτον καίριον κτύπημα, προσίμιον τῶν μετὰ ταῦτα ἐπελθουσῶν καταστροφῶν. Ὀλίγον ὕστερον οἱ Θρᾷ-

(1) I. 13, 3. Πρὸς Πλουτάρχ. πῶς μ. χρ. ἔμ. τὴν Πυθ.

(2) Πλουτ. IV, 67,

κες ἐσύλησαν τὸν ναὸν (1), περὶ δὲ τὸ 166 π. Χρ. οἱ κοσμοκράτορες Ῥωμαῖοι διὰ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, ὅτε ἡ Ἑπειρος καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐλληνικαὶ χῶραι ὑπετάγησαν αὐτοῖς, φαίνεται ὅτι δὲν ἐφείσθησαν καὶ τούτου, ἀφοῦ ἐβδόμη-κοντα πόλεις μάλιστα μολοττικὰς κατέσκαψαν. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Στράβωνος (2) «τὰ λοιπὰ ἐρημία κατεῖχε, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδὸν καὶ ἐν ἐρειπίοις ἐλείπετο, ἐκλέλοιπε δὲ πως καὶ τὸ μαντεῖον τὸ ἐν Δωδώνῃ». Καὶ μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους δὲ ταύτας φθορὰς πάλιν ἤκουετό τι περὶ αὐτοῦ μέχρι τῶν χρόνων τῶν Παυσανίου (3). Καθ' ὃν δὲ χρόνον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας γιγαντιαίοις βήμασι προχωροῦσης τοῦ ἐλληνισμοῦ μόνον ὀλίγοι ὁπαδοὶ περιελείποντο, οἱ φιλευσεβεῖς χριστιανοὶ τῇ συνεργείᾳ καὶ τῶν κατὰ καιροὺς φίλων αὐτοκρατόρων μετέβαλον τοὺς πλείστους τῶν ναῶν καθαιροῦντες τὰ μαντεῖα εἰς ἐκκλησίας. Τοιαύτην τινὰ τύχην φαίνεται ὅτι ἔλαβε καὶ τὸ τῆς Δωδώνης μαντεῖον, ἀπαντῶμεν δὲ κατὰ μὲν τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον ἐπίσκοπον τῆς Δωδώνης Θεόδωρον ὀνομαζόμενον, κατὰ δὲ τὴν ἐν Χαλκηδόνι εἰς τοὺς λατινικοὺς πίνακας τῶν Πατέρων Φιλόθεον, κατὰ δὲ συνοδικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς χαλκ. συνόδου κτλ. Οὐράνιον, καὶ τέλος Ἰουλιανὸν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πάπαν Ὀρμίσσαν ἐκθέσει τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου (4). Ἀλλὰ καὶ τοῦτο κατὰ δυστυχίαν δὲν ἤρκεσε νὰ διασώσῃ μέχρις ἡμῶν τὸ ὄνομα τῆς Δωδώνης. Ἄν δέ τινες τῶν μετὰ ταῦτα βυζαντινῶν συγγραφέων ἢ χρονογράφων (5)

(1) Δίον. Κασσ. ἀποσπ. 116.

(2) VII, 7, 9.

(3) Παυσ. I, 17, 5.

(4) Ἱερῶν συνόδων τομ. Α. 465. 467. 495. M. Le Quien, oriens Christianus. Paris. Τεμ. Β. σελ. 139.

(5) Κωνσταντῖνος ὁ πορφυρογέννητος ἐν τῇ περὶ θεμάτων, ὅπερ μετὰ καὶ ἄλλων συγγράμμάτων βυζαντινῶν ἐξέδωκεν ὁ Ἀνσέλμος Βανδούριος (Ansel. Ban-

λόγον ποιούνται περὶ αὐτῆς τοῦτο ὡς τὸ πολὺ ἵνε εἰλημ-
 μένον ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ ῥητῶς
 λέγουσιν ὅτι ὑπῆρξέ ποτε δρυς ἐν Δωδώνῃ (1). Τίς οἶδε λοι-
 πὸν ἐν τῇ εἰσβολῇ τῶν βαρβάρων Γότθων, Σλάβων καὶ ἄλ-
 λων φύλων ποίαν περιπέτειαν καὶ μεταβολὴν ἔπαθεν ἡ ἐπι-
 σκοπὴ αὕτη καὶ ἡ πόλις Δωδώνῃ; Τίς οἶδεν ἂν ἡ γῆ ἡ τόσα
 μνημεῖα τῶν ἀρχαίων ἀθάνατα περισώσασα δὲν ἐνέχει καὶ
 ταύτης ἵχνη εἰς τοὺς κόλπους τῆς περιμένοντα τὴν ὥραν
 καθ' ἣν ἤθελεν ἀνασκαφὴ τις ἐπιχειρισθῇ; Παρῆλθον ἑκα-
 τονταετηρίδες, πλεῖστα ἐρρέθησαν καὶ ἐγγράφησαν ἀπαισιό-
 δοξα περὶ πολλῶν τοπογραφικῶν ζητημάτων καὶ ὅμως δὲν
 ἵνε πολλὰ ἔτη ἐξ οὗ πλεῖστα ἀνακαλύπτονται παρὰ δόξαν
 καὶ ἐλπίδα πολλῶν σοφῶν ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τῶν τοιούτων
 ἔργων ἀνάγκη νὰ προηγῶνται τοπογραφικαὶ ἐκ τῶν προ-
 τέρων ἔρευναι εἰς ἃς θέλει νὰ καταλεχθῇ τὸ δεῦτερον μέρος
 τῆς παρούσης πραγματείας.

duri, historia Byzantina Τόμ. I) μετὰ θεματικῶν χαρτῶν ἀναφέρει ἐν
 βιβλ. B, κεφ. 8. τὰ ἐξῆς. «

Νικοπόλεως θέμα.

Μητρόπολις (?) καὶ τοῦ θέματος πόλις Δωδώνη ἐφ' ἣ ἡ δρυς ἡ φεγγομένη... »
 Ἱεροκλῆς δ' ὁ γραμματικὸς (αὐτόθι) « ἐπαρχία παλαιᾶς Ἠπείρου ὑπὸ ἡγεμόνα·
 πόλεις 16. μητρόπολις Νικόπολις, Δωδῶναι κτλ. » Τοῦτο δ' ἐξηγεῖ εὐκολώτατα ὁ
 ἀναγινώσκων τοῦ Βυζαντινοῦς, ἐνθα ἐπικρατεῖ μεγάλη τῶν ἀρχαίων σύγχυσις
 καὶ ἀρχαιότερα ὡς νεώτερα παρίστανται. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἐξέφρασε καὶ ὁ πό-
 λυς ἱστορικὸς Γίββων καὶ τὴν παρέδεχθη καὶ ὁ Λείκιος (Leake, Travels in N. Gr.
 Τομ. IV. σελ. 200) ὁρθώτερόν πως Γεώργιος μοναχὸς ὁ σύγχελλος (ἐκλογ. χρο-
 νογ. σελ. 213) ἐν τοῖς περὶ Μακεδόνων λέγει ὅτι « Δωδώνης τῷ μαντεῖϊ κατὰ
 τούτους Ἕλληνας τοὺς χρόνους ἐχρήσαντο. »

(1) Θεμιστ. λογ. XIX.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Τοπογραφικόν.



ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τὰ περὶ Αἰθιοπίας ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων
μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος.

§ 1. Μετὰ τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄλωσιν λόγιοι
Ἕλληνες λαβόντες ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην τὰ γράμμα-
τα τῶν πατέρων των κατέφυγον εἰς τὴν Δύσιν καὶ παρε-
σκεύασαν τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, ἧτις ἤρξατο
πρὸς τὴν ἐπιχρῆσιν εἰς τὸ βαθύ σκοτός, ὅπερ ὁ μεσαιὼν εἶ-
χεν ἐπιφέρει εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ τὴν Δύσιν. Τότε δὲ
τῶν φιλομούσων τῆς Ἰταλίας ἡγεμόνων τὸ αἶσθημα πρὸς
τὰ γράμματα ἀνεξωπυρήθη, εὐφρεῖς δὲ τεχνῖται ἐκ τού-
των ὁρμώμενοι ἤρχισαν νὰ μιμῶνται τὰ ἀρχαῖα τῆς τέ-
χνης ἀριστουργήματα καὶ μελετῶσι τοὺς πρὸς τοῦτο συντε-
λοῦντας ἀρχαίους συγγραφεῖς. Περιηγήσεις λοιπὸν παντα-
χόσε ἐγένοντο καὶ μονογραφίαι ἱστορικαὶ ἢ χωρογραφικαὶ
πόλεων ἢ χωρῶν συνεγράφοντο. Καὶ καταρχὰς μὲν μικρὰ
καὶ εὐτελῆ ἦσαν σχεδιάσματα, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ πλειοτέρας
εἰς τοὺς ἀρχαίους προσοχῆς διδομένης πλούσια καὶ παντο-
δαπά. Τὰς ἐκ τῶν συγγραφέων καὶ ἐρειπίων εἰκασίας ἀνα-
σκαφαὶ μετ' ὀλίγον τὸ μὲν ἐπεθαίουν τὸ δὲ καὶ νέας εἰς μέ-
σον προέβαλλον. Ἀγών τις λοιπὸν ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊῶν
μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ὅπως δὴ-
ποτε ἐγένετο ἀνθαμιλλωμένων τίς νὰ ὑπερβάλλῃ τὸν ἑτε-

ρον καί τινα τρόπον διαχαρασσόντων τὴν ὁδὸν, ἣν ἐπωφελῶς λίαν ἔμελλον νὰ βαδίσωσιν οἱ ἐπιγιγνόμενοι. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἡμετέρων τῶν ἐν δουλείᾳ ὄντων οὐκ ὀλίγοι ὑπέθαλπον καθόλου εἰπεῖν τὴν παιδείαν καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἴτε ἐν μοναστηρίοις εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ. Μιμήσεις τινὲς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τις ἄμιλλα πρὸς τοὺς νεωτέρους ἐγένετο ἀλλὰ τὰ μέσα μάλιστα πρὸς ἀρχαιολογικοὺς καὶ τοπογραφικοὺς σκοποὺς ἀπῆσαν. Πᾶσα δ' ἐπαρχία τῆς τε Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος ἔχει νῦν τῶν χρόνων ἐκείνων νὰ προβάλλῃ εἰς μέσον μικρά τινα προϊόντα διανοητικὰ τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ταύτης Ἑλλήνων.

§ 2. Καὶ ἡ Ἡπειρος δὲ κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας δὲν ἔμεινεν ὀπίσω ἄλλων ἐπαρχιῶν ἑλληνικῶν, δυνάμεθα μάλιστα νὰ εἰπῶμεν ἄνευ φόβου τοῦ νὰ μᾶς ἀναιρέσῃ τις, ὅτι ὡς πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους ἄνδρας καὶ τὰ σχολεῖα ἦτο μία τῶν περιφημοτέρων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Αἱ σχολαὶ τῶν Ἰωαννίνων πρὸς τε ἀλλήλας ἀμιλλώμεναι καὶ πρὸς ἄλλας ἄλλων πόλεων ἐπὶ πλεῖστον προήχθησαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀνδρῶν λογιωτῶν. Ἐνεκα δὲ τῆς ἰδιαζούσης πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τάσεως τῆς τότε ἐποχῆς φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι διαζερρόντως ἐδιδάσκοντο καὶ ἀναλόγους τῆς διδασκαλίας ἐπέφερον καρπούς. Ἀλλὰ καὶ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ καλὰ λεγόμενα γραμματικὰ πολὺ δὲν ὑπελείποντο, ἐνῷ προσοχὴ τις λόγου ἀξία ἐδίδετο καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν καὶ τὴν τῆς πατρίδος τῶν ἱστορίαν. Γνωσταὶ δ' εἰσὶν αἱ γεωγραφικαὶ μελέται τοῦ Μελεσιῦ, Γρηγορίου τοῦ Παλιουρίτου καὶ Ἀθανασίου τοῦ Σταγσιρίτου.

§ 3. Ἀλλ' ὅπως τὰ πάντα ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις εἰς ἄμαυρόν εὐρίσκοντο σκότος οὕτω καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ, δύ-

ναταί τις μάλιστα καὶ ἐπὶ πλέον νὰ προδῇ λέγων ὅτι δι' ἐν-
δειαν ἀρχαίων μαρτυριῶν σύγχυσις καὶ οὐδὲν πλέον χα-
κτηρίζει τοὺς συγγραφεῖς ἐκείνους καὶ λογίους ἀνδρας· διότι
τὰ σμικρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων τεμάχια, ἅπερ ἀνεγι-
νώσκοντο τότε ἐν ἀντιγραφαῖς εἴτε καὶ ἐν ἐντύποις βιβλίοις
δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ δώσωσιν αὐτοῖς ἀκριβῆ γνῶσιν, ἀλλὰ μό-
νον νύξιν τινὰ καὶ πατριδικὴν περιέργειαν καὶ τίποτε περισ-
σότερον. Αἱ ἀρχαῖαι πόλεις καὶ αἱ περίχωροι πανταχόσε με-
τατοπιζόμεναι ἐξητοῦντο καὶ εὐρίσκοντο· καὶ οὕτως ἄλλαι
θέσεις ὅλως ἄσχετοι διεφιλονείκουν καὶ ἤριζον περὶ τὸ ζη-
τούμενον εἴτε χάριν ἐρειπίων ποτὲ μὲν ἀρχαίων, ἄλλοτε δὲ
καὶ μεσαιωνικῶν, εἴτε καὶ διότι ὄνομά τι τοποθεσίας τινὸς
συνέδαινε ἁπλως νὰ δύνηται μαλακώτερον προφερόμενον καὶ
διὰ τοῦ ἐτυμολογικοῦ πελέκεως πρότερον περικοπτόμενον
καὶ τορνευόμενον νὰ συμφωνῇ πρὸς τινὰ ἀρχαίας πόλεως
ἐπωνυμίαν.

§ 4. Τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην τύχην φαίνεται λαβοῦσα καὶ
ἡ πόλις Δωδώνη μετὰ τοῦ παρ' αὐτὴν μαντείου. Ὁ κατὰ τὰ
τέλη τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος ζῶν Μελέτιος ὁ γεωγρά-
φος, ἀφοῦ πολλὰ ἐν τῇ αὐτοῦ γεωγραφίᾳ (1) εἶπε περὶ Δω-
δώνης ἀρχαιολογῶν καὶ τὰς τῆς Ἡπείρου χώρας ἀνασκο-
πῶν προσθέτει ὅτι « μεσόγειοι πόλεις τούτων τῶν ἐπαρχιῶν
ἦσαν ἀρχαιοτάτη ἡ Δωδώνη καὶ τὸ πάλαι διάσημος μάλ-
λον τῆς Χαονίας ἢ τῆς Μολοσσίας (2). » Χαονίαν δὲ καλεῖ
τὴν περὶ Δέλβινον καὶ Χειμάρραν χώραν (3)· εἴτα δὲ προ-
βαίνων καὶ τοὺς Ἑλλοῦς, Σελλοῦς καὶ Ἑλλοπας διακρί-
νων συνεπάγει (4) ὅτι « πλησιόχωροι μὲ τούτους (Σελλοῦς)

(1) Μελετίου Γεωγραφίαν ἐκδοθεῖσαν τὸ δευτέρον ὑπὸ Γαζ. 1807, ἐν Βενετίᾳ.

(2) Τοῦ αὐτοῦ Τομ. Β'. σελ. 272.

(3) Τοῦ αὐτοῦ σελ. 269.

(4) Τοῦ αὐτοῦ σελ. 275.

εἶναι καὶ οἱ Ἕλληες τῶν ὁποίων ἡ χώρα, ἦτοι ὁ τόπος, Ἑλληοπία καλεῖται καὶ κοινῶς *Λοπεσία* καὶ *Λοπεσί*.» Δηλοῦν λοιπὸν διὰ τούτων ὅτι ἡ Δωδώνη ἔχειτο περὶ τὰ μέρη ταῦτα ἄνευ περαιτέρως ἐξακριβώσεως. Τῷ Μελετίῳ δὲ ἀκολουθεῖ, φαίνεται, καὶ ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Γρηγόριος ὁ Παλιουρίτης (1) λέγων ὅτι « ἡ Ἑπειρος ἐστάθη ἑνδοξος διὰ τὸ πολυθρύλλητον μαντεῖον τῆς Δωδώνης τὸ ὅποιον θέλουσιν ὅτι ἦτον εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Δρυϊνοπόλεως καὶ Ἀργυροκάστρου (2). Ὀλιγωτέρου λόγου ἄξιος ἐνε Ἀθανάσιος ὁ Σταγειρίτης (3), ὅστις ἐν πολλοῖς σφάλλει ἐκ κακῶν φαίνεται πληροφοριῶν καὶ εἰς τὰ περὶ Δωδώνης δὲ οὐκ ὀλίγον, ἐνῶ εἰς τὴν Χαονίαν θέλει τὴν Δωδώνην, τοὺς Ἑλλοποὺς θέτει εἰς τὴν περὶ τὰ Ἰωάννινα χώραν, ἰδὼν, φαίνεται, ἐν Βιέννῃ τὸ τοῦ Πουκεύλλου σύγγραμμα, τὸ δὲ δωδωναῖον μαντεῖον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Προφῆτου Ἡλίου μεταξὺ κείμενον τῶν κωμῶν Βίτσης καὶ Μοναδενδρίου τῆς περιοχῆς Ζαγορίου (4). Χρι-

(1) Ἐπιτομὴ ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος· ἐκδ. δευτέρα ἐν Βενετίᾳ. Τόμ. Α. σελ. 31.

(2) Πρὸ τινῶν μηνῶν ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ἀθ. Πετρίδου « Κριτικά· ἐπιστάσεις τὰ περὶ Δωδώνης κτλ. ἀπορῶσαι· ἐν Πάτραις 1867 » δι' ὧν ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει νῦν τὴν τοῦ Μελετίου καὶ Γρηγορίου τοῦ Πολιουρίτου γνώμην τῇ μεγάλῃ διαφορᾷ ὅτι τὰ περὶ τὸ ἕρος Στουγάραν (Τόμαρον) χωρία καὶ τὴν Φιλιππῶν, Δελβίνου καὶ Ἀργυροκάστρου περιοχὴν (ἱερὰ περιοχὴ τῆς Δωδώνης) πᾶν ἄλλο νομίζει ἢ Χαονίαν. Εἰς χωρία δὲ τινὰ Παληοσελεϊό, Λιόψι καὶ Σελλὰ ἐφιστᾷ πολλὴν τὴν προσοχὴν τοῦ ὁ συγγραφεύς, διότι ταῦτα ἐν ἀπορίᾳ καὶ θαυμασμῷ ἀναφαίνουσι καὶ ἐκτυλίσσουσιν ἐνώπιον τῶν ὀρθολογικῶν του μίαν πραγματικότητα (τῶν περὶ τῆς Δωδώνης τόπων) ἣν πρότερον ψιλῶς ἐφαντάζετο (περὶ σελ. 61 κριτικ. ἐπιστάσ.) ἔσχον δὲ τὴν εὐτυχίαν ν' ἀντικαταστήσωσι τὴν Δωδώνην καὶ τὰ παραστήματα αὐτῆς (πόλεις δηλ. Ἑλλῶν, Σελλῶν, Ἑλλόπων κτλ.). Ἀς ἐλπίσωμεν ὅτι τῷ χρόνῳ ὁ συγγραφεὺς θέλει συμβιβάζει καὶ τὰ ἀλλὰ τοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπεντιῶντα ὅμοια χωρίων καὶ τοποθεσιῶν ὀνόματα, ὡς συνεβίβασε καὶ τὰ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑπειρῳ. Περὶ. Γενικ. Πίνακος τῶν δῆμων τοῦ (Ἑλλην.) κράτους ὑπὸ Δρόσου Μανσὶλα 1830· σελ. 8 χωρίον Σελά· σελ. 11 χωρίον Λιόψι· σελ. 23 χωρίον Σελά, σελ. 43 χωρίον Σελά, σελ. 58 χωρίον Λιόψι.

(3) Ἑπειρωτικά ἐν Βιέννῃ 1819.

(4) Χρυσάλλ. φυλ. 61—64 ἡμετέραν περὶ Ζαγορίου μονογραφίαν.

στόφορος δ' ὁ Περραιβὸς (1) περίεργόν τινα διάλογον αὐτοῦ περὶ Δωδώνης πρὸς ἄγγλον περιηγητὴν κατὰ τὸ 1805 παρέχει ἡμῖν, καθ' ὃν ὁ μὲν περιηγητὴς τοὺς Σελλούς τοῖς Σουλιώταις συνταυτίζει, αὐτὸς δὲ μετὰ ταῦτα ἀποφαίνεται τὴν ἑαυτοῦ περὶ δωδωναίου μαντείου γνώμην, ἣν ἐσχημάτισεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, ἐν καιρῷ πολέμου κατ' ἐπιταπίους στιγμιαίας παρατηρήσεις, ὅτι ὑπῆρχε περὶ τὰς δυτικοβορείους ὄχθας τοῦ Βίστριτσα (Δωδωνος) ποταμοῦ καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Φοινίκη ὅπου σώζονται εἰσέτι ἱκανὰ ἀρχαῖα ἐρείπια καὶ τείχη κυκλώπεια. Τοὺς Σουλιώτας ὡς Σελλούς ἐθεώρουν, καθ' ἃ μανθάνομεν παρὰ Λεικίου (2), πολλοὶ τῶν τότε ἐν Ἰωαννίνοις σοφῶν, φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ἐκ τῆς ὑπερφθοῦς ἀνδρείας κλέος τῶν νεωτέρων τούτων τῆς Ἑλλάδος ἡρώων δὲν ἔμελλε νὰ ἐπισκιασθῇ ὑπὸ τῆς δόξης τῶν χαμαιευνῶν Σελλῶν. Καὶ τοιαῦται μὲν αἱ διὰ συγγραμμάτων ἀνακηρυχθεῖσαι περὶ Δωδώνης δόξαι τῶν ἡμετέρων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

§ 5. Ἄν δέ τις τὰς ἀπὸ στόματος εἰς στόμα περιαγομένης παραδόσεως ἀκολουθῶν θελήσῃ νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω δὲν θέλει, νομίζομεν, μετὰ δυσαρесκειᾶς ἀπομακρυνθῇ, διότι πᾶσαι σχεδὸν αἱ χώραι καὶ πόλεις τῆς Ἡπείρου, ὅσαι ἠτύχησαν νὰ ἔχωσιν ὅπωςδὴποτε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους γραμματισμένον ἄνδρα, συγκατατάσσονται ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν περὶ Δωδώνης ἐριζουσῶν χωρῶν. Δὲν ἔρκει δὲ τοῦτο μόνον ἀλλὰ καὶ ὅ τι ἡδύνατο νὰ συντελέσῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὴν περὶ Δωδώνης γνώμην αὐτῶν προσελαμβάνετο. Τὸ ὅρος λοιπὸν Τόμαρος καὶ ὁ ποταμὸς Δώδων θαρραλέως μετατοπιζόμενοι ἐφέροντο ἀπὸ χώρας εἰς χώραν.

§ 6. Κατὰ δὲ ταῦτα ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ ἐκδηλουμένη

(1) Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πέργας (ἐκδοσις Γ') 1837.

(2) Leake, N. Gr. IV τὴν. σελ. 192

αὕτη προσπάθεια πρὸς εὐρεσιν τῆς πόλεως Δωδιόνης καὶ τοῦ
μαντείου ἔχει τι τὸ καλὸν καὶ δεικνύει ὅτι, ἂν οἱ Ἑπειρῶ-
ται συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ τύχωσι παι-
δείας συστηματικῆς ἔχοντες κοινοτέρας τὰς τῶν ἀρχαίων
συγγραφάς, ἡδύναντο πολλῶν τινων γενναίως ἀντιληφθέν-
τες ἐπιστημονικῶς τε καὶ ἱκανῶς νὰ ἐκπεράνωσι πρὸς δόξαν
ἑαυτῶν τε καὶ τῆς Ἑπείρου, ἤθελον δὲ οὕτως καὶ τὴν ἐκ
τῆς ἀρχαιότητος κακὴν περὶ Ἑπειρωτῶν ὡς ἀπαιδεύτων
ιδέαν ἐπισκοπήσει καὶ δείξει ὅτι ἂν οἱ ἀρχαῖοι ὀλίγα περὶ
Ἑπείρου ἔγραψαν, οἱ νεώτεροι ὅμως μεγάλως προσεπάθη-
σαν τὴν ἑλλειψιν ταύτην ν' ἀναπληρώσωσιν. Ἀλλ' ἂν θε-
λήσωμεν νὰ ἡμεθα δικαιότεροι εἰς τὰς κρίσεις ἡμῶν δὲν θέ-
λομεν διστάσει νὰ ὑποδείξωμεν τὴν ἀληθῆ τοῦ πράγματος
αἰτίαν. Φυσικὸν δηλαδὴ τοῖς πᾶσιν ἔνε, μάλιστα δὲ τοῖς ἐν
νηπιότητι ἐθνικοῦ βίου τυγχάνουσι καὶ τοῖς ἐπὶ τῷ καλῷ τῆς
πατρίδος ὀνόματι ἐπαιρομένοις νὰ ζητῶσι μέγα τι τῆς πα-
τρίδος των καὶ ἐπίσημον δυνάμενον ἄλλως νὰ κορέσῃ καὶ
τὴν ἰδίαν αὐτῶν φιλοτιμίαν. Ἐκζητοῦσι λοιπὸν μετὰ πόθου
καὶ γῆν καὶ ἥλιον χινοῦσιν ἂν που τυχὸν τοιοῦτω τινὶ περι-
τύχωσιν, ἐκπεπληγμένοι δὲ πᾶν τὸ ἔρμαιον καὶ πρὸ ποδῶν
λαμβάνουσι καὶ γηθοσύνης περιάγουσιν αὐτὸ ἀπὸ στόμα-
τος εἰς στόμα καὶ ἐπὶ τέλους τὸ ἰσοποιοῦνται ἀδιαφοροῦν-
τες ἢ ἀμβλυοποῦντες ὅτι δὲν ἔνε οἱ μόνοι τοῦ πράγματος
τούτου θηρευταί. Μάτην ζητοῦσι δικαιότερον νὰ διαμφισβή-
τήσωσιν ἕτεροι αὐτοῖς τοῦτο, διότι καὶ οὗτοι ὑποπίπτουσι
λεληθότως εἰς τὸ αὐτὸ σφάλμα καὶ, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ τις
καλλίτερον, ἀρνούμενοι τοῖς ἄλλοις τὸ εὕρημα ἀρνοῦνται
καὶ ἑαυτοῖς. Τοῦτο ἔπαθε καὶ ἡ Δωδώνη ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ
καὶ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, ἐκινδύνευσεν νὰ πάθῃ καὶ
ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις. Ἕλληνες συγγραφεῖς ἐν τοῖς
σχολείοις ὡς κείμενα πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσ-

της χρησιμεύοντες ἀνέφερον περὶ τοῦ ἀρχαίου καὶ περιωή-
μου τούτου μαντείου· τοῦτο ἔρκει νὰ δώσῃ αὐτοῖς τὴν ἀ-
φορμὴν· καὶ ἰδοὺ λοιπὸν ἀπὸ ἄκρων ἕως ἄκρων τῆς Ἡπεί-
ρου αἱ τῶν χωρῶν ὀνομασίαι ἀναζητοῦνται καὶ οἱ λογιώτε-
ροι, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν Χαονίαν μᾶλλον ἐπέστησαν τὴν
προσοχὴν των πρὸς οὐδὲν λογιζόμενοι τοὺς ἀρχαίους συγ-
γραφεῖς, οἵτινες ῥητῶς τὴν Δωδώνην θεσπρωτικὴν ἤ μολοτ-
τικὴν λέγουσι καὶ ἐν τῇ μεσογείᾳ, ἄλλως δ' ἐξηγεῖται ἡ
ὑπὸ τινων ποιητῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ ῥωμαίων μνημονευο-
μένη χαονικὴ Δωδώνη, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς
παρούσης πραγματείας.

§ 7. Τούτων οὕτως εἰρημένων μικρὸς τις δισταγμὸς δύνα-
ται νὰ μείνῃ ἐν ἀγνοίᾳ μὲν πάντως τῶν γνωματευσάντων, ἐκ
τῆς ἀναγνώσεως δὲ τῶν συγγραφέων προερχόμενος, ὃν ἅμα
ἀκούσωσιν οἱ τὴν γνώμην χαονικῆς Δωδώνης ἀναμασσῶντες
θὰ προσλάβωσι καὶ οἷον ἐπισφράγισμα τῆς ψιλῆς των φαν-
τασίας θὰ νομίσωσιν, ἀλλὰ καὶ ὁ δισταγμὸς οὗτος θὰ ἀρθῇ
ἐν τοῖς ἐπομένοις, καθόσον καὶ πάλιν αἱ δόξαι τῶν μέχρι
τῶν ἀρχῶν τῆς δεκάτης ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ἀποφη-
ναμένων ἐκ τῶν ἡμετέρων θέλουσιν ἀνακριθῇ κατὰ τὸ δυ-
νατόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

*Ὁ Πουκευλλῆς καὶ Αἰλκίος περὶ Δωδώνης
καὶ δωδωναίου μαντείου.*

§ 8. Ἐν καιρῷ καθ' ὃν ἡ δυστυχὴς Ἡπειρος ἔπασχε τὰ
πάνδεινα καὶ ἐπιέζετο ὑπὸ τοῦ διαβόητου ἡγεμόνος τῆς Ῥου-
μελίας Ἀλῆ πασσᾶ, οἱ δὲ μέγα ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει ἰσχύ-
οντες Χριστιανοὶ καὶ Ὀθωμανοὶ ἐσύροντο εἰς τὰς φυλακὰς
ἢ ἐδολοφονοῦντο καὶ ἡ ταπεινὴ τοῦ χωρικοῦ χαλύβη ἔμει-

νεν ἔρημος εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυχόντος, τὸ πυροβόλον δὲ ἀντὶ τοῦ ἀρότρου καὶ τὰ ὑπερήφανα ὄρη ὡς καταφύγια ἐχρησίμευσαν τοῖς ὑπὸ βαρβαρικὸν ζυγὸν κατατρυχομένοις δύο περίφημοι περιγηγῆται, ἵνα ἀφήσωμεν τοὺς ἄλλους, ἐξ ἐπιστημονικῶν μὲν ἀμφότεροι αἰτιῶν ἐξ ἄλλης δ' ἑκάτερος χώρας καὶ κυβερνήσεως ὀρμώμενοι ἔτυχε νὰ περιηγῶνται κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ φιλοτίμως πρὸς τοῖς ἄλλοις ζητήμασι νὰ πονήσωσιν ἐρευνῶντες καὶ περὶ Δωδώνης πλέον τι καὶ ἐκτενέστερον ἢ ὅτι ἀπῆτει ἡ καθολικὴ πρόθεσις τῆς κατὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδεΐας τῶν.

§ 9. Ὁ μὲν Πουκεύλλης (1) γάλλος πρόξενος ἐπὶ πολ-
λὰ ἔτη διατελέσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατον-
ταετηρίδος εἰς Ἰωάννινα, ἐκ τῆς εὐκαιρίας δὲ ταύτης πολ-
λὰ καὶ καλὰ ὠφελῆθεις ἐξέδωκε μετὰ ταῦτα τὰ ἐξαγόμενα
τῶν ἐρευνῶν του ἐν αἷς διαφαίνεται ἡ περὶ τὴν ἐκδοχὴν εὐ-
κολία, ὁ κοινὸς τῶν Γάλλων χαρακτήρ ἐν τοῖς ἀρχαιολο-
γικοῖς ζητήμασιν, ὁ δὲ ἄγγλος συνταγματάρχης Λεί-
κιος (2), ὅστις ὁμολογουμένως πρὸς τὴν ὑγιεῖ ἀγγλικὴ ἀγ-
χαινία καὶ στρατιωτικὴ ὀξύτητι ὡς πρὸς τὰς τοπογραφι-
κὰς ἐρεῦνας ἦν ὡνε καὶ τὰς ἐντελεατέρας γεωγραφικὰς, ἱστο-
ρικὰς καὶ φιλολογικὰς γνώσεις, πλεῖστον ὅσον ἡσχολήθη
κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς διευκρίνησιν καὶ τοῦ δωδε-
ναίου ζητήματος. Ἡμεῖς ἤδη ἐρχόμεθα ἐκ τοῦ πρώτου ἀρ-
χόμενοι νὰ μεταδώσωμεν ταῖς ἀναγνώσταις ἡμῶν ὅσον δυ-
νάμεθα σαφῶς καὶ ἀποχρώντως τὰς ἐρεῦνας καὶ δοξασίας
ἀμφοτέρων ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ.

§ 10. Ὁ Πουκεύλλης μετὰ τινος ἀφελείας ἐν μὲν τῷ
προλόγῳ δὲν διστάζει ν' ἀνακηρύξῃ ὅτι ἀνεῦρε τὴν ἐν Ἡ-

(1) Pouqueville, Voyage dans la Grèce. Paris 1818.

(2) Leake, Travels in Northern Greece. London 1835 εἰς IV τόμους.

πείρω καθέδραν τῶν Πελασγῶν ἐσφαλμένως τοιαύτην ἐκ τοῦ Ἑσυχίου πορισθεὶς, καθ' ἃ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης πραγματείας εἶδομεν· προσωτέρω δὲ προβαίνων καὶ τὰ τῆς Μολοσσίας ἐξιστορῶν ποῦ μὲν ὀρθῶς, ὥς ἀπέδειξαν αἱ μετὰ ταῦτα συγγραφικαὶ καὶ τοπογραφικαὶ ἔρευναι, ποῦ δὲ καὶ ἡμαρτημένως, ἄπτεται σπουδαίως τοῦ δωδωναίου ζητήματος ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν καὶ ἀποπειράται νὰ συμβιβάσῃ τὰ περὶ Δωδώνης χωρία τῶν συγγραφέων, ἃ ἦσαν αὐτῷ γνωστά, ἀλλ' ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ αὐστηρότητος. Εἰς Ἰωάννινα δὲ ζῶν ἐπὶ πολὺ καὶ μετὰ τῶν ἐκεῖ πεπαιδευμένων συναστρεφόμενος ὁδηγεῖται οὐκ ὀλίγον εἰς ζήτησιν τοῦ ζητήματός του συμβουλευόμενος καὶ μανθάνων τὰς δοξασίας ἐκείνων, οἵτινες καθόλου δὲν διαφέρουσι τοῦ Μελετίου. Δὲν σιωπᾷ λοιπὸν τὴν γνώμην, καθ' ἣν ἡ κοιλὰς τῆς Δρυϊνοπόλεως, ἥς πρωτεύουσα τὸ Ἀργυρόκαστρον, καὶ τὰ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς προσκείμενα Μέρτσικα διὰ μόνην τὴν φαινομένην πρὸς τὴν θρῶν· συγγένειαν τοῦ ὀνόματος διαμαφισθητοῦσι τὴν Δωδώνην. Ἀλλ' ὅμως ἡ τῆς γνώμης ταύτης ἀναίρεσις ἦτο εὐχολος, ἡ δὲ ὑπόμνησις ὅτι ποτὲ κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ἔκειτο Ἀδριανούπολις καταβάλλει τὸ μόνον αὐτῶν ἐτυμολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν στήριγμα. Ὡς νὰ μὴ ἦρκει δὲ αὐτῷ ὅλη ἡ παλαιὰ Ἠπειρος ἐξῆλθεν αὐτῆς καὶ εὐρέθη κατὰ τὴν μέσσην Ἀλβανίαν, ἔνθα συνήντησεν ὄρος μέγα καὶ ὑψηλὸν Τομάρ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καλούμενον ἐξ οὗ ἡ περὶ αὐτὸ περιοχὴ τῆς Τομαρίτσας εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Μπερατίου ὑπαγομένη. Ἐνταῦθα ἐπὶ πολὺ ἐσχέφθη ἂν ἔπρεπε ν' ἀναχωρήσῃ κεναῖς ταῖς χερσίν, ἀλλὰ δὲν παρῆλθε καιρὸς καὶ ἐπίστευσεν ἀρκούντως ὅτι ἀκόμη δὲν εἶχε συναντήσῃ τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν του, συνεβίβαζε δὲ μετὰ τὴν αὐτοῦ τὴν πίστιν καὶ τὸ ταυτότηχον τῷ Τομάρῳ ὄνο-

μα, ὑποθέσας ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀναφερομένου ἱεροῦ ἐκείνου ὄρους μετεφέρθη καὶ εἰς τοῦτο ἢ ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἦτο καὶ ἐνταῦθα. Ἐτράπη λοιπὸν ἀλλαχόσε εἰς ζήτησιν· καὶ δὴ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Δελβίνου παρὰ τὴν ἐσχατιὰν αὐτῆς εὗρεν ἐρείπια τινα, ἔνθα, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀργυροκάστρου, οἱ συγγραφεῖς δὲν τῷ παρεῖχον ἀρκοῦσαν ὑποστήριξιν. Ἀλλὰ τὰ ἐρείπια, ἢ ἀφορμὴ τῶν ἀντιδοξούντων, ἔπρεπε νὰ μὴ μένωσιν ἄνευ τιμῆς· ἡ Φοινίκη λοιπὸν κατ' αὐτὸν ἔπρεπε νὰ ἔκειτο εἰς τὰ μέρη ταῦτα· ὀλίγιστα δέ τινα εἰπών, καθόσον ἀναφέρεται εἰς τὸ δωδωναῖον ζήτημα, περὶ τῶν ἐρείπιων τῆς περὶ τὴν Ὀλίτσχαν (ὄρος) Δράμισιους (καὶ Ἀλποχωρίου), ἔνθα νῦν οἱ πλεῖστοι θέτουσι τὴν περίφημον Πασσαρῶνα, ἐπανερχεται εἰς τὰ προσφιλεῖς αὐτῷ, ὡς ἐκ τῆς συνήθους διατριβῆς, Ἰωάννινα ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῶν ὁποίων δὲν θεωρεῖ καλὸν ν' ἀπομακρυνθῇ καὶ μετὰ ἐξαετῇ εἰς Ἡπειρον ἔρευναν ἐπιχειρεῖ νὰ λύσῃ τὸ δωδωναῖον ζήτημα.

§ 11. Ἡ κοιλάς τῶν Ἰωαννίνων ἢ πολλὰς καὶ καλὰς τῷ περιγητῇ ἐντυπώσεις προξενήσασα καὶ τοῖς πολλοῖς αὐτῆς ἔλεσι τὴν ἀρχαίαν Ἑλλοπίαν ὑποδεικνύσα ἐθεωρήθη προσφορωτάτη πρὸς τὰς ἐρέυνας του καὶ δὴ ἀνὰ τοὺς λόφους ἐζήτει ἐρείπια ἢ ἄλλας τινὰς ἐνδείξεις ὅπως προβῇ ἔτι πρόσω καὶ ὀρίσῃ πού τὰ τῆς Δωδώνης. Παρὰ τὸ Γαρδικίον δύο ὥρας σχεδὸν πρὸς δυσμὰς τῶν Ἰωαννίνων ὑφύεται λόφος, καστρί ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων λεγόμενος, ὅστις φέρει ἐπὶ τῆς κορυφῆς λείψανα τείχους ἀνικάνου κατὰ δυστυχίαν νὰ περιλάβῃ χῶρον διὰ μίαν πόλιν. Τὸ ἄτοπον λοιπὸν τοῦτο πρέπει νὰ συμβιβασθῇ· δωδωναῖον ἱερὸν ἃς κληθῇ τὸ καστρί τοῦτο, ἐντὸς τῶν ἰχνῶν τοῦ περιτειχίσματος ἃς ζητηθῇ τὸ διάγραμμα τοῦ ναοῦ καὶ τοῦτο ἃς ὀνομασθῇ ἱερὸν. Ἀλλ' ἡ πόλις Δωδώνη; λόφοι εἰσὶν οὐκ ὀλίγοι ἐντὸς τῆς κοιλάδος τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἰδοὺ 4 ὥρας μακρὰν τοῦ Γαρδικίου

καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ τινος βονώδους λόφου διασώζονται λόγου ἄξια ἐρείπια τείχους καὶ οἰκημάτων· ἔστωσαν λοιπὸν ταῦτα ἡ πόλις Δωδώνη, ἡ καθὼς ἀλλαχοῦ λέγει, ἡ καθέδρα τῶν Πελασγῶν, ἡ Ἑλλά· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὁ λοφίσκος τοῦ Γαρδικίου δύναται ν' ἀναπληρώσῃ μικρὰς παρανοήσεως τοῦ ὑφ' ᾧ γενομένης καθ' ἣν εἰς sur Tomagos μεταποιεῖται.

§ 12. Ὁ ἀναγινώσκων τὰ τῶν περιηγητῶν πολλάκις εἶδε μετὰ ποίου ἐνθουσιασμοῦ καὶ οὕτως εἰπεῖν θρησκευτικοῦ ζήλου περιγράφουσιν ὅτι ἂν ἐπίσημον ἐπὶ πολλὰ ἔτη ζήτουντες εὗρωσιν ὁ Πουκευίλλης βλέπει τὸ ἱερὸν ἔδαφος, πατεῖ τὴν γῆν τοῦ μαντείου καὶ ἑξαλλος ἀπὸ χαρᾶς δὲν διστάζει τῇ φαντασίᾳ ν' ἀναπληρώσῃ καὶ εἰς ἓν ὅλον νὰ συναρμώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἀντιφατικὰ πολλάκις παραδιδόμενα περὶ Δωδώνης. Τὰς εἰκασίας του δὲ ταύτας καὶ διὰ τοπογραφικοῦ χάρτου τοῦ Γαρδικίου δὲν ἀπαξιοῖ νὰ παραδώσῃ τοῖς ἐπιγιγνομένοις φοβοῦμενος μὴ ἔχῃ τοιαῦτα ἱεροῦ δὲν ἤθελον διατηρηθῇ ἐπὶ πολὺ ἀλώθητα, ἐὰν ὑπῆρχον. Καὶ τῷ ὄντι, τί ἡδύτερον τῆς εὐρέσεως ταύτης, ἀφοῦ χρόνοι εἶχον παρέλθει καθ' οὓς δὲν διέλιπε ζήτων τὸ προσφιλές του ἀντικείμενον, ἔνεκα τοῦ ὁποίου πολλάκις ἐθυσίασε πολυτίμους στιγμὰς τῆς ζωῆς του, χρόνοι καθ' οὓς πολλάκις ἀπελπισθεὶς ἔρριπτε μακρὰν τὸν ὀδοιπορικὸν τρίβωνα καὶ σάκκον, ἀναθεμάτιζε δὲ τοὺς συγγραφεῖς, οἵτινες δὲν ἐφρόντιζον ὀριστικόν τι νὰ καταλίπωσι τοῖς μεταγενεστέροις περὶ τοῦ θέματός του, ἢ ἂν οὗτοι ἐξετέλεσαν τοῦτο, κατηρᾶτο τῆς ἐλλείψεως ταύτης τοὺς αἰτίους, τοὺς αἰῶνας, οἱ ὅποιοι, οἷον ἐχθροὶ τῶν ὑστέρων, παρερχόμενοι καλύπτουσι καὶ ἀφανίζουν πολλά. Ἐν τοῖς διαλογισμοῖς δὲ τούτοις μεταξὺ εὕρισκόμενος, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἀναγινώσκων τὴν περιήγησίν του, ἀποφασίζει τὴν τύχην του, ρίπτει μακρὰν τὰς ἀμβιβολίας καὶ ἰδοὺ ἐνώπιόν

του, ὅπερ ἐρευνᾶ καὶ ποθεῖ. Παραλαμβάνει ὅπως δῆποτε τέλος τοὺς μέχρι τοῦδε ἀνεπαρκεῖς αὐτῷ φαινομένους συγγραφεῖς πρὸς ἐπικουρίαν, τὰ δὲ περισωθέντα μνημεῖα τῆς τέχνης ὡς προμαχῶνας ἰσχυροὺς.

§ 12. Οὕτω λοιπὸν μεταθέσας ὁ Πουκεύλλης ἐκ τῶν διαφόρων θέσεων τῶν πρότερον τὸ δωδωναῖον ζήτημα εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Ἰωαννίνων προεχάραξε τὴν ὁδὸν καὶ τὰ χνη αὐτοῦ εἰς τοὺς μετέπειτα. Οὐχ ἥ ττον ὅμως ὀφείλομεν ἵνα ὁμολογήσωμεν ὅτι τῆς τιμῆς ταύτης ἀξιοῦται δικαίῳ τῷ λόγῳ καὶ ὁ σοφὸς Λεῖκιος, ὅστις κατὰ τοὺς αὐτοὺς μὲν τῷ Πουκεύλλῃ χρόνους φαίνεται περιηγηθεῖς τὴν Ἥπειρον καὶ ἐπὶ τινὰ ἔτη, ὀφιαίτερον δὲ τὰς περὶ τοῦτου ἐρεύνας ἐκδούς, ἐν αἰς ἰδιοποιεῖται τὴν νεῦρεσιν ταύτην, ἃν καὶ φαίνεται ἐκ τινος σημειώσεως (1) καὶ ὀλίγων ὑπαινιγμῶν (2) ὅτι πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχε τὸ σύγγραμμα τοῦ Πουκεύλλου. Ὅπως καὶ ἂν ἔχει ὁ Λεῖκιος κατέχει λίαν ἐπίζηλον θέσιν ὡς ἀλλαχοῦ τῶν ἐρευνῶν του οὕτω καὶ εἰς τὰ περὶ Δωδώνης διὰ τε τὰς σοφὰς αὐτοῦ περὶ τῶν ἄλλων γνωμῶν κρίσεις καὶ διὰ τὴν ἐν τῷ ἀποφαίνεσθαι εὐλάβειαν ἐκείνην, ἥτις χαρακτηρίζει ὄντως τοὺς ἀληθεῖς πεπαιδευμένους καὶ ἐπιστήμονας. Οἱ συγγραφεῖς οἱ ἀρχαῖοι καὶ τὰ σωζόμενα ἐρείπια ἐξετάζονται μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας καὶ φιλαληθείας. Τὰ ὅρια τῆς Χαονίας, Θεσπρωτίας καὶ Μολοσσίας διαχαράττονται οἷον ἀπαρασάλευτα, καθόσον δύναται τις ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων νὰ συμπεράνῃ. Πάντα ταῦτα μεγίστην ἔχοντα σημασίαν καὶ βαρύτητα εἰς τὸ περὶ Δωδώνης ζήτημα ἀναγκάζουσι καὶ ἡμᾶς εἰς τὰ τοῦ Λεικίου νὰ δώσωμεν περισσοτέραν προσοχὴν καὶ ὅσον τὸ δυνατόν ἀκρι-

(1) Leake, N. Gr. τμ. IV σελ. 333.

(2) Τοῦ αὐτοῦ σελ. 196.

θέστερον νὰ περιλάβωμεν τὰ περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Δωδώνης.

§ 14. Ὁ Λείκιος ὑπὸ τῶν ὁρίων καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς Θεσπρωτίας καὶ Μολοσσίας ὁδηγούμενος ἀποφαίνεται ὅτι ἡ Δωδώνη κειμένη ἐν τοῖς ὁρίοις τούτων τῶν χωρῶν δὲν δύναται ν' ἀνήκη ἀλλαχοῦ ἢ εἰς τὸ τμήμα τῶν Ἰωαννίνων. Καὶ πρῶτον προσάγει εἰς βεβαίωσιν τῆς γνώμης ταύτης Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά (1) λέγοντα ὅτι ὁ Αἰνείας μεταβαίνων ἐξ Ἀμβρακίας μὲν εἰς Δωδώνην διήνυσε δύο ἡμερῶν ὁδόν, ἐκ ταύτης δὲ εἰς Βουθρωτὸν τεσσάρων μάλιστα ἡμερῶν· ἀκριβῶς δ' ἱστορήσας τὴν τοῦ Αἰνείου ἐκδρομὴν ἀπὸ ἀκρωτηρίου τινὸς πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τῆς Ἰταλίας ἐπιλέγει ὅτι «οἶανδ' ὅποτε πίστιν καὶ ἂν δώσωμεν εἰς τὰ περὶ Αἰνείου, ἡ διήγησις φαίνεται ἔργον ἀνθρώπου καλῶς γινώσκοντος τὰς θέσεις καὶ ἐπομένως ἀξίου τῆς προσοχῆς ἡμῶν εἰς τὸ τοπογραφικὸν τοῦτο ζήτημα.» Καὶ τῷ ὄντι, λίαν σπεύδων τις μόνον δύναται νὰ διανύσῃ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἐξ Ἀρτης (Ἀμβρακίας) εἰς Ἰωάννινα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, πολὺ δὲ μᾶλλον ἀδύνατον φαίνεται νὰ φθάσῃ τις ἐξ Ἰωαννίνων εἰς Βουθρωτὸν ἐντὸς ὀλιγωτέρων τῶν τριῶν ἡμερῶν ἄλλως τε καὶ διερχόμενος δι' ἐρήμων σχεδὸν μερῶν. Τοῦτου οὕτω συμβιβαζομένου καὶ ὁ Πίνδαρος (2) μνημονεύων τῆς Ἠπείρου, ὡς ἀρχομένης ἐκ Δωδώνης καὶ ἐκτεινομένης μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους, σαφέστατα δεικνύει ὅτι ἡ Δωδώνη ἔκειτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς Ἠπείρου, ὅποιον ἴνε ἡ περὶ τὰ Ἰωάννινα χώρα. Οὐκ ὀλίγον δ' ἐκτὸς ἄλλων συντείνει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (3) δηλοῦντός πως ὅτι μεταξὺ Δωδώνης

(1) Ρωμ. ἱστορ. I, 30. Καὶ Δ'. μέρος σελ. 60—61.

(2) Νεμ. IV, 80.

(3) Μετεωρ. I, 14.

καὶ Ἀχελφού δὲν ὑπῆρχε μεγάλη διάστασις, καὶ νῦν δὲ 17 περίπου γεωγραφικὰ μίλια ἀφίσταται τὸ πλησιέστερον τοῦ Ἀχελφού μέρος ἀπὸ τῶν Ἰωαννίνων· ἡ Πολυβίου δὲ περιγραφὴ (1) τῆς ὑπὸ Δορυμάχου στρατηγοῦ τῶν Αἰτωλῶν καταστροφῆς τῆς Δωδώνης ὑποστηρίζει ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι αὕτη ἔκειτο πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος τῆς Ἠπείρου ἐκτεθειμένη οὔσα εἰς τοὺς ἐξ Αἰτωλίας ἐρχομένους· αἱ δὲ λέξεις, ἃς μεταχειρίζεται ὁ ἱστορικὸς λέγων ὅτι ἐνέβαλλον εἰς τοὺς ἄνω τόπους τῆς Ἠπείρου, ἵνε συνώνυμοι τῇ κοινωτέρα φράσει ἄνω Ἠπείρου, ὡς ἄνω Μακεδονία, ἄνω Θεσσαλία, καὶ σημαίνουν οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅτι πορρωτάτω τῆς θαλάσσης ἦσαν τὰ μέρη ταῦτα, ὡς ἀνάλογον χωρίον τοῦ Στράβωνος περὶ τῆς ἄνω Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄνω Μακεδονίας ὑποδηλοῖ. Ταῦτα δὲ συσχετιζόμενα πρὸς τὰ περὶ τῆς οὕτως ἐννοουμένης ἄνω Ἠπείρου δεικνύουσιν ὅτι ἅπασαι αἱ ἄνω χῶραι τῶν τριῶν τούτων ἐπαρχιῶν συνήρχοντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πίνδου, οὗ ὅχι πολὺ μακρὰν θὰ ἦτο ἡ Δωδώνη. Μετὰ τὰς σοφὰς ταύτας διασαφήσεις ὁ πολὺς Λείκιος διαγράφει καὶ τὰ ἔχνη τῆς ὁδοῦ ἣν ἐβάδισεν ὁ Δορύμαχος. Τὸ τελευταῖον ὅμως καὶ σπουδαιότερον, ὅπερ ἠνάγκασε πάντας νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶσι τῶν Ἰωαννίνων, ἡ ὑπὸ Ἡσιόδου τῆς φύσεως τῆς Ἑλλοπίας περιγραφὴ (2) ποῦ ἀκριβέστερον δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ τῆς κοιλάδος τῶν Ἰωαννίνων, ἀνακράζει ὁ Λείκιος, ἥτις καὶ μετὰ τόσα ἔτη ἵνε ἀξιοσημείωτος, δι' ὅπερ ὁ ποιητὴς διέκρινε, δηλαδὴ τοὺς πολλοὺς αὐτῆς λειμῶνας, τὰ πολυάριθμα ποίμνια καὶ τὰς ἀγέλας τῶν βοῶν τὰς ἐν αὐτῇ νεμομένας. Εἰς τὸ ἐπισφράγισμα τοῦτο δὲν ἀρκεῖται ὁ Λείκιος καὶ δικαίως· ἐπιχειρεῖ λοιπὸν ν' ἀναιρέσῃ τὰς δυναμένας νὰ γείνωσι κατὰ τῆς δοξασίας ταύ-

(1) Πρβλ. IV, 67.

(2) Πρβλ. σελ. 5.

της ἐνστάσεις, ὡς καὶ τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα δύναται τις νὰ μεταχειρισθῇ δι' ἄλλας τοποθεσίας. Μεγίστη δὲ τῶν ἐνστάσεων, ὡς εἰκός, παρουσιάζεται ἡ σιωπὴ τῶν ἀρχαίων περὶ λίμνης πλησίον τῆς Δωδώνης ὑπαρχούσης· ἐδῶ δὲ ὁ Λεΐκιος παρέχει ἐνδείξεις τῆς ἀγχινοίας ἐκείνης, ἣτις χαρακτηριστίζει αὐτὸν ἐν παντὶ ἀμφιλόγῳ ζητήματι. « Ὃταν ἀναλογισθῶμεν, λέγει, ὅτι ἡ μόνη περίγραφὴ τῆς τοποθεσίας ἐκείνης ἢ διασωθεῖσα μέχρις ἡμῶν ἔνε τὸ ποιητικὸν τεμάχιον τοῦ Ἑσιόδου, ὅστις ἴσως ἐποίειτο μνησίαν αὐτῆς ἐν τοῖς μὴ διασωθεῖσιν ἐπομένοις στίχοις, ἢ ἐνστασις αὕτη ἀπόλλυσι τὸ μέγιστον μέρος τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ μάλιστα ἐπειδὴ δυνάμεθα ἐλλόγως νὰ πιστεύσωμεν ὅτι λίμνη τις ἐνταῦθα που οὕσα ἦτο γνωστὴ (1) εἰς τὸν Πλίνιον, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἀχέρων ἐξέβαλλεν εἰς τὸν ἀμβραχικὸν κόλπον ἐκ τῆς Ἀχερουσίας λίμνης· γιγνόμενος 36 μίλια ἀφισταμένης ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, ὅσον ἀκριβῶς νῦν ἀπὸ τοῦ κόλπου ἀπέχει ἡ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων· ὥστε δύναται τις σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος νὰ πιστεύσῃ ὅτι σαφῶς μὲν ἐγίνωσκε περὶ λίμνης τινὸς ἀλλὰ συνέχυσεν αὐτὴν μὲ τὴν Ἀχερουσίαν· ὁ Εὐστάθιος (2) προσέτι ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν λίμνης ἐν Μολοσσίᾳ ἀναφύων παράδοσιν τινα, ληφθεῖσαν βεβαίως ἀπὸ ἀρχαῖόν τινα συγγραφέα ἥδη μὴ σωζόμενον, ὅτι Νεοπτόλεμος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως ἄγων θησαυρικὴν ἀποικίαν εἰς Ἡπειρον κατώκησε παρὰ τὴν ὄχθην λίμνης τινὸς ἐν Μολοσσίᾳ Παμβώτιδος καλουμένης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πίνδρος (3), ὅστις ἠκολούθησε βεβαίως τὴν αὐτὴν παράδοσιν, ἐθεώρει τὴν Δωδώνην ὡς μέρος τῆς χώρας τοῦ Νεοπτολέμου δῆλον γίνεται ὅτι ἡ λίμνη Παμβώτις ἦτο κατὰ τὴν Δω-

(1) hist. nat. I, 4, 1.

(2) Οδυσσ. II, 188.

(3) Νεμ. IV, 80.

δώνην. Παμβῶτις προσέτι ἔνε λέξις συμφωνοῦσα ἀκριβῶς τῇ περιγραφῇ τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἰδίως ἀρμόζει εἰς τὰς βοσκὰς τὰς περὶ τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων, ἥτις τῷ ὄντι ἔνε ἡ μόνη λίμνη ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Θεσπρωτίας ἡ Μολοσσίας. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης πιθανότητος περὶ ὑπάρξεως λίμνης τινὸς ἐν Δωδώνῃ ἔχομεν βεβαίαν ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐλῶν πλησίον τοῦ δωδωναίου ναοῦ. Ὑποθέτουσιν τινες ὅτι οἱ Ἑλλοί, οἵτινες ἦσαν οἱ λειτουργοὶ τοῦ μαντείου, οὕτως ἐκαλοῦντο διὰ τὰ περὶ τὸ ἱερὸν ἔλη, ὅπερ καίτοι ἐτυμολογικῶς δύναται νὰ ᾖ ἐσφαλμένον ἔνε ὁμῶς ἀναντίρρητος ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐλῶν. Τούτοις ἐπικουρεῖ καὶ ὁ τοῦ Προξένου μῦθος (1). Δὲν ἔνε λοιπὸν ἀδύνατον νὰ ᾖσαν μᾶλλον ἔλη παρὰ λίμνη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἡ ἔμφραξις δὲ καταβοθρῶν καὶ ἄλλα αἰτία, ἅτινα ἐν διαστήματι πολλῶν αἰώνων πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἠῤῥησαν ἢ ἠλάττωσαν τὰ τε λιμνάζοντα καὶ ῥέοντα ὕδατα, δυνατόν νὰ μετέβαλον ὅτι ποτὲ ἦτο ἔλος μετὰ τινων ὑδάτων ἐν τοῖς βαθυτάτοις μέρεσιν εἰς αἰῶνον λίμνην. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει αἱ διαφοραὶ πηγαί, αἵτινες ἐξέρχονται ἀπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Μιτσκελίου πλησίον τοῦ χείλους τῆς λίμνης ἢ ἐν τῷ βυθῷ αὐτῆς, ἤθελον εἶσθαι μᾶλλον ὁραταὶ καὶ πιθανώτερον ἤθελον προκαλέσει τὴν παρατήρησιν τοῦ Θεοπόμπου καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἑκατὸν πηγὰς τὰς εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Τομάρου, ὑφ' ᾧ ἔκειτο ἡ Δωδώνη. Μετὰ τὰς κρίσεις ταύτας ἐπιχειρεῖ ὁ Λεῖκιος νὰ ἐξετάσῃ ἂν ἄλλη τις θέσις ἐν Ἡπείρῳ συμφωνεῖ ταῖς μαρτυρίαις τῶν συγγραφέων καὶ τοῖς γνωστοῖς τῆς Δωδώνης χαρακτηριστικοῖς. Λέγει λοιπὸν μετὰ εἰρωνείας ὅτι παρεπέμφθη ὑπὸ τῶν τότε πεπαιδευμένων τῶν Ἰωαννίνων εἰς Βουτρίν-

(1) § 16, σελ. 38.

τον καὶ Δέλβινον, εἰς Ἀργυρόκαστρον, Φιλιάτας, Παρα-
 μυθίαν καὶ εἰς Γλυκὺ, χωρὶς νὰ εὑρῇ τινὰ ἐξ αὐτῶν φαν-
 τασθέντα ὅτι ἡδύνατο νὰ ἦ εἰς αὐτὰ τὰ Ἰωάννινα. Παρα-
 τηρεῖ δὲ γενικῶς ὅτι ἂν καὶ αἱ πεδιάδες τοῦ Δελβίνου, τοῦ
 Βουτρίντου καὶ τοῦ κάτω Καλαμᾶ ἔχουσιν ἀφθονίαν βοσκῆς
 παρὰ τὰς λίμνας αὐτῶν ἢ τὰ παράλια ἔλη, ἵνε ὁμως πλη-
 σίον τῆς θαλάσσης, ὥστε οὐδόλως ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς
 σαφεῖς μαρτυρίας, ἃς ἀνεφέραμεν περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς
 Δωδώνης, ἄλλως δὲ γνωστὸν ἵνε ὅτι ἐν αὐταῖς ἔκειντο αἱ
 πόλεις Φοινίκη, Βουθρωτόν, Κεστρία καὶ ἄλλαι. Ἴνε μὲν
 ἀληθές ὅτι ἡ κοιλάς τοῦ ἄνω Καλαμᾶ δὲν ὑπόκειται εἰς
 τοιαύτην ἔνστασιν, ἐπειδὴ περιχυκλοῦται ὑπὸ ὀρέων καὶ πε-
 ριέχει λίμνην πλησίον τῆς Ζιαραβίνας μὲ ἐλώδη τινὰ μέρος
 παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Θυάμιδος, ἀλλ' ὁμως καὶ ἡ λίμνη καὶ
 τὰ ἔλη ταῦτα φαίνονται λίαν μικρὰ πρὸς τὰ τῶν Ἰωαννί-
 νων, ἢ δὲ πεδιάς ἵνε εὐτελεστᾶτη ὡς πρὸς τὴν μεγαλοπρε-
 πῇ περιγραφῇ τοῦ Ἡσιόδου. Πρὸς δὲ τούτοις ἀπέχει πολὺ
 τῶν αἰτωλικῶν ὀρίων καὶ δυσκόλως δύναται νὰ περιληφθῇ
 εἴτε εἰς τὴν Θεσπρωτίαν εἴτε εἰς τὴν Μολοσσίαν κατὰ τὰ
 ἀρχαῖα αὐτῶν ὅρια. Ἐρχεται ὁμως ἡ κοιλάς τῆς Δρυϊνο-
 πόλεως, ἥτοι τοῦ Ἀργυροκάστρου, οὐχὶ πάντως ἀνομοία
 κατὰ τινος τοῦλάχιστον ἐπόψεως πρὸς τὴν ὑπὸ Ἡσιόδου πε-
 ριγραφομένην, στερεῖται ὁμως καὶ αὕτη ἔνεκα τῆς κατὰ τὸν
 χειμῶνα μόνον ἐλώδους καταστάσεώς της τοῦ διακριτικοῦ
 ἐκείνου χαρακτήρος, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ κοιλάς τῆς Δωδώνης· ἔ-
 πεται ἡ πεδιάς αὕτη ἵνε τόσον τοῦ Ἀώου πλησίον, ὥστε δὲν
 ἡδύνατο νὰ μὴ μνημονευθῇ ἡ Δωδώνη ἐν τῇ τῶν μερῶν ἐκεί-
 νων ἱστορίᾳ, ἅπερ ἄλλοθεν γνωρίζομεν ὅτι ἀνήχον εἰς τὴν
 Χαονίαν ἢ Ἀτιντανίαν. Τούτου οὕτως ἀναιρεθέντος ὑπο-
 λείπεται ἡ κοιλάς ἡ ποτιζομένη ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ Κωκυτοῦ,
 τοῦ Ἀχέροντος καὶ τῆς Ἀχερουσίας λίμνης. Ἐνταῦθα, λέ-

γει καὶ δικαίως ὁ πολὺς Λεῖκιος, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ὑψηλὴ ὁρέων σειρὰ ἢ καλουμένη Κουρίλα ἢ ὑπὸ τοῦ κάτω Σουλίου μέχρι Καλαμᾶ ἐκτεινομένη ὁμοιάζει τῷ Τομάρῳ κατὰ τὰς ἀφθόους πηγὰς τὰς ἐκ τῶν προπόδων αὐτῆς ἐξερχομένης, τὸ δὲ ὄνομα Σούλιον πιθανὸν νὰ προῆλθε κατὰ παραφθορὰν τῶν Σελλῶν, οὐδὲ δύναται τις ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ὠραία πεδιάς τοῦ Φαναρίου καὶ τοῦ Γλυκέος ἢ ὑπὸ τοῦ λιμένος Φαναρίου μέχρι Παραμυθίας ἐκτεινομένη δὲν ἔνε ὅλως ἀναξία τῆς ἡσιοδείου ἐκείνης Ἑλλοπίας. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ Πausanias ἔρχεται νὰ βεβαιώσῃ τοῦτο ἀναφέρων τὴν Δωδώνην εὐθὺς μετὰ τὸν λόγον τὸν περὶ Ἐφύρας, ἥτις βέβαια ἦτο πλησίον τοῦ λιμένος Φαναρίου, ἐξ ὧν ἄγεται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ Δωδώνη δὲν ἦτο πολὺ μακρὰν τῆς Ἐφύρας, θὰ ἔκειτο δὲ πιθανῶς ἢ ἐν Γλυκεῖ ἢ πλησίον αὐτοῦ, ἀκριβῶς δηλαδὴ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Σουλίου διατηρεῖται ἀκόμη τὸ τῶν Σελλῶν. Οὕτω σαφῶς ὑπατυπώσας τὴν γνώμην ταύτην ἐπιχειρεῖ ν' ἀναιρέσῃ αὐτὴν διὰ λίαν ἰσχυρῶν ἐνστάσεων· ἡ Παραμυθία, λέγει, τὸ ἔσχατον σημεῖον τῆς κοιλάδος ταύτης, ἔνε πάρα πολὺ πλησίον τῆς παραλίας, πολὺ δὲ μακρὰν τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου καὶ τῆς κεντρικῆς σειρᾶς τοῦ Πίνδου, ἀντίκειται δ' ὅλως εἰς τὰς μαρτυρίας Πινδάρου, Αἰσχύλου, Ἀριστοτέλους, Πολυβίου καὶ Στράβωνος· αἰδίοις ἢ βοσκή μένον περὶ τὴν Ἀχερουσίαν διατηρεῖται οὔσαν οὐχὶ μακρότερον τῶν τριῶν ἕως ὀκτῶ μιλίων τῆς θαλάσσης. Ἐπειτα κατ' οὐδένα τρόπον κατορθοῦται ν' ἀποτελέσῃ ἡ κοιλάς αὕτη μέρος τῆς Μολοσσίας, οὔσα τὸ κέντρον τῆς Θεσπρωτίας, περὶ ὃ ἡ Ἐφυρα, ἢ Πανδοσία καὶ τόσαι ἄλλαι πόλεις. Κατὰ δυστυχίαν δὲ καὶ τὸ ὄνομα Σούλιον πολλὰ τοῦ νῦν τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶν δὲν παρέχει ἡμῖν μεγάλην τινὰ βοήθειαν εἰς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου· ἔπειτα 10

ἡ 12 μίλια πρὸς δυσμὰς τῶν Ἰωαννίνων πλησίον τοῦ Καλαμᾶ ὑπάρχει καὶ ἄλλο Σούλιον· ἀλλὰ μὴν καὶ ἐκ τοῦ Πανστανίου λογῶ ψαύοντος καὶ τῆς ἐπὶ Θησέως γενικωτέρας Θεσπρωτίας, ὅτε ἡ μὲν Ἐφυρα ἦτο ἡ καθέδρα τοῦ βασιλέως Ἀιδωνέως, ἡ δὲ Δωδώνη ἀπετελεῖ μέρος τοῦ βασιλείου του, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα, δηλοῦται δὲ μόνον ὅτι αὗται ἦσαν οἱ τότε ἐπίσημοι καὶ ἄξιοι μνείας τόποι, οἵτινες κατὰ συμβεβηχὸς ἐμνημονεύθησαν. Οὕτω δὲ ἀσφαλισθεὶς ἐντεῦθεν ὁ Λεῖκιος ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὸ τμήμα τῶν Ἰωαννίνων, ὅπως θέσῃ τὴν τελευταίαν ἐπὶ τοῦ Δωδωναίου ζητήματος σφραγίδα τοῦλάχιστον καθόσον ἀφορᾷ τὰ ὅρια αὐτοῦ, ὁπόθεν μετὰ κινδύνου ἐπιστημονικῆς ἀσφαλείας δύναται τις νὰ ἐξέλθῃ· ἐξετάζει λοιπὸν τὰ τὴν Ἡπειρον κατοικήσαντα ἔθνη καὶ τὰς χώρας αὐτῆς κατ' ἀναφοράν πρὸς τὴν θέσιν τῆς Δωδώνης· εὕρισκει δ' ὅτι ἡ Μολοσσία ἀπὸ τὰ δυσμικὰ τῆς Τυμφαίας καὶ Παραυαίας ἀρχομένη ἤπτετο τῆς βορειοανατολικῆς ἄκρας τῆς πρὸς Καλαμᾶν Θεσπρωτίας καὶ τῶν στιγῆρων ὁρέων τῆς Ὀλίτσας καὶ τοῦ Σουλίου, οὕτω δὲ τὸ τμήμα τῶν Ἰωαννίνων ἔρχεται πρὸς τε τὸ μεσημβρινὸν τῆς Μολοσσίας καὶ τὸ ὑπερβόρειον τῆς Θεσπρωτίας. Γοιτῆν δὲ θέσιν κατέχον ὑπὸ ἀρχαίαν ἔποψιν ἵνε ἀδύνατον νὰ μὴ ἀντικατέστησιν τὴν περὶ Δωδώνην γῶραν, δυσκόλως δ' ἤθελέ τις ἀμφιβάλλει ἰδὼν τὴν περὶ τὰ Ἰωάννινα περίχωρον. Ἀλλ' ἂν ἡ κοιλὰς αὕτη ἀντικαθίστῃ τὴν Ἑλληοπίαν τίς τῶν ἐνταῦθα λοφοειδῶν θέσεων τὴν πόλιν Δωδώνην; Τὰ σχετικῶς πρὸς τὸ Γαρδικάκι καὶ Βελτσίσταν ἐκτεταμένα ἐρείπια τῆς Καστρίτσας κατεῖχον τὴν κεντρικὴν καὶ ἐξοχὸν θέσιν τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Τὸ Γαρδικάκι δὲ καὶ ἡ Βελτσίστα προφανῶς δὲν ἦσαν ἄλλο τι εἰμῇ κῶμαι, καὶ περ πιθανώτατα συγκαταριθμούμεναι μετὰ τῶν ὑπὸ Λιμίλιου Παύλου κατα-

στραφεισῶν ἐβδομήχοντα τῆς Ἡπείρου πόλεων. Ἐκτὸς τῶν ἐρειπίων συμφωνεῖ προσέτι ἡ Καστρίτσα πολὺ καλλίτερον τῶν ἄλλων θέσεων πρὸς τὸ ὑπὸ Ἡσιόδου λεγόμενον ὅτι ἡ Δωδώνη ἐπ' ἐσχατιῇ πεπολίσται τῆς Ἑλλοπίας. Τὸ δὲ παρακείμενον ὄρος Μιτσκελί ὁμοιάζει ἐντελῶς μὲ τὸ ὄρος ὑπὸ τὸ ὁποῖον κατὰ Στράβωνα ὁ ναὸς ἔκειτο. Τὸ ἔξοχον λοιπὸν τοῦτο σι-
χῆρες ὄρος, λέγει πρῶτος ὁ Λεΐκιος (διότι τὴν Καστρίτσαν καὶ ὁ Πουκευίλλης ἐθεώρησε, καθ' ἃ εἶδομεν, ὡς Δωδώνην), ὅπερ καθ' ὅλας τὰς ἐπόψεις προσελκύει τὴν προσοχὴν τοῦ παρατη-
ρητοῦ ἐννοῶ ὅτι ἵνε ὁ περίφημος Τόμαρος, διότι πρῶτον μὲν αἱ πολλαὶ βρύσεις αἱ κυρίως τὴν λίμνην σχηματίζουσαι ἵνε ἐναργῶς αἱ ἑκατὸν πηγαὶ τοῦ Τομάρου, ἃς περιγράφει ὁ Θεό-
πομπος· εἶτα δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Τομάρου φαίνεται πως οὐχὶ ὅλως εἰς ἀχρησίαν περιπεσόν, διότι ἂν καὶ δὲν διατηρεῖται ἐπὶ τοῦ Μιτσκελίου, σώζεται ὁμως ἐπὶ χωρίων (Τομαροχώρια) κειμένων πρὸς τὴν μεσημβρινὴν ἄκραν τοῦ Δρίσκου, ὅστις ἵνε συνέχεια τοῦ Μιτσκελίου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει μό-
νον, ἡ Καστρίτσα πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν μὲν κειμένη τοῦ Δρίσκου καὶ ἔξω τοῦ πέρατος τοῦ Μιτσκελίου, ἔχουσα δ' ἐ-
ρείπια καὶ περίβολον μὴ ἐπαρκοῦντα εἰς τὸν ναὸν τοῦ δω-
δωναίου Διὸς δὲν ἠδύνατο φυσικῶς νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὸ
δωδωναῖον ζήτημα. Προςπαθεῖ λοιπὸν ὁ Λεΐκιος ν' ἀποδείξῃ
ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦ δωδωναίου Διὸς δὲν ἦτο ἐντὸς τῆς πόλεως
Δωδώνης. Τοῦτο δὲ εἴτε ἐν γνώσει, ὅπερ δὲν πιστεύομεν,
εἴτε καὶ ἐν ἀγνοίᾳ πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ μάρτυρα φέρων τὸν
Πολύβιον, ὅστις λέγει τὸ περὶ Δωδώνης ἱερὸν καὶ μνημονεύει
τῆς καταστροφῆς τῆς ἱερᾶς οἰκίας καὶ τῆς ἐμπρήσεως τοῦ
ναοῦ ὑπὸ τοῦ Δορυμάχου, ἅτινα ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ἤθελον
συμβῆ ἂν τὸ ἱερὸν ἔκειτο ἐντὸς φρουρίου. Καὶ Μενέδημος
δὲ κατὰ Στέφανον ἐκδέχεται τὸν ναὸν περικυκλούμενον ὑπὸ
τριπόδων ἀντὶ τειχῶν. Πολλὰ δὲ ἱερὰ κατὰ τε τὴν Ἀσίαν

καὶ ἐν Ἑλλάδι δὲν περιεχλείοντο ἐντὸς τῶν ὀχυρωμάτων τῶν γειτνιαζουσῶν πόλεων, ἀλλ' ἦσαν ὑπὸ τὴν φυλακὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀγιότητος. Ἀφοῦ λοιπὸν τὸ μὲν ἱερὸν τοῦ Δωδωναίου Διὸς δὲν ἦτο ἐν Δωδώνῃ, ἡ δὲ Καστρίτσα ἦτο ἡ Δωδώνη, διὰ τὸ χρηστήριον ἔπεται ὅτι οὐδεμία θέσις ἔνε τόσον ἀρμόδιος ὅσον ἡ χερσονήσος ἡ ἤδη ἀποτελοῦσα τὸ κάστρον τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ θέσις αὕτη συμφωνεῖ τῇ τε καλαισθησίᾳ, ἣν οἱ Ἕλληνες πάντοτε ἔδειξαν ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς τοποθεσίας τῶν ἱερῶν αὐτῶν ἰδρυμάτων καὶ τῇ μυθολογίᾳ, ἥτις ἐδόξαζεν ὅτι οἱ θεοὶ ἔχαιρον μάλιστα ἐπὶ χωρίοις ἐπιφανέσι διὰ τὰς φυσικὰς αὐτῶν ἀρετάς, οὐχ ἥκιστα δὲ συναῖδει τῇ ὀξυδερεΐᾳ ἐκείνῃ τῶν ἱερέων νὰ ὠρελῶνται ἀπὸ παντὸς συντελοῦντος εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιρροῆς τῶν κείτῃ δὲ ἡ χερσονήσος αὕτη οὐχὶ ἐπακριβῶς εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Μιτσεκελίου, ὡς φαίνεται ὅτι ὁ Στράβων ἀπαιτεῖ, ἀλλ' ἡ αἰφνιδικὰ τοῦ ὄρους ὀρθωσις εἰς ὕψος πελώριον καὶ καταπληκτικὸν παριστῶσα τὴν χερσονήσον ἐγγυτάτῳ καὶ οἶον ὑπ' αὐτῷ ἔνε ἴσως ἔτι ἀρμοδιώτερα εἰς τὰς λέξεις τοῦ Στράβωνος. Οὐδεὶς τόπος τῶν ἐν Ἑλλάδι διατελεῖ μᾶλλον ὑποκείμενος τῆς χερσονήσου εἰς κεραυνοὺς οὐδ' ἐπιτηδαιότερος ἐπομένως νὰ γείνη τὸ φίλον διαίτημα τοῦ ἀστεροπητοῦ καὶ τερπικεραύνου Διὸς τοῦ κεραυνὸν σύμβολον ἔχοντος ἐν τοῖς ἡπειρωτικοῖς νομίσμασιν. Οὕτω πως ἐλθὼν ἕως ἐδῶ ἐπιχειρεῖ τὸν τευθεν ἀπὸ τῆς φιλοστρατείου Δωδωναιᾶς εἰκόνας νὰ σχημαγροφῇ τὸν τε περίβολον τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰς στοὰς λέγων ὅτι « ἐντεῦθα ἀντὶ τῶν ρυπαρῶν ὁδῶν καὶ παλαιῶν τῆς νεωτέρας πόλεως δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὁστος, δι' οὗ δεινὸς στιχίαι παναρχαίων δρουθὴν ἤγον εἰς τὴν ἱερὰν χερσονήσον. » Περαιτέρω δὲ προβαίνων ὑποθέτει ὅτι ὁ ναός, αἱ στοαί, τὰ ἀνθρώματα καὶ τὰ οἰκί-

ματα τῶν ἱεροδοῦλων ἦσαν ἱκανὰ νὰ κατέχωσι τὸ πλεῖστον τῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τοῦ μεγίστου μέρους τῆς χερσονήσου ἀποτελοῦντος τὸ ἱερὸν ἦτοι τὴν ἱερὰν τοῦ ναοῦ περιόχην, ποῦ κυρίως δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν τὸν ναόν; ὁ Λείκιος ἱστορήσας πότε τὸ μαντεῖον ἐξέλιπε, πῶς δὲ μετὰ τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς Ἡπειρον εἰσαγωγὴν μετετράπη εἰς ἐπισκοπὴν, ἧς καὶ ὀνόματα ἐπισκόπων σώζονται ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνόδων μέχρι τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ εἰπὼν ὅτι μνεῖα ἐπισκόπου Ἰωαννίνων γίνε-ται ἐπὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῆς πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὑποθέτει ὅτι τὸ νέον φρούριον ἐκλήθη πιθανῶς ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προδρόμου ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου ἐτέθη, ἐκκλησίαν ἔχοντος παρὰ τὸ τζαμίον πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Κάστρου, ὁπόθεν ἀφίνει νὰ συμπεράνῃ τις ὅτι καὶ ὁ ναὸς τοῦ δωδωναίου ἱεροῦ ἐνταυθὰ που ἔκειτο, τὰ δὲ ἱερὰ τοῦ ναοῦ ἰδρύματα, εἵπου ἐρείπια εἶχον μείνῃ ὑπὸ τῶν αἰώνων καὶ τοῦ πολέμου τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, θὰ ἐχρησίμευσαν ἀναμφιδόλως εἰς κατασκευὴν τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ νέου φρουρίου. Οὐδὲν λοιπὸν θαῦμα ἐὰν λείψανόν τί ποτε ἀρχιτεκτονικοῦ ἢ γλυπτικοῦ ἔργου παράσχη ἡμῖν ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος τούτου, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς στοιχεῖον πρὸς σχηματισμὸν ἀσφαλοῦς ἰδέας περὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ. Τοιαῦτά τινα καὶ ὁ Λείκιος περὶ Δωδώνης.

§ 15. Οὕτω λοιπὸν ἔσχον τὰ περὶ Δωδώνης κατὰ τοὺς πρῶτον αὐτὴν σπουδαίως ζητήσαντας Πουκεύϊλλην καὶ Λείκιον. Αἱ πρότερον μεταστάσεις τοῦ ζητουμένου ἀπέβαλον τὴν εὐκολίαν των εὐρεθέντος σταθεροῦ σημείου μακρὰν τοῦ ὁποίου ν' ἀποστῇ τις ἐπὶ πολὺ ἀδυνατεῖ. Τὰ ὑπὸ Ἡσιόδου καὶ Στράβωνος περὶ Ἑλλοπίας λεγόμενα εἰσὶ τὰ μόνα χα-

ρακτηριστικὰ προσόντα, ἅτινα συνδυάζονται ἐπιτυχῶς μὲ ὅ-
 λας τὰς ἄλλας περὶ Δωδώνης μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων. Καί
 ἵνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ ζητήματος φάσις ὀφείλει
 πρὸ πάντων τὴν γένεσίν τῃς εἰς τὸ πολὺ παραπλήσιον τῆς
 περὶ Ἰωάννινα χώρας πρὸς τὴν παραδιδομένην Ἑλλοπίαν
 καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν πολλῶν ἐνταῦθα ἀρχαίων ἐρειπίων, οὐ-
 δὲν ἦ-τον ὁμως ὁ Πουκεύλλης, καθ' ἃ εἶδαμεν, δύναται
 νὰ δώσῃ πολλοῖς ὑπόνοιαν ὅτι ἡ ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ πολὺ
 διαμονὴ ἐγένετο αἰτία καὶ ἀφορμὴ τῆς εἰς τὴν κοιλάδα ταύ-
 τῃν μεταθέσεως τοῦ δωδωναίου ζητήματος καὶ ὅτι ταύτῃν
 τὴν προκατάληψιν προσεπάθησεν ἐκ τῶν ἐνόντων νὰ ὑπο-
 στηρίξῃ ποῦ μὲν ἀρχαίους συγγραφεῖς μεταχειριζόμενος,
 ποῦ δὲ καὶ ὑπὸ τῆς φαντασίας του βοηθούμενος. Τοιοῦτό τι
 ὁμως δὲν δυνάμεθα ποσῶς ν' ἀποδώσωμεν τῷ Λεικίῳ, τοῦ-
 ναντίον μάλιστα οὗτος εἶχε συμφέρον ἂν ἔβλεπε μόνον εἰς
 ματαιοδοξίαν καινῶν ἀποφάνσεων ἀλλαχοῦ νὰ ζητήσῃ τὴν
 Δωδώνην. Καὶ ὁμως τὸ τῶν Ἰωαννίνων τμήμα μετὰ πολλῆς
 τῆς στοργῆς ὑπερασπίσθη ὥς τὸ ἀντικαταστήσαν τὴν δω-
 δωναίαν περιοχὴν, τὰς τε τῶν ἄλλων δοξασίας ἐπεικῶς καὶ
 βασίμως ἀναιρῶν καὶ τῶν δυνατῶν ἐνστάσεων τὴν ἀνασχευὴν
 προλαμβάνων. Ἐπίστευσε δ' ὅτι καὶ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ θέλου-
 σί ποτε ἀνακαλυφθῇ λείψανα χρησιμεύσοντα πρὸς ὀρισμὸν
 τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ. Ἐνθουσιᾷ
 μὲν ὁ Λεῖκιος, ἀλλ' ἡ φαντασία του δὲν ἐξάπτεται, ἐνθου-
 σιᾷ ἐνθουσιασμὸν ὑπὸ τῶν συγγραφέων καὶ τῆς λογικῆς
 κριτικῆς περιοριζόμενον. Οὕτω τῶν θεμελίων τεθέντων ἔρ-
 χονται ἄλλοι, ὧν οἱ μὲν παντάπασιν ἐπ' αὐτῶν ἐξακολου-
 θοῦσι τὸ ἔργον των, οἱ δὲ καὶ παρενείρῳσιν ἀμφιβολίας τι-
 νὰς καὶ ἐνστάσεις ἀδυνατούσας μὲν νὰ ἐκτοπίσωσι τὸ δω-
 δωναῖον ζήτημα, χρησίμους ὁμως ὥς ἐλαττήριον εὐγενὲς νὰ
 ὀρίσωσιν ἐπιτυχέστερον τὰ κατ' αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Οἱ τὸν Πουκευίλλην καὶ Λείκιον ἀκολουθήσαντες
ξένοι τε καὶ ἡμέτεροι.*

§ 16. Μετὰ δὲ τὸν Πουκευίλλην καὶ Λείκιον μένει ἡμῖν ἐφεξῆς νὰ ἐξετάσωμεν ὅπως οἱ ἐξ ἐκείνων τῶν χρόνων μέχρι σήμερον ξένοι τε καὶ ἡμέτεροι ἀρχαιολόγοι ἐστάθμισαν ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς λόγους τῶν πρότερον καὶ τί παρεδέχθησαν ἢ ποίας ἐνστάσεις προέβαλλον ἐπιχειρήσαντες νὰ εὗρωσι τοπογραφικῶς τὰ περὶ Δωδώνης. Οὕτω λοιπὸν οἱ κατὰ τοὺς αὐτοὺς τῷ Πουκευίλλῃ χρόνους περιηγηθέντες Ὀλλάνδος καὶ Ὀπχαύσης (1), πλὴν τοῦ Ὀουϊκίου περὶ τὴν Παραμυθίαν τὴν ἀρχαίαν Δωδώνην ζητήσαντος, ὑποστηρίζουσι μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας ἅπερ ἐξεθέμεθα ἔμπροσθεν. Καὶ ὁ Ἰωσήφ Ἀρνέθιος κατὰ τὸ 1840 ἐκδώσας σπουδαίαν μονογραφίαν (2) περὶ τοῦ δωδωναίου μαντείου παρεδέχθη μὲν ὅτι τὸ τμήμα τῶν Ἰωαννίνων ἔνε ἀντὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλοπίας, τὴν δὲ Καστρίτσαν ἐκλαμβάνει ὡς τὴν πόλιν Δωδώνην, ἐζήτησεν ὅμως τὸ δωδωναῖον μαντεῖον εὖ γε ποιῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βουνώδους λόφου τεκμαιρόμενος τοῦτο ἔκ τε ἄλλων καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐν Θράκῃ μαντείου τοῦ Διονύσου, ὅπερ καθ' Ἡρόδοτον (3) ἐπὶ τῶν ὑψηλοτάτων ἦτο ὁρέων· κατὰ ταῦτα λοιπὸν δῆλον ὅτι ἡ μὲν Ἑλλοπία καὶ ἡ πόλις Δωδώνη ἐπὶ τῶν αὐτῶν ταῖς τῶν προτέρων ἀκινήτως τίθενται θέσεων, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ δωδωναῖον μαντεῖον.

§ 17. Ἐν δὲ τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις καὶ τῶν ἡμετέρων ὅσοι ἔγραψάν τι περὶ Ἡλείου ἡθέλησάν πως νὰ ἀφθῶσι καὶ

(1) Πρὸς J. C. F. Baehr, Herod. Halic, σελ. 337.

(2) Jos. Arneth, ueber das Taubenorakel Dodona σελ. 19.

(3) Ἡροδ. VII, 3.

τοῦ προκειμένου ζητήματος. Ἐννοεῖται ὁμως ὅτι ἡ γνώμη αὐτῶν ἔχει τοιαύτην ἀξίαν, οἷαν καὶ ἡ συγγραφή των ἐκ τῶν ξένων ὡς τὸ πολὺ ἀποτελεσθεῖσα ἐρευνῶν· ἵνε δηλαδὴ μετὰδοσὶς τις τοῖς ἀγνοοῦσι ξένας γλώσσας Ἑλλῆσι τῶν μελετῶν, ἃς εὐρωπαῖοι φιλοπόνως ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χωρῶν ἐποιήσαντο. Δὲν δύναται τις βεβαίως νὰ κατακρίνη τὴν τοιαύτην τῶν παρ' ἡμῖν ἐργασίαν διὰ τε τὸ ἀναγκαῖον ἀκόμη τοῦ πράγματος καὶ διότι καὶ οὕτω συντελοῦσιν οὐ μικρὸν εἰς ἀναζωπύρῃσιν τῆς φιλοτιμίας τῶν ἄλλων, λυπούμεθα ὁμως ὅτι δὲν βλέπομεν παρὰ τοῖς πλείστοις τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκείνην φιλαλήθειαν καθ' ἣν ὁ τι παρ' ἄλλων λαμβάνεται δηλοῦται ῥητῶς, ὅπως καὶ ἡ κρίσις γίνηται δικαιότερα καὶ ὑφιστῶνται προσβολάς, αἵτινες ἐπιβαρύνουσιν ἄλλους. Ἄν δὲ τιμῶν πρωτοβουλίας ὀρέγονται ἵνε ἅρ' αὐτὰ γε μικρὰ ἢ τιμῇ ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι μετέδωσαν τοῖς αὐτῶν πατριώταις ὁ τι καλὸν παρὰ τοῖς ξένοις εὖρον; Τοιαύτην λοιπὸν τιμὴν ἀποδίδοντες καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς ἀρχόμεθα ἐκ τοῦ Α. Πάλλης· ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Α. Πάλλης τὸ πρῶτον ἐν τινι περιοδικῷ συγγράμματι, τῷ Ἑρανιστῇ, εἶτα δὲ τῇ Πανδώρα (1), ἐξ ἧς καὶ ἰδιαίτερον φυλλάδιον ἐξετυπώθη (2), ἀνακοινοῖ ἡμῖν τὴν τοῦ Λεικίου περὶ Δωδώνης δοξασίαν ὡς ἰδίαν, δείχνουτα ὁμως ἐκ τε τοῦ τρόπου τῆς ἐκθέσεως καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν τεκμηρίων (3) ὅτι περίληψιν ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβῆ ἐποίησατο τῶν τοῦ Λεικίου· ὁ δὲ Π. Ἀραβαντινὸς (4) τὰ τοῦ Α. Πάλλης ἀναγνοὺς παραδέχεται καὶ αὐτὸς τὴν τοῦ Λεικίου ὡς τοῦ Α. Πάλλης γνώμην προσθέτων μόνον « ὅτι ἐκ

(1) Πανδώρας τὸμ. Θ. σελ. 133. 177. 530.

(2) Ἀλεξίου Πάλλης ἱατροῦ, μελίται ἐπὶ τῆς ἀρχαίας χωρογραφίας καὶ ἱστορίας τῆς Ἑπείρου ἐν Αθήναις 1838.

(3) Δυτὸθ: σελ. 13.

(4) Χρονολογία τῆς Ἑπείρου τὸμ. Β'. σελ. 216.

15 τὸν ἀριθμὸν κίωνων ἐλληνικῆς τέχνης, οἱ ὅποιοι μετὰ τριῶν ἄλλων σφονδυλωδῶν στυλῶν λαμπρύνουσι τὴν στοὰν τοῦ εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ κάστρου ἄκραν μετζίτιου τοῦ Ἀσλάν πασσᾶ, *τεκμαίρεται ἐν πλείστη πιθανότητι ὅτι ἔκειτο εἰς τὸ ἐμβαδὸν τοῦ φρουρίου τῶν Ἰωαννίνων* (ἀφ’ οὗ τὰ τοιαῦτα εἰρήπια φαίνονται εἰς θέσιν περὶ ἣν οὔτε ἐφάνη, οὔτε φαίνεται ἕτερον μέρος δεικνύον ἐλάχιστον σημεῖον ἐλληνικῆς οἰκοδομῆς) *ναὸς μεμονωμένος καὶ μεγαλοπρεπής, καὶ ὁ ναὸς αὐτὸς ἐν τοιαύτῃ θέσει καὶ τοιοῦτος ὡς ὑπῆρχεν ὁ ναὸς ἡ τὸ ἱερὸν τοῦ δωδωναίου μαντείου, ὅπερ καταστραφέν ὡς ἱστορεῖται (:) κατὰ τὸ ἔτος 551 ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς καὶ ἐπιδρομῆς τῶν Γότθων τοῦ Γοττίλα ἀντικατέστησεν αὐτὸ μετ’ ὀλίγον ναὸς χριστιανικός, ὁ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προδρόμου (ὁπόθεν τὰ Ἰωάννινα) ἐπὶ τῇ αὐτῇ σχεδὸν τοῦ ὁποίου θέσει ὠκοδομήθη κατὰ τὸ 1719 παρὰ τοῦ Ἰωαννίτου Ἀσλάν πασσᾶ τὸ νῦν ἀξιόλογον μετζίτιον.* » Τὰ περὶ τῶν κίωνων φαίνεται ἐκ τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ (1) ὅτι ἔνε παρατήρησις τοῦ Α. Πάλλη, ἃν καὶ οὗτος ἐν ταῖς ἑαυτοῦ μελέταις ἐπὶ τῆς Ἠπείρου (2) παραδέχεται ὅτι οἱ κίονες ὡς ὄντες ἐκ λίθου πρασίνου μὴ ὄντος ἐν Ἠπείρῳ μετεκομίσθησαν ἐκ ναοῦ ἄλλης χώρας οὐχὶ ὁμως ἐκ Νεαπόλεως ἐπὶ τοῦ Ἀσλάν πασσᾶ, ὡς παρὰ Τούρκοις ὑπάρχει παραδόσις, διότι, ὡς παρετήρησεν ὁ Ἀραβαντινός, ἡδύναντο νὰ μετακομισθῶσι καὶ οἱ ἄλλοι τρεῖς. Καθ’ ἡμᾶς οἱ κίονες οὗτοι εἴτε ἐξ ἄλλης χώρας ὑποτεθῇ ὅτι μετεφέρθησαν εἴτε καὶ ἐξ ἐκκλησίας τινὸς κατὰ τὴν Ἠπειρον καὶ ὃ ἡ καὶ ἐκ τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ φρουρίου (ὅπερ οὐδὲν ἐπίσης ἔχνος τοιούτων ἐρειπίων σῶζον ἀνάγκη κατ’ Ἀραβαντινὸν νὰ ὑπόκηται εἰς τὰ αὐτὰ καὶ περὶ ἁγίου Ἰωάννου συμπεράσματα) δὲν δύνανται νὰ προσθέσωσι βεβαιότη-

(1) Χρονογρ. τομ. 2 σελ. 218—219.

(2) Μελετῶν σελ. 14.

τά τινα εἰς τὴν τοῦ Λεικίου εἰκασίαν ὅτι τὸ δωδωναῖον ἱερὸν κατεῖχε τὸ μέγιστον βορειοδυτικὸν μέρος τοῦ κάστρου, διότι οἱ χίονες δὲν ἴνε, ὡς νομίζουσιν, ἑλληνικῆς τέχνης ἀλλὰ βυζαντινῆς ἐκ τῶν κοινῶν ἐκείνων μονολίθων χιόνων μετὰ ποικίλματος ἀτέχνου κατὰ τὸ κιανόκρανον βυζαντινοῦ, ὅποιοι συνηθέστατα ἀπαντῶσι πολλαχοῦ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τζαμιῶν τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος. Μετέδωσαν λοιπὸν τοῖς ἡμετέροις ὁ τε Πάλλης καὶ Ἀραβαντινὸς τὰ τοῦ Λεικίου ἀνευ περαιτέρας διασαφήσεως· ὁ Ἀραβαντινὸς μάλιστα προσχὼν τὸν νοῦν καὶ εἰς τὰ τοῦ Πουκευίλλου καὶ παραδεχθεὶς πόλιν Ἑλλαν (1) τίθησιν αὐτὴν εἰς τὸ Γαρδικάκι, ὅπου ὁ Πουκευίλλης εἶχε θέσει τὸ μαντεῖον, προσεπαυξήσας οὕτω τὸ δωδωναῖον ζήτημα. Ἀκριβέστερος δὲ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν μᾶλλον θηρῶν φαίνεται· ὁ Δ. Σεμετέλος ἐν τοῖς ἡπειρωτικοῖς αὐτοῦ (2), ὅστις δεξιόμενος πρῶτον ὅτι οὐ μακρὰν τῆς Θεσπρωτίδος, Μολοτιδὸς καὶ Χαονίας ἔχειτο ἡ πόλις Δωδώνη καὶ ἡ περὶ αὐτὴν χώρα Ἑλλοπία, συνεπάγει ὅτι καὶ Ἑλλα ἢ Ἑλλά τόπος τις ἐν τῇ δωδωναίᾳ χώρᾳ ἦν, ὅπου τὸ δωδωναῖον ἱερὸν τοῦ Διὸς ἔχειτο, καὶ ὅτι τοῦτο παρὰ τὴν Δωδώνην καὶ οὐκ ἐν Δωδώνῃ ἦν· ὑποθέμενος δὲ τὸ δυσχερὲς τῆς εὐρέσεως ποῦ Ἑλλά καὶ Δωδώνη ἔχειτο καὶ τῶν περιγηγῆτων τὰς εἰκασίας συνοπτικώτατα ἐκθεῖς, ἐν σημειώσει τινὶ πιστεύει μετ' ἐνδοιασμοῦ τεκμαιρόμενος τοῖς ὀνόμασιν οὐκ ὀλίγοις ἔτι πολλαχοῦ τῆς Ἡπείρου μετὰ τινος μεταβολῆς σωζομένοις ὅτι ἡ Δωδώνη καὶ Ἑλλά ἔκειντο παρὰ τε τὴν κόμην Δωλιανὰ (Δωδωναία) καὶ τὴν ἐγγὺς οὖσαν ἐπισχοπὴν Βελλάν (Φελλάν), οὐ μακρὰν τῆς ὁποίας σῶζονται ἐρείπια ἀρχαίας τινὸς πόλεως καὶ ἣτις 5 ὥρας τῶν Ἰωαννίνων ἀπέχει. Ἡ δόξα αὕτη ἔ-

(1) Χρονογρ. Ἡπείρου τομ. Β. σελ. 80.

(2) Δημητρίου Χ. Σεμετέλου, *Ἡπειρωτικῶν* βιβλίου Δ. σελ. 86—87.

δωκεν ἀφορμὴν ἄλλοις τὸ ὅλον δωδωναῖον ζήτημα νὰ συναρμολογήσωσι καὶ δὴ μὴ εὐχαριστηθέντες εἰς τὰς ὑποδειχθείσας χώρας ἀνεζήτησαν καὶ εὖρον (1) λοφίσκον τινὰ δευδρόδη Βουρώνα (2) καλούμενον, ὅπου ἔθεντο τὸ ἱερὸν ὑπὸ τῆς λέξεως Βωδώνη ἀπατηθέντες. Περὶ μὲν τοῦ παρὰ τὴν Δωδώνην κεῖσθαι τὸ μαντεῖον καὶ οὐκ ἐν Δωδώνῃ εἶπομεν τὰ δέοντα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει, ὡς καὶ περὶ 'Ελλάς, ἐκ δὲ τῆς ἀναλύσεως ἐκείνης πίπτει ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἡ δόξα αὐτῇ, πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῶν ὅσα ὁ Λεῖκιος λέγει περὶ τῶν κατὰ τὸν ἄνω Καλαμᾶν τόπων· οὐχ ἤττον ὁμως θέλοντες νὰ μὴ μένη ὑπόνοιά τις περὶ τῆς Βελλᾶς ὡς 'Ελλᾶς λέγομεν τὰ ἐξῆς.

Τὸ ὄνομα τῆς ἐπίσκοπῆς Βελλᾶς (Βελᾶς ἢ Βέλλας (3) ἐν Ἡπείρῳ ἔνε πολὺ μεταγενέστερον καθόσον δύναται τις ἐκ τῶν βυζαντινῶν συγγραμμάτων νὰ εἰκάσῃ. Κατὰ τὸ 1234 μνημονεύεται ἐν τινι σιγιλλίῳ (4) ἐπίσκοπος Βελλᾶς Μανουὴλ ὑποκείμενος τῷ Ναυπάκτου, κατὰ δὲ τὸ 1366 ἐν τινι συνοδικῇ πράξει (5) ἐπίσκοπος αὐτῆς ὑπόκειται τῷ Ἰωαννίνων. Παρὰ τινὶ δὲ τέλος καταλόγῳ (6) μεταγενεστέρω

(1) Πραγμ. περὶ Δωδώνης Π. Ἀραβαντινοῦ σελ. 35—36.

(2) Πρὸ τινων ἡμερῶν νέος τις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Χ. Σαμαρτσίδης ἐδημοσίευσεν διὰ τῆς νέας Ἐπταλόφου (15 Μαΐου 1867) ἐπιστολὴν τινὰ πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς ἐνταῦθα ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας ἀγγέλων ὅτι πλησίον τῆς Βελλᾶς (Feλλᾶς) ὑπάρχει τόπος τις Βωδὸνα (;) καλούμενος ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ἐνθα νομίζει ὅτι πρέπει νὰ σπεύσῃ ἡ ἐταιρεία νὰ στείλῃ ἄνθρωπον πρὸς ἀνασκαφὴν καὶ ἀνακάλυψιν τῶν εἰρηπίων τοῦ μαντείου, ὅπερ οὐδεὶς μέχρι τοῦδε εἶχεν εὖρει. Περὶ τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης οἱ πρὸς οὓς ἐπιστέλλεται ἄς φροντίσωσι, νομίζομεν ὅμως ὅτι εἴαν ἤθελεν ἐν Ἐπταλόφῳ νὰ δημοσιεύσῃ ἐπιστολὴν καὶ ν' ἀκούσῃ κρίσιν ἐπιστημονικὴν ἄλλως ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλῃ τοῦτο, νὰ φροντίσῃ δὲ νὰ λάβῃ ἀσφαλεστέρας πληροφορίας περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς τοποθεσίας, ὡς καὶ νὰ σπουδάσῃ καλλίτερον τὰ τῆς Δωδώνης. Καλὸν ἔνε ὅτι ἀκούομεν καὶ μάλιστα παρὰ τινος τῶν πολλῶν νὰ τὸ βασανίζωμεν πρῶτον καὶ ὕστερον νὰ τὸ ἐκδίδωμεν.

(3) M. Le Quien, oriens orthod τόμ. 6'. σελ. 143.

(4) Juris Graeco-romani βιβλ. III σελ. 233.

(5) Acta pariar. Constant. τομ. I σελ. 493.

(6) Sanctae et magn. ecclesiae σελ. 321.

ἀπαντῶσι τὰ ἐξῆς «Φωτική ἡ νῦν Βελλὰ» ὅπερ οὐδὲν ἄλλο
ἔνεκα θ' ἡμᾶς ἢ ἡ νῦν Βελλὰ κατὰ παράλειψιν τῆς δευτέρας τοῦ
γράμματος ἑλικος. Καὶ τῷ ὄντι, οἱ περιηγηταὶ τὴν Φωτικὴν
ἐν ταῦθα θέτουσιν ἐξ ἄλλων ὀρμώμενοι λόγων βεβαιωμένων, ὡς
νομίζομεν, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπισκοπῶν (1) τῶν τὸ πρῶ-
τον ὑπὸ τὸν Ναυπάκτου οὐσῶν καὶ ὕστερον τὸν Ἰωαννίνων· ὁ
Προκόπιος (2) ἀναφέρων περὶ τῆς Φωτικῆς λέγει ὅτι ἔκειτο εἰς
χθαμαλὸν καὶ ἐλῶδες χωρίον. Τὸ ἐλῶδες ἐπήγε τὸ χθαμα-
λόν, ἢ δὲ νῦν Βελλὰ κεῖται μὲν παρὰ τοὺς πρόποδας ὁ-
ρους, παρ' αὐτὴν δ' ἐκτείνεται ἡ ἐλῶδης αὐτῆς πεδιάς (κάμ-
πος Βελλᾶς). Κατὰ τὸν αὐτὸν Προκόπιον (3) ἦτο ἐν Δαρ-
δανίᾳ φρούριόν τι ἐπ' ὀνόματι τῆς Βελλᾶς. Καὶ νῦν δ' ἐν τῇ
ἐπαρχίᾳ Ἡλίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν δημὸν Φελόην ὑ-
πάρχει χωρίον Βελλὰ καλούμενον (4). Ἡ πολλαχού ἡ αὐτὴ
ἀπαντῶσα ὀνομασία τὸ κατ' ἀρχὰς ἐνέβαλεν ἡμᾶς εἰς ὑπο-
νοίας μήπως συγγένειά τις ὑπάρχει μετὰ τῆς λατινικῆς λέ-
ξεως villa (ἐπαυλις). Ἡ τροπὴ τοῦ ι εἰς ε καὶ ὁ τονισμὸς ἡ-
θύναντο δι' ἀναλόγων παραδειγμάτων νὰ ὑποστηριχθῶσιν,
εὑρομεν μάλιστα τοὺς βελλάνους καὶ βελλάνους (5) ἐν τῇ
σημασίᾳ τῶν δολοπαροίκων. Ἐπειτα δὲν δυνάμεθα νὰ φαν-
τασθῶμεν ὅτι τὸ πρὸ πολλοῦ ἐκλιπὸν ἐλλὰ ἢ Σελλὰ,
ὅτι καὶ ἂν σημαίνῃ, αναφαίνεται μετὰ πληθύν τινα αἰώ-
νων ὑπὸ τὸ ὄνομα Βελλὰ. Ἀλλὰ τῆς ὑπονομίας ταύτης ἐ-
φάνη μοι ὕστερον κρατοῦν ἄλλο τι, ὅπερ καὶ εἰς πολλὰ
ἄλλα ὀνόματα παρετήρησα καὶ τὸ ὅποῖον δεῖται ἰδιαιτέρας
διατριβῆς. Λέγομεν λοιπόν, χωρὶς νὰ προσπαθήσωμεν δι'

(1) Ἰδὲ Β'. μέρος § 33.

(2) Περὶ κτισμ. σελ. 68. Εκδ. Παρισίων.

(3) Τοῦ αὐτοῦ σελ. 44.

(4) Δρόσου Μανσέλα, γεν. πιν. τῶν δήμων τοῦ κράτους· σελ. 13.

(5) Σ. Ζαμπέλιου, Ἰστορικὴ ἀπολογία τῶν Ἑλλήνων ἐν Ἀθήναις 1863 σελ. 33.

ἄλλων παραδειγμάτων νὰ τὸ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι τὸ ὄνομα Βελλὰ ἐδόθη εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον τίς οἶδε κατὰ τίνα χρόνον, πάντοτε ὅμως ὕστερον, ὑπὸ ἄρχηγου ἢ καὶ ἄλλου τινὸς τῶν εἰσβαλόντων εἰς Ἡπειρον ξένων. Παράδειγμα τοιοῦτου ὀνόματος πρόχειρον εὔρομεν τὸ ἐξῆς. Βελλᾶς ὀνομάζεται εἰς υἱὸς τοῦ Ἰατζᾶ ἄρχοντος τῶν Οὐνων καὶ γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ (1). ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ Βελλᾶς ἦτο ῥήξ τῆς Οὐγαρίας. Τῆς Βελλᾶς οὕτω πως κληθείσης, τοῦ ὀνόματος τῶν Δολιανῶν τίς δύναται νῦν νὰ ὑποπτευθῇ συγγένειαν πρὸς τὴν Δωδωναίαν; ὄνομα χωρίου Δολιανῶν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Εὐρυτανίας παρὰ τὸν δῆμον Εὐρυτανῶν (2). Μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην τῆς τοῦ Δ. Σεμιτέλου εἰκασίας ἐρχόμεθα πάλιν εἰς τὸν Π. Ἀραβαντινόν, ὅστις μετὰ τὴν προηγουμένην περὶ Δωδώνης γνώμην ἐπαρουσιάσθη πρὸ δολίων ἐτῶν διὰ τοπογραφικῆς πραγματείας νὰ δείξῃ καὶ ἄλλην τοῦ ζητουμένου εὐρεσιν χωρὶς ν' ἀναιρέσῃ τὴν προτέραν του δοξασίαν· ὡς χώραν δ' ἐξελέξατο τὴν τῶν Κατσανοχωρίων περιοχὴν τῆς ἐπαρχίας Ἰωαννίνων. Τῆς δοξασίας ταύτης πολεμηθείσης πρὸ τινων ἐτῶν ὑφ' ἡμῶν διὰ μακρῶν ἐν τῇ Χρυσαλλίδι (4) ἐκτενῆ τὰ νῦν κρίσιν δὲν ἐπιχειροῦμεν, οὐχ ἥττον ὅμως, ὅπως φανῶμεν συνεπεῖς εἰς τὴν πρόθεσιν ἡμῶν τοῦ νὰ μὴ ἀφῆσωμεν γνώμην τινὰ ἀνεξέταστον καὶ πρὸς τὸ πλῆρες τοῦ ἡμετέρου ἔργου βλέποντες, ἐν κεφαλαίῳ λέγομεν ὅτι ἡ γνώμη αὕτη προήλθεν ἐκ κακῆς τῆς τοῦ Πουκεύλλου δοξασίας ἐκτιμήσεως, ἀφοῦ δεισιδαιμονίαι τινὲς οὐ μόνον ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ συνήθεις ἀλλὰ καὶ

(1) Νικήτα Χωριάτου, χρονικῶν σελ. 67.

(2) Τοῦ αὐτοῦ σελ. 146.

(3) Δρόσου Μανσόλα, πιν. τῶν δ. τοῦ κράτους σελ. 47.

(4) Χρυσαλλίδος φυλλ. 51—53.

πολλαχού της Ἑπείρου καὶ της Ἑλλάδος τὴν πρώτην ἀφορμὴν ἔδωκαν. Πρὸς τοῦτο παρεмόρφωσε καὶ παρενόησε χωρία συγγραφέων καὶ ἔλαθεν ἐαυτὸν ἐμπεσὼν εἰς ἀσυγγνωστον σφάλμα διχοτομήσας τὸ δωδωναῖον ζήτημα. Καὶ ἰδοὺ πως. Παραδέχεται τὴν κοιλάδα Ἰωαννίνων ὡς τὴν Ἑλλοπίαν καὶ τὴν Καστρίτσαν ὡς Δωδώνην, ἡ μία ἦν εἶχε καὶ πρότερον γνῶμη. Δευτέρα γνῶμη ἡ Βαλτσόρα, μικρὰ κοιλάς τῶν Κατσανοχωρίων, προήλθε κατὰ παραφθοράν της βαλτωρείας, ἀλλαις λέξεσι της πρώην Ἑλλοπίας, τὸ Πάτερον ἔνε τὸ μαντεῖον της Δωδώνης, ἐρεΐπιά τινα ἐν Ξηροβουνίῳ ὄντα ἡ ὑπὸ Πουκευίλλου κληθεῖσα πρωτεύουσα τῶν Πελασγῶν Ἑλλά (ἡ Δωδώνη), τὸ Ξηροβούνι δὲ τέλος αὐτὸς ὁ Τόμαρος. Λυπούμεθα ὅτι διὰ της διατριβῆς ταύτης ὁ συγγραφεὺς θελήσας νὰ ὑποσκελίσῃ ἀλλὰ μὴ ὀνηθῆς ἦν πρότερον τῶν ἄλλων καλῶς ποιῶν εἶχε παραδεχθῇ γνῶμην δείχνεται παντάπασιν ἄπειρος τοῦ δωδωναίου ζητήματος. Τοῦτου ἔνεκα χαρίζομενοι εἰς τὸ εὐέλπες αὐτοῦ (1) ὅτι ἡ Δωδώνη μένει καὶ διαμενεῖ ἐκεῖ ὅπου ἡ πραγματεία του τὴν ἔθηκε ἀπαλλαττόμεθα παντὸς πρὸς αὐτὸν ἄλλου λόγου.

§ 18. Οὕτω λοιπὸν διαλύσαντες τὰ πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἀνακάμπτομεν τὴν ἐπίσκεψιν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ξένων ὅπως ἰδῶμεν εἴ τι μετὰ τὸν σοφὸν Ἰωσήφ Ἀρνέθιον διευκρινήθῃ ἡ τοῦ Πουκευίλλου καὶ Λεικίου δοξασία. Εἰς τῶν πάνυ σοφῶν φιλολόγων καὶ εἰς τὰ ἡπειρωτικὰ πλεῖστον ἀσχοληθεῖς γερμανὸς I. G. Ἄνος πρόξενος της Αὐστρίας διατελέσας εἰς Ἰωάννινα πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ περὶ Ἀλβανῶν συγγράμματι (2) παρενέειρε τοπογραφικὰ τινα περὶ Δωδώνης λίαν σοφά. Ὁ Ἄνος λέγει: ὅτι δὲν ἔνε εὐτυχέστερος

(1) Ἐθνολ. 1863 Μαρτίου 20 ἀπάντησιν Ἀραβαντινοῦ.

(2) J. G. v. Hahn, Albanesische Studien 1834, σελ. 26.

ἄλλων νὰ εἴπη ὠρισμένως ποῦ ἡ Δωδώνη καὶ τὸ μαντεῖον ἔκει-
το. Παραθέτει ὁμῶς συνοπτικῶς τὴν γνώμην τοῦ Λεικίου καὶ
ἐπαινεῖ τὴν εὐστοχον περὶ τοῦ ναοῦ εἰκασίαν τοῦ Ἀρνεθίου,
ἀφοῦ ὁ ἐκ τῶν κάτω τῆς Καστρίτσας σωζόμενος στίχος τῶν
τειχῶν ἵνε μικρότερος ἢ ὥστε νὰ περιλάβῃ τὸν ἀπαιτούμενον
χῶρον διὰ τὸ δωδωναῖον ἱερόν· ἡ δὲ ἀπλῆ εἰκασία τοῦ Λει-
κίου ὅτι τὸ μαντεῖον ἦτο ἐν τῇ τοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννί-
νων κορυφῇ φαίνεται τῷ Ἀνω πολλὰ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἔχουσα
ἄτε εἰς χωρίον πάντων τῶν παρακειμένων ἀρμοδιώτατον
ἐμπιστευθεῖσα, οἷον οἱ ὀξυδερκεῖς ὀφθαλμοὶ τῶν Ἑλλήνων
ἐπεδίωκον, ἐὰν μὴ τι ἐναντιοῦται τὸ ἐξῆς. Πρὸς βορρᾶν τῆς
ἀκροπόλεως ταύτης ἐν τῷ ἀπορρῶγι ὑπὲρ τῆς λίμνης ὑπάρ-
χει σπήλαιόν τι (1) ὅπερ δῆλον ἐκ τινων σημείων ὅτι δὲν ἐγέ-
νετο κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Τὸ σπήλαιον τοῦτο ὁ-
λως ἡμελημένον ὃν οὐδὲν σημεῖον, οἷον τὰ ἀναθηματικά
πινάκια, ἐνέχει δυνάμενον νὰ παράσχῃ ἐνδειξίν τινα ὅτι αὐ-
τοῦ που πλησίον ἦτο τὸ ἱερόν. Δὲν ἔπρεπεν ἔπειτα, ἐρωτᾷ,
ἡ θέσις τοῦ ναοῦ εἰς μίαν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν νὰ μετα-
βληθῇ; Μετὰ τοῦτο ὁμολογεῖ τὸ δίκαιον τῆς ὑπὸ Λεικίου
ἀκυρώσεως τῆς τοῦ Πουκεύλλου περὶ Γαρδικίου γνώμης.
Δὲν παρασιωπᾷ δὲ καὶ τὰ παρὰ τῇ Ὀλίτσκαν ἐρείπια τῆς
Δραμισιοῦς τέσσαρας σχεδὸν ὥρας μεσυμβρινοδυτικὰ τῆς
Καστρίτσας χειμένης, ἅτινα πολλάκις αὐτομάτως ἐπήρχον-
το εἰς τὸν νοῦν τοῦ συγγραφέως διὰ τὸ μεγαλοπρεπές καὶ
πυραμιδοειδὲς ὄρος τὴν Ὀλίτσκαν, διὰ τὸ γειτνιάζον Σούλι
καὶ διὰ τὰ τοῦ Ἡσιόδου ἐκεῖνα ὅτι ἐπ' ἐσχατιῇ (τῆς Ἑλλο-

(1) Πιστεύομεν ὅτι ἐννοεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἄνος τὸ πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν πύργον
τοῦ φρουρίου, ὅπου νῦν τὸ τζαμίον τοῦ Ασλάν πασσαῖ, σπήλαιον ὅπερ καλεῖται
« ἡ τρύπα τοῦ σκυλοσόφου » διὰ τινὰ ἐνταῦθα σκευωρηθεῖσαν κατὰ τῶν Τούρ-
κων συνωμοσίαν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 12' ἑκατονταετηρίδος. Πλείονα περὶ τούτου
ἰδὲ χρονογραφίας Ὑπεύρου Π. Δ. II. Τόμ. I. σελ. 220—223.

πίας) πεπολίσται ἡ Δωδώνη, παραδέχεται ὁμως ἐν τέλει ὅτι πολλὰ κατὰ τὰς τοῦ Λεικίου παρατηρήσεις ἀντίκεινται εἰς τοῦτο.

§ 19. Καθ' ἃ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων δείκνυται τὸ ὅλον ζήτημα τῆς Δωδώνης συγκεφαλαιοῦται ὥδε πως· « ἡ κοιλὰς τῶν Ἰωαννίνων ἔνε αὐτῇ ἡ ἀρχαία Ἑλλοπία, Δωδώνη ἡ Καστρίτσα, τὸ δὲ χρηστήριον τῆς Δωδώνης καὶ τὸν Τόμαρον διαμφοισθητοῦσι κατὰ τοὺς μὲν τὰ ἐρείπια τοῦ Γαρδικίου καὶ ὁ λορίσκος, κατὰ δὲ τοὺς τὸ κάστρον τῶν Ἰωαννίνων καὶ μάλιστα τὸ δυσμικὸν αὐτοῦ μέρος καὶ τὸ Μιτσελίι. Προςτίθεται δὲ ὡς ἐκ περισσοῦ καὶ ἡ ὑψηλὴ ἄκρα τῆς Καστρίτσας ὡς τὸ μαντεῖον. » Τὴν φάσιν ταύτην τοῦ ζητήματος, ἥτις καθ' ἃ βλέπομεν ἔνε ἡ τοῦ Πουκευίλλου καὶ Λεικίου γνώμη μετὰ μικρᾶς τροποποιήσεως, εἶχε φαίνεται πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὁ τελευταῖον ἐκδοὺς ἀρχαίαν γεωγραφίαν (1) Βυρσιανός, ὅστις λέγει παραδεχόμενος τὰ λοιπὰ τῶν περιηγητῶν ὡς ἀληθῆ ὅτι ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ ἔνε μὲν μᾶλλον ἀτέκμαρτος, ὀφείλομεν ὁμως νὰ ζητήσωμεν αὐτὴν κατὰ Στράβωνα ὑπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ Μιτσελίου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς λίμνης. Ἀναφέρων δὲ τὰ ὑπὸ Ἄνου κατὰ τῆς περὶ τοῦ ναοῦ γνώμης τοῦ Λεικίου εἰρημένα ἐπιλέγει ὅτι ἡ Δωδωναία πηγὴ ἐνταῦθα δυσχερὲς ἔνε νὰ ὑποδειχθῇ. Προσπαθεῖ δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἀρνεθίου ὑπόθεσιν ν' ἀναιρέσῃ ἐπὶ τοῦ Στράβωνος ἐρειδόμενος καὶ θεωρεῖ τὰ τεῖχη τῆς Καστρίτσας ὡς τετειχισμένης ἀκροπόλεως. Τὴν παρατήρησιν δὲ ταύτην ἐφαρμόζει καὶ κατὰ τῆς τοῦ Πουκευίλλου γνώμης. Προσφέρει δὲ καὶ αὐτὸς ὅσον ἀντισήκωμα ὕψωμά τι πρὸς ἄρκτον τε καὶ Ἡλίου δυσμὰς τῆς κοιλάδος κείμενον, νοῶν ἴσως λόφον τινὰ παρὰ τὸ Πέραμα ὑψούμενον.

(1) Bursiau, *Géographie*, 1862 σελ. 21, κτλ.

§ 20. Αί μέχρι τοῦ νῦν λοιπὸν ἔρευναι πᾶσαι δεικνύουσιν ὅτι δὲν δυνάμεθα τῆς κοιλάδος τῶν Ἰωαννίνων ν' ἀπομακρυνθῶμεν. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς παρουσίας ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς σήμερον πολλοὶ περιηγῆται καὶ ἀρχαιολόγοι οὐδεμίαν ἀντιλογίαν ἔφερον ἀναγνωρίζοντες αὐτὴν ὡς εἰς ἁρμονίαν οὔσαν φυσιογραφικῶς τε καὶ χωρογραφικῶς πρὸς τοὺς μνημονεύοντας ἀρχαίους. Ἴνε μὲν ἀληθές ὅτι ἀκόμη πλανῶνται ἐν αὐτῇ ζητοῦντες τὴν τε πόλιν Δωδώνην καὶ τὸ ἱερόν, τοῦτο ὅμως πολὺ ἀπέχει τῆς συγχύσεως ἐκείνης ἣτις ἐπεκράτει μὲν κατὰ τοὺς πρότερον χρόνους εἰς τοὺς ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν μεθιστάντας τὴν ζήτησιν, δύναται δ' οὐδὲν ἥττον νὰ ἐπικρατῇ καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἡκιστα εὐμοιροῦσι τοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν σεβασμοῦ καὶ μικρὰν ἢ οὐδεμίαν τῶν συγγραφέων καὶ τῆς χώρας σπουδὴν ποιούμενοις. Οὕτω λοιπὸν ὀριζομένου τοῦ ζητήματος οὐχὶ περὶ Ἑλλοπίας καὶ Τομάρου ἀλλὰ περὶ τῆς πόλεως Δωδώνης καὶ τοῦ ἱεροῦ πρόκειται ἀγών, ὅστις θέλει τελειώσει, ὅταν οἱ πλεῖστοι παραδεχθῶσι θέσιν τινά, ἣτις τοῦλάχιστον νὰ μὴ ἐπιδέχεται ἀντιλογίας σπουδαίας καὶ νὰ ᾗ πάσης ἐριστικῆς τάσεως ἐλευθέρα· ἀνασκαφὴ δέ τις τέλος γενομένη ἴσως ποτὲ λύσει τελεσίως ὡς πρὸς τὴν τοπογραφικὴν ἔποψιν τὸ δωδωναῖον ζήτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περιγραφὴ τῆς κοιλάδος τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐριζόντων περὶ Δωδώνης χωρίων.

§ 21. Τὰς τῶν περιηγητῶν καὶ ἄλλων περὶ Δωδώνης γνώμας προεκθέσαντες ὀφείλομεν ἤδη νὰ παραθέσωμεν τοῖς ἀναγνώσταις ἡμῶν ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβεστέραν τῶν ἀναφερομένων τοποθεσιῶν περιγραφὴν πρὸς δικαίαν διαστάθ-

μησιν καὶ ἐκτίμησιν αὐτῶν τε καὶ τῆς ὑφ' ἡμῶν προβληθῆ-
σομένης.

§ 22. Ἡ κοιλάς τῶν Ἰωαννίνων κατέχουσα τὸ μέσον
τῆς παλαιᾶς Ἠπείρου καὶ σχεδὸν οὐδεμίαν ἄλλην ἐν Ἠ-
πείρῳ διὰ τὰς φυσικὰς ἀρετάς τῆς ἐφάμιλλον ἔχουσα ἵνε
πανταχόθεν περιεζωσμένη ὑπὸ στιχῆρων ὀρέων τῶν μὲν ὑ-
ψηλῶν, τῶν δὲ καὶ ταπεινῶν δίκην προμαγώνων ἐπικρεμα-
μένων τοῖς ἐνοικοῦσι. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν κατὰ τὸ βορειο-ανα-
τολικὸν σειρὰ τις ὀρέων εὐθυτενῶς πως χωροῦντων, τὸ Μι-
τسخέλι, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τις ἡμικυκλίου χορδὴ περὶ
τὴν ὁποίαν ἀνατολικῶς ἔρχεται προτεχῶς ὁ ταπεινότερος
καὶ λοφοειδὴς Δρίσκος, μεθ' ὃν πρὸς μεσημβρίαν ἄλλα ὄρη
στιχηρὰ καὶ ταῦτα οὐ πολὺ τι ὑψηλὰ ἥρέμα συγκυκλούμενα
τρέπονται παρὰ πού τὸν Ἁγίον Δημήτριον πρὸς μεσημβρίαν
καὶ τῆς Δραμισιοῦς παρελαύνοντα μέλλουσι νὰ συναντήσωσι
κατὰ τὸ Νιοχώρι τὴν ἐκ τοῦ βορειοδυτικοῦ μὲν τοῦ Μιτ-
σχελίου ἀρχομένην σειρὰν, ἐν Παλιοχωρίῳ δὲ τὴν καμπὴν
ποιουμένην καὶ εἰς τὸ χωρίον Πρωτόππαπα παρερχομένην.
Πάντα δὲ σχεδὸν τὰ ὄρη ταῦτα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον
αἵφνης ἐγειρόμενα ὀρθὰ ἡσθάνθησαν διαφερόντως τὴν ἐπί-
δρασιν τῶν δεινοτάτων ἐν Ἠπείρῳ γιγνομένων ὄμβρων καὶ
χειμῶνων· διὸ πάντα σχεδὸν παρίστανται τῷ θεατῇ αὐχμη-
ρὰ καὶ γυμνὰ καὶ παντὸς ὑλοτροφικοῦ στοιχείου ἐστερημέ-
να, διότι τὰ ἀπ' αἰώνων συχνὰ χεῖματα τῶν ὀρέων τούτων
λάβδρα καταφερόμενα τῶν κλιτύων καὶ διαξέοντα αὐτὰς συγ-
κατεκόμισαν εἰς τὴν κοιλάδα πᾶν σχεδὸν τὸ χῶμα ἐκείνων
φιλοτιμούμενα οὕτω ν' ἀναδείξωσιν αὐτὴν ὡς οἷόν τε εὐλεί-
μωνα καὶ χαριστάτην. Τούτων δὲ τὸ Μιτسخέλι ἔχει τι τὸ
διαφέρον διὰ τε τὸν πελώριον αὐτοῦ λιθώδη ὄγκον τὸν σε-
μνῶς ἅμα καὶ ἀπειλητικῶς ἐπικείμενον τῇ λίμνῃ καὶ τοῖς
Ἰωαννίνοις καὶ διότι ἐνέχει τὴν μεγίστην ὑδροφόρον κοιλό-

τητα ἐξ ἧς αἱ παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἑκατὸν σχεδὸν πη-
γαὶ πορίζουσι τῇ λίμνῃ τὸ ὕδωρ. Ἡ δὲ κοιλάς τῶν Ἰωαν-
νίνων καθ' ὅλου εἰπεῖν πρὸς δυσμὰς μὲν ἵνε πετρώδης καὶ
ξηρά, κατὰ τὸ μέσον δὲ λιμνώδης καὶ πλουσία εἰς βοσκάς.
Προσκέχυται δὲ λίμνη τις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον με-
γάλη, ἣτις μέγιστον βάθος ἔχουσα ὅσον ἑπτὰ ὀργυιάς δίχα
διήρηται εἰς τὴν τῶν Ἰωαννίνων λίμνην καὶ τὴν τῆς Λα-
φίστας τεσσάρων ὥρων διάστημα περιλαμβάνουσα, ἥ κατ'
ἄλλας ἐρεύνas (1) ἀπ' ἀνατολῶν μὲν πρὸς δυσμὰς χῶρον
τεσσάρων περίπου λευγῶν, ἀπὸ μεσημβρίαν δὲ πρὸς βορρᾶν
μίας καὶ ἡμισείας. Πῶς ἐσχηματίσθη ἡ λίμνη αὕτη ἐμά-
θομεν ἤδη ἐν τοῖς προηγουμένοις παρὰ τοῦ Λεικίου καὶ ἡ
γνώμη αὐτοῦ φαίνεται ὅπως δέποτε πιθανή. Κατ' ἐκεῖνα δὲ
δύναται τις ἴσως νὰ πιστεύσῃ ὅτι τῷ χρόνῳ καὶ τὸ διαχω-
ρίζον τὰς δύο λίμνας διάστημα θέλει καλυφθῇ καὶ σχημα-
τισθῇ μία τις λίμνη, ἂν μὴ αἱ πρὸς τὴν Καστρίτσαν καὶ Νιο-
χώρι καταβόθραι ἢ καὶ ἀλλαχοῦ ἀνοιχθῶσι. Παρὰ τὴν λί-
μνην ποῦ καὶ ποῦ εἰσιν ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ διεσπαρμένοι
λόφοι τινὲς μεγάλοι ἢ μικροί, ἐν οἷς συγκαταλέγονται οἱ
περιφημότατοι καταστάντες διὰ τὴν τῆς Δωδώνης καὶ τοῦ
μαντείου διαμφισβήτησιν. Ὑπὸ τοιαύτην ἡμεῖς ἔποψιν ἡ-
σθάνθημεν τὴν κοιλάδα τῶν Ἰωαννίνων, ἄλλως ὅμως οἱ
περιηγῆται καὶ οἱ ταύτην ἐπισκεπτόμενοι ξένοι (2). Κατερ-
χόμενοι τοῦ Πίνδου ἀπὸ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θετταλίᾳ πε-
ριηγήσεων ἀπαντῶσιν, ὡς λέγουσι, πρὸ τῶν ποδῶν των καὶ
καταθεῶνται ὠραῖον καὶ μαγευτικὸν περίβολον πλουσίως κε-
κοσμημένον ἄνθεσι καὶ χλόῃ, ἀμιλλωμένων τῆς καθαρᾶς
ἀτμοσφαίρας, τῆς ἀργυροειδοῦς λίμνης καὶ τῶν θολερῶν

(1) Δθ. Στρυγερ. Ὑπερ. σελ. 13. καὶ Χρονεγρ. Ὑπεῖρου Π, Δ, Π. τόμ. Β'.
σελ. 217.

(2) Προβλ. F. Gerlach. Dodona, σελ. 8.

ρύσκειν φαντάζονται τότε ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὰς ὥραιας κοιλάδας τῶν μεσημβρινῶν Ἀλπεων μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι περιβαλλόμενοι κύκλῳ ὑπὸ ὄρουων, ἐν αἷς πλῆθος ἀγρίων περιστερῶν διατρίβει, αἰσθάνονται τὸν ἀρχαιοτάτον τῆς τοποθεσίας χαρακτήρα.

§ 23. Τῶν δ' ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Ἰωαννίνων λόφων πρῶτος ἐξ ἀνατολῶν ἀπαντᾷ ἡ Καστρίτσα, ἥτις ὀνομασθεῖσα οὕτω διὰ τὰ ἐν αὐτῇ λείψανα τειχῶν, ὡς καὶ ἄλλων τῆς Ἡπείρου καὶ ἄλλων χωρῶν χωρία, νοτιοανατολικῶς δὲ τοῦ Δρίσκου χειμένη παρουσιάζει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν πόρρωθεν βλεπόντων πετρώδη τινα μονήρη βουνόν, οὗτινος τὸ τρίτον τὸ κατὰ τὴν βάσιν λαξεύματα τινα διαστέλλουσι τῆς ὑψηλοτέρας αὐτοῦ κορυφῆς. Πλησιέστερον δὲ ἐρχόμενοι βλέπομεν ἐπὶ τοῦ τρίτου τούτου μέρους κυκλώπεια ἢ πελασγικὰ τεῖχη τὰ ἐκ λίθων ὀγκωδῶν καὶ ἀργῶν συνεστῶτα. Τούτων σχεδιάσμα ἔδωκεν ὁ Λείκιος (1). Ἀπὸ βορρᾶ δ' εἰσερχόμενός τις κινδυνεύει νὰ γνωρίσῃ τὴν πύλιν τοῦ τείχους, δι' ἰχνῶν δὲ κλίμαχος ἀναβαίνει εἰς δευτέραν καὶ ἐντεῦθεν εἰς τρίτην ὅλως ἀφανῆ. Ταῦτα ὡς καὶ ἡ μικρὰ αὐτῆς περιοχὴ ἀναγκάζουσι πολλοὺς νὰ παραδέχωνται, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἦτο ἰσχυρά τις ἀκρόπολις ἔχουσα προχώματα καὶ περίφραγμα ἐπιτήδειον πρὸς γενναίαν ἀμυναν. Ἐντὸς τοῦ περιβολοῦ ἀναγκωρίζει πᾶς τις τὰ θεμέλια πολλῶν οἰκιῶν μέχρι τοῦδε σωζομένων τῶν τοιχωμάτων. Φαίνονται δὲ πρὸς τούτοις καὶ νεωτέρων χρόνων ἐρείπια δεικνύοντα ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους κατωκείτο τὸ μέρος τοῦτο. Μικρόν τι μοναστήριον ἄνωθεν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου σώζεται δηλοῦν ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον τὰ ἱερά διατηροῦσιν ὡς τὰ πολλὰ τὴν ἣν ἔλαβον ἀπαξ θέσιν. Τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς Κα-

(1) Leake, Travel. N. G. Tim. IV πλ. 128.

στρίτσας ὀλίγοις δένδρεσι καλυπτόμενον δὲν διαφέρει τῶν ἄλλων τῆς Ἡπείρου ὀρεινῶν θέσεων. Καί τοιαύτη μὲν ἡ νῦν τῆς Καστρίτσας κατάστασις, ἂν δέ τις θελήσῃ νὰ περιγράψῃ τὴν ἐκ τοῦ ὀρίζοντος καὶ τῆς θέσεως προσγινομένην εἰς τὰ ὄμματα τοῦ παρατηρητοῦ θέαν αἱ λέξεις μαγευτικὴ καὶ ζωγραφικὴ δὲν ἀρκοῦσι πλέον. Ἐντεῦθεν δὲν ἀποθαρρύνονται οἱ περιηγηταὶ ν' ἀνακράζωσιν ὅτι τοιαῦται θέσεις ἤρουν νὰ καταθέλωσι τοὺς κατελθόντας Πελασγοὺς, ὅπως ἰδρῶσιν εἴτε τὴν πόλιν Δωδώνην εἴτε καὶ τὸ ἱερόν.

§ 24. Ἐκ δὲ τῆς Καστρίτσας ἀναχωροῦντες φθάνομεν μετὰ δύο ὥρας ἐπὶ ἀκατίου πρὸς τὸ Μιτσκέλι βορειοδυτικῶς διαπλέοντες εἰς ἀποτόμους σκοπέλους προβαίνοντας δίκην ἀκρωτηρίου εἰς τὴν λίμνην, οἷτινες μετὰ καὶ ἄλλων ἐπιχωμάτων ἀποτελοῦσι χερσόνησον τετράγωνον, τὸ κάστρον τῶν Ἰωαννίνων. Δὲν ἔχομεν ἐνώπιόν μας ἐρείπια ἀρχαῖα ἢ νεώτερα, ἀλλ' ὀλόκληρον καὶ ἀσφαλὲς φρούριον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσιν οἰκίαι, τεμένη καὶ οἰκοδομήματα, ὅποια εἰς τὰ ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐτελεῖ καὶ ταπεινὰ ὁδοὶ στεναὶ πᾶσαι σχεδὸν περιάγουσιν ἡμᾶς εἴτε ἐκ τῆς λίμνης ἀνερχομένους εἴτε καὶ ἐκ τῶν κυρίων εἰσοδῶν τῶν πρὸς τὴν πόλιν ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τε τὸ διοικητήριον καὶ τὰ λοιπὰ δημόσια οἰκήματα καὶ πρὸς τεμένη Τούρκων ἢ Ἰουδαίων. Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου ἰστάμενοι ἢ καὶ ἐπὶ ἄλλων ὑψηλῶν θέσεων βλέπομεν ἐξαπλωμένην ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων, ἐνῶ ὀπισθεν ἐπικρέματα καὶ οἶον ἐξασφαλίζει ἡμᾶς τὸ Μιτσκέλι. Οἰκίαι μικραὶ καὶ μεγάλαι, ταπειναὶ καὶ μεγαλοπρεπεῖς μετὰ κήπων πολυδένδρων ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ παριστῶσι συνδυαζόμεναι μετὰ τοὺς ὑψηλοὺς ποῦ καὶ ποῦ μιναρעדὰς θέαμα εὐφρόσυνον σύναμα καὶ θλιψικάρδιον. Κάταντι συνοικία τις ἐπὶ πολὺ προβαίνει, ἐνῶ ἐκατέρωθεν δύο ἄλλαι ἐπιμήκαις κοσμοῦσι αὐ-

τήν· ἀλλὰ καὶ ἡ κοιλάς τῶν Ἰωαννίνων ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖ-
θεν μετὰ τῆς λίμνης καὶ τῶν παρὰ τὰς ὄχθας καλάμων ὡς
καὶ τῶν ἀντικρὺ ταπεινῶν λόφων ἔτι μᾶλλον συντελοῦσιν εἰς
ζωγραφικὴν τῆς θέσεως ταύτης ἀντίληψιν. Πρὶν δὲ τῆς
θέσεως ταύτης καὶ τοῦ φρουρίου ἀπομακρυνθῶμεν λέγομεν
ὅτι τοῦ φρουρίου τὰ τειχώματα καὶ αἱ ἐπάλξεις ἀπὸ τῆς
ἐνδεκάτης Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος αὐξήσιμα ἢ ἐπιρρυθμι-
ζόμενα ὑπὸ τῶν κατὰ καιροῦς δεσποτῶν ἢ διοικητῶν μέχρι
τῶν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ πρώτων χρόνων παριστῶσιν ὀλίγα
τινὰ τοῦ τοιοῦτου κράματος ἵχνη· βαθεῖα δὲ τάφρος ἀπὸ
Κοπάνους ἀρχομένη καὶ τελευτῶσα μετὰ Μπουνίλας καὶ
Καλούτσεσμις, ἐσωτέρω δὲ αὐτᾶς πλεύσιμος κατὰ τὴν δυ-
τικὴν τοῦ φρουρίου πλευρὰν ἀπονησώσας αὐτὸ δεκνύουσιν
ἢ μὲν τὴν ἐπὶ Βοεμούνδου ἀρχήν, ὃ δὲ τὸ ἐπὶ Ἀλῆ πασσᾶ
τέλος τῆς ὀχυρώσεως τοῦ πρότερον ἀκροσφαλοῦς τείχους.
Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ πόλις καὶ τὸ κάστρον τῶν Ἰωαννίνων
ὑπὸ τοπογραφικὴν ἔποψιν.

§ 25. Ἐξ Ἰωαννίνων δὲ ἀποχωροῦντες καὶ δυσμικῶς
βαίνοντες ἀπαντῶμεν μετ' ὀλίγον διάστημα λοφίσκον τινα
ὑψηλὸν ἐπικείμενόν πως εἰς τοὺς ἐκ Φιλιατῶν καὶ λοιπῶν τοῦ
τμήματος ἐκείνου μερῶν ἐρχομένους καὶ προσκύνῃσι ὑπὸ
τῶν ἐγγχωρίων καλούμενον ὁ λοφίσκος οὗτος, ὡς καὶ ὁ παρὰ
τὸ Πέραμα, οὐδὲν ἵχνος οἰκήσεως παρουσιάζει, ἵνε δὲ μόνον
ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν θεὰν ἣν παρέχεται τῷ ἀναβαίνοντι
αὐτόν. Ἐντεῦθεν ὀλίγον κλίνοντες καὶ τὴν πρὸς Λυχόστο-
μον τρεπόμενοι ὁδὸν φθάνομεν μετὰ δύωρον ὁδοιπορίαν εἰς
τὸν ἐπὶ τῷ Γαρδικίῳ κωνοειδῇ λοφίσκον, τὸ καστρί, ἐρείπια
τείχους πελασγικοῦ φέροντα καὶ συνεχόμενον μέσειράν τινα
λόφων ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰσὶ νῦν χωρία τινα τῶν Ἰωαννίνων·
καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἔποψις τῆς κοιλάδος καὶ τῶν περὶ ὁρέων
ἵνε μαγευτικὴ καὶ εὐρυτάτη.

§ 26. Βορειοδυτικά δὲ τῶν Ἰωαννίνων καὶ τέσσαρας ὥρας μακρὰν ἐκτὸς σχεδὸν τῆς κοιλάδος κεῖται ἡ Βελτίστα ἐρείπια καὶ αὕτη φρουρίου ἀρχαῖα καὶ νεώτερα διατηροῦσα, χωρίον δὲ νῦν τῶν Ἰωαννίνων ἄσημον ὄν. Ὡσαύτως ἐρείπια σώζονται ὅπωςδὴποτε σπουδαιότερα τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων ἐν θέσει τινὶ μεταξὺ μὲν τῶν χωρίων Ἀλποχωρίου καὶ Δραμισιοῦς εὕρισκομένη, ὑπὸ τὸ ὑψηλὸν δὲ ὄρος Ὀλίτσκαν καὶ τέσσαρας ὥρας μεσημβρινοδοσμικῶς ἀρισταμένη τῶν Ἰωαννίνων. Ἐνταῦθα καὶ θεάτρου τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων λείψανα δύναται τις νὰ ἴδῃ ἐπὶ μὲν τοῦ Λεικίου (1) ἐπιεικῶς μεγάλα, νῦν δὲ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐξαφανιζόμενα. Καὶ ναῶν δὲ δύο ἔχνη διέκρινεν ὁ Λείκιος, καθὼς φαίνεται ἐκ τῆς εἰκόνης τῆς Δραμισιοῦς, ἣν συνῆψεν τῷ αὐτοῦ συγγράμματι.

§ 27. Τοιαῦτά πού εἰσι τὰ ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Ἰωαννίνων καὶ ὀλίγον ἐκτὸς αὐτῆς. Ἄν δέ τις θελήσῃ νὰ χωρήσῃ ἐντεῦθεν ἢ ἐκεῖθεν τῶν θέσεων τούτων προσωτέρω θέλει εὕρισκει σχεδὸν μετὰ δύο ὥρων ὁδὸν τοιαῦτα ἀρχαίων ἀκροπόλεων καὶ πόλεων ἐρείπια καὶ θέλει φαντασθῇ φαντασίαν οὐχὶ εὐάρεστον ὅτι εὕρίσκεται μετὰ τῶν πόλεων ἐκείνων, ἃς ποτὲ Παῦλος Αἰμίλιος ἀνέτρεψε. Πρὸς ταύτη δὲ τῇ ἀναμνήσει δὲν θέλει βραδύνει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ μετὰ ταῦτα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦ μεσαιῶνος ἐπελθοῦσα ἐρήμωσις καὶ πανολεθρία, ὧν ἀποτέλεσμα εἰσι τὰ πλεῖστα τοῦλάχιστον τῆς Ἠπείρου καὶ Ἑλλάδος ἀρχαῖα ἐρείπια τὰ μέχρις ἡμῶν σωζόμενα εἴτε ὑπὲρ γῆς, εἴτε καὶ ὑπ' αὐτῇ. Χάρις δὲ μεγίστη ὀφείλεται εἰς τὴν φύσιν καὶ τοὺς αἰῶνας, οἵτινες διετήρησαν ὅπωςδὴποτε ταῦτα δυνάμενα πλεῖστον τρὸς λύσιν τοπογραφικῶν ζητημάτων ὅταν συνδυάζωνται μετὰ

(1) Leake, Trav. in N. Gr. Τομ. I. σελ. 266.

τῶν μαρτυριῶν τῶν ἄλλων μνημείων τῆς διανοίας, τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἀναίρεσις τῆς ἐπικρατούσης περὶ Δωδώνης γνώμης τῶν ἀρχαιολόγων καὶ δόξα τοῦ συγγραφέως.

§ 28. Ἀφοῦ μέχρι τοῦδε ἐξεθέσαμεν ἐν συνεχεί τάξει τὰ περὶ Δωδώνης καθόσον ἀφορᾷ καὶ τὴν τοπογραφικὴν αὐτῆς ἐποψὴν τὰς μέχρι τοῦδε τῶν ἡμετέρων τε καὶ ξένων δοξασίας κρίναντες καὶ τῇ τῶν μερῶν αὐτῶν δυνατῇ ἡμῖν περιγραφῇ συνοδεύσαντες, μένει ἤδη νὰ ἰδῶμεν τὸ ἀποτελεσματῶν ἐρευνῶν ἡμῶν, καθόσον ἐκ τῶν ἐνστάσεων τῶν ἄλλων καὶ τῆς ἀληθοῦς ἐπόψεως τοῦ ζητήματος σύμφωνα πρὸς ὅσα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἔχομεν ἰδεῖ ἡδυνήθημεν νὰ ὠφεληθῶμεν. Ἀλλὰ προλαμβάνομεν νὰ εἰπῶμεν εἰς τοὺς ἀνυπομονοῦντας τῶν ἀναγνωστῶν ἡμῶν, ἐὰν δὲν ἐνόησαν ἤδη, ὅτι δὲν θέλομεν ἐξέλθει τῆς κοιλάδος τῶν Ἰωαννίνων, οὐδ' ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν ἢ ν' ἀντεῖπῶμεν εἰς τι τῶν τοῦ Πουκευλλοῦ καὶ Λειχίου ὡς πρὸς τὸν διορισμὸν τοῦ ζητήματος· ἐπομένως δὲν παρέχομεν αὐτοῦ νέαν φάσιν, ἀλλὰ προσπαθοῦμεν κατὰ δύναμιν νὰ συμβιβάσωμεν τὸ ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐξαγόμενον μὲ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας. Ἄν δὲ ἡ προσπάθεια ἡμῶν αὕτη φέρῃ καρποὺς ἀξιόους τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῶν κόπων μας τοῦτο ἄλλοι θὰ κρίνωσιν· ἡμεῖς ὀφείλομεν μόνον νὰ ὑποβάλωμεν αὐτοῖς τὴν ἡμετέραν γνώμην μετ' ἐπιφυλάξεως, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ τί λέγομεν νὰ ὑποβάλωμεν; Ἐκ τοῦ πρώτου μέρους ἐνόησαν ἤδη οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ὅποιαν ὁδὸν ἡκολουθήσαμεν καὶ εἰς ποῖον συμπέρασμα ὡς πρὸς τὴν πόλιν καὶ τὸ μαντεῖον ἐφθάσαμεν, ὥστε οὐδὲν ἄλλο λείπεται, ἀφοῦ τὴν κοιλάδα τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὸ Μιτσηλί δεχό-

μεθα ὡς τ' ἀντικαταστήσαντα τὴν Ἑλλοπίαν καὶ τὸν Τόμαρον ἢ ν' εἰπωμεν ἂν τι τῶν περιγραφέντων χωρίων δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἡ πόλις Δωδώνη ἐν ᾗ ἡ παρ' ἡν τὸ μαντεῖον, ἢ τι ἄλλο τῶν μὴ ὑποδειχθέντων. Ἡ σύνοδος αὕτη τῆς πόλεως καὶ τοῦ μαντείου, ἃς μὴ δυσαρεστήσῃ τινὰ, προῆλθεν ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων καὶ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος. Ἄν δέ τινες ἔχουσι ν' ἀντείπωσιν εἰς τοῦτο, εἴμεθα ἐτοιμότατοι νὰ διδαχθῶμεν τὸ ὀρθὸν ὑπὸ τε τῶν εἰλικρινῶς ἐργαζομένων καὶ τῶν ὑπὸ φιλαληθείας συζητούντων. Παραπομπαὶ δὲ μὴ ἀκριβεῖς εἰς συγγραφεῖς δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἰσχὺν καὶ βαρύτητα ἐπιστημονικὴν. Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει πρὸς ἡμᾶς καὶ ἡν ἐξ ἀνάγκης, ὡς ἡμῖν φαίνεται, τοῦ νῦν τόπου ἐποιήσαντο ἀποχώρισιν τοῦ μαντείου ὃ τε Πουκεύλλης καὶ ὁ Λείκιος. Δῆλον λοιπὸν ὅτι τὰ περὶ Δωδώνης ἀπλούστερα γίνονται, ἐὰν ζητῆται ποῦ ἔκειτο ἡ πόλις Δωδώνη ἐν ᾗ ἡ παρ' ἡν ἐγγύτατα ἦτο τὸ χρηστήριον.

§ 29. Ἐξετάζοντες πρῶτον τὰ περὶ Βελτσισταν καὶ Δραμισιοῦς ἐρείπια πέραν ὀλίγον τῆς κοιλάδος τῶν Ἰωαννίνων ὄντα καὶ μακρὰν τοῦ Μιτσεκελίου εὐρίσκομεν ὅτι αἱ ἐνστάσεις, ἃς αὐτοὶ οἱ ταῦτα ὡς τριαύτας θέσεις ὑποπτεύοντες ἐπρότειναν, εἰσὶ λίαν ὀρθαί καὶ δὲν δυνάμεθα ἢ ν' ἀπομακρυνθῶμεν τούτων. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ διὰ τὰ παρὰ τὸ Γαρδίκι, ὁμολογοῦντες τοῖς σοφοῖς Λεικίῳ καὶ Ἄνω. Καὶ ἡ θέσις δὲ Προσκύνης ὡς καὶ ὁ κατὰ τὸ Πέραμα λόφος, ὃν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἵπομεν, οὐδεμίαν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν δύνανται νὰ μᾶς παράσχωσι βοήθειαν. Ἄλλ' ἂν ταῦτα οὕτως ἔχουσι τὰ περὶ Καστρίτσαν, ἥτις κατὰ τοὺς πλείστους ἔνε ἡ Δωδώνη, ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν πλατύτερον· ἡ Καστρίτσα ἐθεωρήθη ὡς ἡ Δωδώνη διότι καθ' Ἡσίωδον αὕτη ἔκειτο εἰς τὰ ἔσχατα, τουτέστι τὰ πέρατα

τῆς Ἑλλοπίας. Πέρατα δὲ τῆς Ἑλλοπίας ἡμεῖς νομίζομεν καὶ ἔνε βεβαίως τὰ πλησίον τοῦ Μιτσεκελίου καὶ τῶν ἄλλων ὁρέων μέρη, οὐχὶ δηλαδὴ τὰ μέσα τῆς κοιλάδος. Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν τοῦτον καὶ ἄλλαι θέσεις τῆς κοιλάδος τῇ Καστρίτσα ὁμοιάζουσαι ὡς πρὸς τὴν τοποθεσίαν θὰ ἐρίζωσι δικαίως καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν ἄνευ ἄλλου ἀρχαίου τεκμηρίου περιορίζοντος τοῦτο ἠθέλομεν ἐν ἅσιν τοῖς πέρασιν ἀναζητεῖ τὴν Δωδώνην. Τὸ ἀποσαφροῦν τοῦτο τεκμήριον παρέχει ἡμῖν ὁ Στράβων (1) καθ' ὃν τὸ ἱερόν ἔκειτο ὑπὸ τῷ Τομάρῳ. Κατὰ δὲ τὸν ἴδιον Στράβωνα (2) τὸ μαντεῖον ἦτο ἐν Δωδώνῃ, ἄρα ἡ Δωδώνη ἐν ἣ τὸ ἱερόν ζητητέα εἰς τὰ ἔσχατα τῆς κοιλάδος τὰ ὑπὸ τὸ Τομάρῳ. Ἄλλ' ὁ βουνώδης τῆς Καστρίτσας λόφος πίπτει ἐκτὸς τοῦ Μιτσεκελίου καὶ ὑπερανέχει τοῦ Δρίσκου, ὅστις καὶ πῶς ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς τοῦ Τομάρου κλάδος. Δὲν συμφωνεῖ λοιπὸν τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος ὡς πρὸς τὴν Καστρίτσαν· ἔπειτα καὶ αἱ ἐνστάσεις τοῦ Λεικίου, ὡς πρὸς τὸν χωρισμὸν τοῦ μαντείου ἀπὸ τῆς πόλεως, προστιθέμεναι δίδουσι μεγαλειτέραν βεβαιότητα εἰς τὴν γνώμην ἡμῶν. Καὶ ἡ τοῦ Ἀρνεθίου δ' εὐφυῆς δοξασία περὶ τῆς εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Καστρίτσας θέσεως τοῦ ἱεροῦ εὐχόλως ἀναιρεῖται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, παρέχει ὁμως ἡμῖν ἀρκοῦσαν ὑποστήριξιν τῆς δοξασίας ἡμῶν ὅτι τὸ μαντεῖον ἦτο ἐν Δωδώνῃ, ὅπως ἐξελάβομεν αὐτὸ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει. Ἀλλὰ τὰ ἐρείπια τῆς Καστρίτσας θὰ εἴπῃ τις, ἀγνοῶν τὰ περὶ τῆς ἀρχαίας χωρογραφίας τῆς Ἠπείρου, τί πρᾶγμα ἔνε; Πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι συμφωνοῦμεν πρὸς ὅσα ὁ Λεῖκιος περὶ Γαρδικίου καὶ Βελτσίστας ἔγραψε προσεπάγοντες ὅτι πολ-

(1) Στράβ. VII, 3, 7.

(2) αὐτόθι: VII, 11, 3.

λαχοῦ μὲν τῆς Ἠπείρου διατηροῦνται κωμῶν ἢ πόλεων
 λείψανα, Ἀθανάσιος δὲ ὁ Σταγειρίτης (1) περὶ Κασσωπίας
 μὲν τὸν λόγον ποιούμενος λέγει ὅτι «τὸ ὄνομα τῶν Κασ-
 σωπαίων εὐρίσκεται καὶ κάτωθεν τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου
 ὀνομάζεται τὸ ὄρος Κασσώπαιον (;)· ἦτο καὶ πόλις τῶν
 Κασσωπαίων ἢ νῦν Καστρίτσα.» περὶ Ἰωαννίνων δὲ προς-
 θέτει, «λέγουσιν δὲ αὐτὴν πόλιν τῆς Αἰτωλίας καὶ ὅτι
 εἶναι ἐκεῖ, ὅπου ἦτον ἡ Κασσιώπη· ἂν ὅμως εἶναι εἰς
 τὸν τόπον τῆς Κασσωπίας τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον, ἐπει-
 δὴ δὲν εὐρίσκονται ἀρχαῖα σημεῖα (2).» ὁ Σταγειρίτης
 φαίνεται ὅτι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν Μελέτιον τὸν γεωγρά-
 φον λέγοντα (3) «μετὰ τὴν Θεσπρωτίαν καὶ τὴν Ἀλ-
 μήνην εἰς τὸ μεσόγειον τῆς Ἠπείρου εἶναι ἡ χώρα, ἣτοι
 ὁ τόπος τῶν Κασσωπαίων, καλουμένη Καλλιοπαία καὶ
 ἀνωτέρω αὐτῶν ἦσαν οἱ Δόλοπες, ἔθνος τῆς Ἠπείρου·
 μητρόπολις τῶν Κασσιωπαίων ἦτον ἡ Κασσιόπη ἔρημος
 καὶ κρημνισμένη τὰ νῦν, ὥσπερ καὶ αἱ λοιπαὶ πόλεις τῆς
 Ἠπείρου, λέγεται τανῦν κοινῶς Καστρίτζα. Λέγει Λαό-
 νικος ὁ Χαλκοκονδύλης νὰ ἦναι αὐτὴ τὰ Ἰωάννινα, ἀλλὰ
 τὰ Ἰωάννινα εἶναι ξέμακρα ταύτης πλεῖον διαστήματος
 δύο ὥρῶν.» Παρὰ τοῦ Μελετίου, καὶ ἂν εἶδομεν, μανθά-
 νομεν ὅτι Λαόνικος ὁ Χαλκοκονδύλης θέλει Κασσιόπην
 τὰ Ἰωάννινα· καὶ ὁ Κρούσιος (4) λέγει Ioannina, Aetoliae
 urbs, olim Cassiope dicebatur ut Laonicus lib I. ait.» Ἀλλ'
 ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ, ἐνθα γίνεται λό-
 γος περὶ Ἰωαννίνων, οὐδαμοῦ τὰ Ἰωάννινα ὡς τὴν Κασ-
 σιόπην ἀντικαταστήσαντα μνημονεύει. Προῆλθε δὲ ἡ

(1) Ἠπειρωτικῶν σελ. 9.

(2) τοῦ αὐτοῦ σελ. 373.

(3) Γεωγρ. παλ. καὶ νέας Τόμ. 6'. σελ. 281.

(4) Crusii, Turcograeciae, σελ. 335.

ἀπάτη αὐτῇ, ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, ἐκ τοῦ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου ὑπὸ τοῦ ἐκδότου γενομένου πίνακος (rerum et verborum index) ὅπου ἐν τῷ στοιχείῳ Ἰ ἀπαντᾷ *Ioanninorum principatus in Aetolia, ubi olim Cassiope*. 113 α» καὶ «*Ioannina Aetoliae urbs quae Cassiope olim*. 126. α.» εἴτε ὁμῶς ὑπὸ τῶν συγγραφέων τούτων εἰς τὴν Καστρίτσαν τεθῇ ἡ Κασσιόπη εἴτε εἰς τὰ Ἰωάννινα δὲν ὑπάρχει οὐδεὶς λόγος νὰ ὑποστηρίξῃ τοῦτο, διότι ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ Κασσωπιά χώρᾳ ἦτο πόλις Κασσιόπη κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον (1) καὶ δὲν προῆλθε τοῦτο ἐκ παρανοήσεως τοῦ Στράβωνος (2) ἀναφέροντος λιμένα Κασσιόπην, ὅστις ὕστερον καὶ ὡς πόλις διάσημος ἀναφέρεται καὶ ἀντίκειται τῶν δυσμικῶν τῆς Κερκύρας ἄκρων, ὧν τόπος τις Κασσιόπη ἐκαλεῖτο, τότε πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν πόλιν ταύτην οὐχὶ ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Ἰωαννίνων ἀλλὰ κάτωθεν πολὺ αὐτῆς, διότι ἡ χώρα Κασσιωπία δὲν ἐξετείνετο ἐπὶ τοσοῦτον (3)· ἐκεῖ δὲ γλαδὴ ὅπου ὁ Λεῖχιος (4) εὔρε πλεῖστα ἐρείπια ἀκροπόλεως, ἵχνη θεάτρου καὶ ἀρχαίου ναοῦ περὶ τὸ σημερινὸν Ζάλογγον.

§ 30. Οὕτω δὲ πως ἀναιρεθείσης τῆς ὑφ' ὅλων σχεδὸν τῶν Εὐρωπαϊῶν καὶ ἡμετέρων θέσεως τῆς Δωδώνης ἐν Καστρίτση ἐλήωμεν ἀλλαχόσε πρὸς ζήτησιν. Καὶ λοιπὸν τοὺς πρόποδας τοῦ Μιτσεκελίου λαμβάνοντες οὐδεμίαν ἡτύχησαμεν νὰ εὕρωμεν κατάλληλον τῇ Δωδώνῃ θέσιν, διότι ὑπὸ τοὺς πρόποδας ἐκτὸς ἄλλων δὲν ἐξηγεῖται τὸ εἰς τὴν Δωδώνην ἀποδιδόμενον ἐπίθετον ὀυσχέιμερος, ἐπειτα καὶ εἵπου τις τοιαύτη θέσις ἦτο δὲν ἤθελε διαφύγει τὴν ὅξυ-

(1) Ἐν Α. Κασσιόπη.

(2) VII, 3, 7.

(3) Σκύλακος περίπλους τῆς θαλάσσης. σελ. 27.

(4) Leake, N. Gr. Trav. I. σελ. 245.

δερκῇ προσοχὴν τῶν ματαίαν πρωτοδοξίας δόξαν θηρευόντων. Ἐξετάσωμεν λοιπὸν τὰ Ἰωάννινα ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν ὁποίων ἔθηκε πρῶτος, ὡς εἶδομεν, ὁ Λείκιος τὸ ἱερὸν ὑποδείξας τὴν πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν θέσιν, ἔνθα ἔνε τὸ τοῦ Πασσᾶ Καλοῦ τζαμίον. Πρὶν ἢ εἰπωμεν τὴν γενικὴν αἰσθησιν ἣν ἡσθάνθημεν ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου λέγομεν ὅτι καὶ περὶ τῆς θέσεως ταύτης ἀντιρρήσεις ἔφερεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Ἄνος καὶ ἐνταῦθα δὲν ἦτο ἐκκλησία ἀλλὰ κάτωθεν τοῦ τζαμίου πρὸς τὸ φρούριον ἵστατο μικρά τις ἐκκλησία ὁ ἅγιος Ἰωάννης. Οὐχ ἤττον ὅμως ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἰωαννίνων ἀναβάντες ἡσθάνθημεν ὅπερ ὁ Λείκιος περὶ τοῦ Μιτσεκελίου εἶπε καὶ εἶδομεν συμφωνοῦσάν πως τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡσιόδου ὅτι ἐν τοῖς πέρασιν τῆς κοιλάδος ἔκειτο ἡ Δωδώνη. Ἐὰν λοιπὸν ἡ κοιλάς τῶν Ἰωαννίνων ἔνε ἡ Ἑλλοπία, ὁ ἱερὸς δὲ Τόμαρος τὸ Μιτσεκέλι, δὲν ὑπάρχει θέσις τῆς τῶν Ἰωαννίνων οἰκειότερα πρὸς τὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων· καὶ οἱ ἀπὸ Μιτσεκελίου δὲ ὀριμύτατοι ἐνσκήπτοντες χειμῶνες μάλιστα ἐνταῦθα προσῆχον θέλουσι τὸ ὄνομα δυσχεύμερος. Ἐν τῇ πόλει λοιπὸν ταύτῃ, ἣτις πολλὰς μεταβολὰς λαβοῦσα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, μάλιστα τὰς πολλὰς τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μετασκευὰς διέσωσε καλὸν ὄνομα καὶ ἔδρα τῆς νεωτέρας Ἡπειρου ἐγένετο, νομίζομεν ὅτι ἔκειτο ἡ πόλις Δωδώνη· ἐδῶ ἄς ζητήσωμεν νὰ εὑρωμεν καὶ τὸ μαντεῖον. Περὶ μὲν τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης γνωστὸν ἐκ τοῦ πρώτου μέρους ὅτι ἐγένετο ἐπισκοπὴ, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἰωαννίνων ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῆς φέρει καὶ ἐπισκοπὴν, ἣτις μετὰ ταῦτα μητρόπολις γενομένη ἦτο ἡ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τοῦ φρουρίου ἐπὶ μαγευτικῆς θέσεως λίαν μεγαλοπρεπὴς ἐκκλησία τοῦ Παντοκράτορος (1). Ἡ ἐκκλησία λοιπὸν κατὰ φυσικὸν λόγον ἀντι-

(1) Ὁ Π. Ἀρβαντινὸς ἐν σ. 148 τοῦ πρώτου τόμου τῆς χρονογραφίας

κατέστησε τὸν ναὸν τοῦ δωδωναίου Διός. Εἰς τὸν πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε τὸν πελασγικὸν Δία ἦτο ἱερὸν τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης, εἰς τίνος ἄλλου δικαιοτέρον τὴν ἐκκλησίαν ἤθελε μεταστῆ ἢ εἰς τὴν τοῦ σεμνοῦ καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ἡμῶν τοῦ Παντοκράτορος Χριστοῦ; ἀξία ὄντως τιμὴ τοῦ δωδωναίου Διός. Τοιαύτης μεταλλαγῆς παραδείγματα ἔχομεν πλείστα· Τὸ ἀριστούργημα τῆς ἀρχαίας τεκτονικῆς, ὁ μεγαλοπρεπέστατος τῆς Ἑλλάδος ναὸς τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς κατὰ τὸν Ε'. μ. Χ. αἰῶνα μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας πολυτελέστα κοσμηθεῖσαν καὶ οὖσαν ἐπισκοπὴν θρόνον λαμπρότατον (1)· ὁμοίως φαίνεται καὶ τὸ Θηρεῖον ὅτι ἀφιερῶθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον παριστῶντα συγγενῇ τοῦ ἀρχαίου ἡρώος ἰδέαν (2)· πολλαχοῦ δὲ ὁ Ποσειδῶν ἀντικατέστη ὑπὸ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐγείροντος καὶ κατευνάζοντος τὰς τριχυμίας (3)· καὶ ἄλλοι Θεοὶ ὁμοίως. Περὶ τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἃς φαντασθῶμεν τὸ ἱερὸν τέμενος καὶ περαιτέρω ἐκτεινομένην τὴν πόλιν Δωδώνην. Ἄς ἰδῶμεν δὲ νῦν ἂν αἱ ἐνστάσεις τοῦ Ἄνου καὶ Βουρσιανοῦ αἱ πρὸς τὴν δοξασίαν τοῦ Λεικίου

τῆς Ἡπείρου λέγει ἔτι «εὐρίθη δὲ τάφος τοῦ (Θωμᾶ δεσπότου τῆς Ἡπείρου) κατὰ τὸ ἔτος 1789, εἰς δὲ Ἀλῆ πασσᾶς ἀγοράσας οἰκήματά τινα ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκοδόμησε παλάτιον ἐν τῷ μέρει ἐκείνῳ ὅπου ἔκειτο ἡ μητρόπολις» ὡς γνωστὸν δὲ ὁ Ἀλῆ πασσᾶς ἐγένετο διοικητὴς Ἰωαννίνων τὸ 1788. Τὸ πρῶτον λοιπὸν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ παλάτιον κεῖται ἐπὶ τῆς μητροπόλεως κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ. Καθ' ὃ δὲ ὁ Ἀραβαντινὸς ἀλλαχοῦ (χρονογρ. τόμ. Β'. σελ. 246) λέγει τὸ παλάτιον τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ ἐγένετο δικοικησιμον. Πῶς ἔπως συμβιβάζεται τὸ ἀλλαχοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου λεγόμενον (χρονογρ. Β'. τόμ. σ. 243) ὅτι τὰ ἐρείπια αὐτοῦ ἀνεκαλύφθησαν τὸ 1792; εὐχῆστον ἔμοιws καθίσταναι παρεῖσαι πολιτικαὶ περιστάσεις ἐπέτρεψαν ἡμῖν νὰ λάβωμεν πληροφορίες περὶ τοῦ ναοῦ τούτου παρὰ τινων τῶν ἐν Ἰωαννίναις ἐιδικῶν διὰ φερίναι· καίμενος ἐκτὸς τοῦ τμήματος τούτου τοῦ φρουρίου τοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ νότον.

(1) Α. Ραγκαβῆ, Ἱστορ. Καλλιτεχ. τόμ. Α'. σ. 285.

(2) Αὐτόθι σ. 237. Ἰδὲ περὶ ἀμφοτέρων Ι. Μαλαλᾶ λόγ. ς.

(3) Rouquerville, voyage d. l. Grèce, τόμ. ς'. σ. 115.

περὶ τοῦ ἱεροῦ ἔχουσιν τι δικαίου πρὸς τὴν ἡμετέραν γενόμε-
ναι δοξασίαν. Τὸ σπήλαιον τὸ κάτωθεν τοῦ τείχους καὶ πρὸς
τὸ βορειοδυτικὸν τοῦ φρουρίου κείμενον καὶ ἀναθεματικῶν
πινακίων ἄμοιρονδόν, ἅτε πολὺ τοῦ Παντοκράτορος ἀφεστὸς,
ἀποβάλλει ἣν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ, ὡς ὄντος ἐπὶ
τοῦ τζαμίου τοῦ Πασσᾶ Καλοῦ, ἀναιρετικὴν σημασίαν· ὁ ἀρ-
χαῖος ναὸς τοῦ Διὸς μεταποιεῖται εἰς τὴν τοῦ Παντοκρά-
τορος ἐκκλησίαν, πηγὴ δὲ παρὰ τὸν ναὸν δύναται νὰ ὑπο-
στηριχθῇ ὡς ὑπάρξασά ποτε κατὰ τὴν θέσιν ἐκείνην καὶ ὑπὸ
τῆς φυσικῆς τοῦ χωρίου τούτου καταστάσεως.

§ 31. Ἄλλ' ἄς μὴ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν τῶν γνωστῶν
ἀντιρρήσεων ἀναίρεσιν, ἃς ἐξετάσωμεν καὶ ὑπὸ ἄλλην ἐπο-
ψιν τὸ ζήτημα τοῦτο. Δύναται πρῶτον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὰ
νῦν Ἰωάννινα ἦτο παλαιὰ πόλις καὶ αὕτη οὐχὶ ἄλλη ἢ ἡ
Δωδώνη; Ἐκ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν μνημονεύονται τὰ Ἰωάν-
νινα εἰς τοὺς Βυζαντινὺς ὡς πόλις ἀναφέρονται καὶ διαφέ-
ροντα μεγέθη πολλῶν ἄλλων μάλιστα πόλεων (1). Καὶ
τῶν ἡμετέρων δέ τινες ἐζήτησαν νὰ εὕρωσι ἀρχαίαν τινὰ
πόλιν ἐνταῦθα· εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν τὰ περὶ Κασσιό-
πης (2), ὁ δὲ Δ. Σεμιτέλος (3) θέλει ὅτι ἐνταῦθα ἦτο ἡ
ἐνεκα τῶν πολλῶν ὑδάτων καλοῦ ἔνι πόλις Εὐροία λέγων
τὰ ἐξῆς. «ταύτης μὲν οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μέ-
μνηται, οἷς δὲ φησι Προκόπιος (Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων
Δ, 1) δῆλον ὅτι πόλις ἀρχαία ἦν καὶ ἐνθα νῦν τὰ Ἰωάν-
νινα ἔκειτο». Τὴν γνώμην ταύτην ἡσπάσθη καὶ ὁ Α. Πάλ-
λης (4) ἀναφέρων καὶ τὸ χωρίον τοῦ Προκοπίου καθ' ὃ

(1) Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου χρ. Π. Α. Π. II, σελ. 296. «Ἔστι δὲ τὸ περὶ τὴν
Ἡπειρὸν ἄστυ, ὄνομά πως οὕτως· Ἰωάννινα, μεγέθει μὲν ἔστι τῶν πολλῶν δια-
φέρει, θέσεως δὲ εὐκαιρία καὶ κράτει, μάλιστα δὲ καὶ ἐρυμνότητι».

(2) Ἰδὲ σελ. 112—113

(3) Ἡπειρωτ. Δ. Σεμιτ. σελ. 55.

(4) Α. Πάλλη, μελ. ἐπὶ τῆς Ἡπείρου σελ. 52.

ἦν καὶ τὶς πόλις ἀρχαία ὕδασιν ἐπεικῶς κατακορῆς οὖσα, ὀνόματος τε τῆς τοῦ χωρίου φύσεως Εὐροία ἀνέκαθεν ὠνομάζετο. Ταύτης δὲ τῆς Εὐροίας οὐ πολλῶ ἀποθεν λίμνη χέχυται καὶ νῆσος κατὰ μέσον ἀνέχει καὶ λόφος αὐτῇ ἐπανέστηκε· διαλείπει δὲ ἡ λίμνη τοσοῦτον ὅσον τινὰ ἐν τῇ εἰσόδῳ μοῖραν τῇ νήσῳ λελεῖσθαι· ἐνθα δὲ ὁ βασιλεὺς τοὺς τῆς Εὐροίας μεταδιβάσας οἰκήτορας πόλιν ὀχυρωτάτην οἰκοδομησάμενος ἐτείχισατο. Ἀλλ' ἂν ἡ μαρτυρία αὕτη μόνη περὶ τῆς Εὐροίας ἐσώζετο ἤθελε τρέχει τις ἀνὰ τὴν Ἡπειρον καὶ ζητεῖ ὅπου ἀρμοδιώτερον ἐφαρμόζονται τὰ τοῦ Προχοπίου. Ἐπειτα αἱ μετὰ τοσοῦτους αἰῶνας μεταβολαὶ καὶ ἀλλοιωσεις τοῦ ἐδάφους ἠδύναντο ἴσως νὰ ὦσιν αἰτίαι ἀσυμφωνίας τινὸς, ἂν ἀκριβῶς εἶχε περιγράψῃ αὐτὴν ὁ Προχόπιος. Πρὸς τὰ Ἰωάννινα λόγου χάριν ὡς ἔχουσι τὰ νῦν τὸ χωρίον τοῦ Προχοπίου συμφωνεῖ πῶς καθ' ἃ λέγει ὁ Α. Πάλλης, ὅστις θεωρεῖ τὸν νῦν χερρονησίζοντα τοῦ φρουρίου χῶρον ὡς τὸν τόπον ἐνθα τοὺς τῆς Εὐροίας μετεδίβασεν ὁ βασιλεὺς κατοίκους, ἀλλ' ἡ νῆσος ἡ ὁ χερρονησίζων χῶρος κατὰ μέσον ἀνέχει τῆς λίμνης καὶ λόφος αὐτῷ ἐπανέστηκεν, ἅπερ δὲν ἀρμόζουσιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Ἰωαννίνων. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ κυρίως Εὐροία ζητητέα οὐ πολλῶ μὲν ἀποθεν τῆς λίμνης, οὐχὶ ὁμως ἐπὶ τῇ λίμνῃ, ὡς εἰσι τὰ Ἰωάννινα, οὐδὲ πάλιν ἐν Βελλᾷ πολλῶ τῶν Ἰωαννίνων ἀπεχούσῃ ὡς ὁ Α. Πάλλης παρακατιῶν θέλει(1). Τὰς ἀσυμφωνίας ταύτας ἠδύνάτο τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἡμαρτημένην ἢ σκοτεινὴν τῆς Εὐροίας περιγραφὴν τοῦ Προχοπίου, ἡ νὰ ἐκλάβῃ ὑπὸ ἄλλην ἐννοίαν τὸ χωρίον καθ' ἣν τὸ διαλείπον τῆς λίμνης ἄλλο τι ἢ ὡς νῆσος νογτέον, ἀπόμοιρά τις δηλαδὴ τῆς νήσου ἐκτὸς μείνασα καὶ καταντικρὺ. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἀγών οὐ μικρὸς ἤθελεν

(1) Μελετ. ἐπὶ τῆς Ἡπειροῦ σελ. 33.

ἐξακολουθεῖ καὶ ἄλλος ἄλλαχοῦ ἤθελε ζητεῖ νὰ εὕρῃ πως τοῦ χωρίου καταλληλοτέραν ἐφαρμογὴν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐξήγησιν καὶ ἐκδοχὴν. Ἀλλὰ τοιαύτην τῷ Α. Πάλλῃ ζητήσιν δὲν ἐπιτρέπομεν, διότι αὐτὸς θέμενος τὸ κάστρον τῶν Ἰωαννίνων ὡς τὸ δωδωναῖον ἱερόν ἔνε ἡναγχασμένους ἐνταῦθα νὰ παραδεχθῇ καὶ ἐπισκοπὴν Δωδώνης σωζομένην μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔκτου αἰῶνος, καθ' ἃ ἐκ ἐκ τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς δῆλον· ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν τῇ οὐ πολλῷ ἄποθεν τῶν Ἰωαννίνων Εὐροία ἐπισκοπὴ κατὰ τοὺς αὐτοὺς τῇ Δωδώνῃ χρόνους μνημονεύεται. Τούτων λοιπὸν ἡ ἑτέρα ἀνάγκη ν' ἀπομακρυνθῇ τῶν Ἰωαννίνων. Διὰ ταῦτα τοὺς τῆς Εὐροίας ἐπισκόπους παρακολουθοῦντες φθάνομεν εἰς τὸ ἔτος 604 μ. Χ. καθ' ὃ ἀπαντῶμεν Ἰωάννην τὸν ΙΙ εἰς κοινωσίαν τινὰ ἐλθόντα πρὸς τὸν Κερκύρας ἐπίσκοπον Ἀλκεσίονα, ἐξ οὗ ἐξάγεται πλέον φανερά ὅτι ἡ Εὐροία δεόν νὰ ζητηθῇ οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἠπείρου ἀλλ' ἐν ταῖς καταντικρὺ μάλιστα τῆς Κερκύρας· ὁ Ἰωάννης δηλαδὴ κατατρυχόμενος ὑπὸ τῶν βαρβάρων συχνὸν εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ εἰσβαλλόντων κατέφυγε μετὰ τοῦ κλήρου τῆς Εὐροίας καὶ τοῦ λειψάνου τοῦ ἀγίου Δονάτου εἰς τὴν κερκυραϊκὴν Κασσιόπην καὶ ἐζήτει νὰ σφετερισθῇ μέρος τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ἀλκεσίονος· ἡ ἀπαίτησις μάλιστα αὕτη ἀνεφέρθη εἰς τὸν τότε τῆς Ῥώμης βασιλεῖα Μαυρίκιον καὶ τὸν Πάπαν Γρηγόριον (1).

§ 32. Πόρρω λοιπὸν τῶν Ἰωαννίνων οὔσης τῆς Εὐροίας καὶ τὴν περὶ τῆς πόλως τῆς Δωδώνης δοξασίαν ἡμῶν οὐδὲν κωλοῦσης ἃς ἴδωμεν ἂν ἐξ ὧν εἶπον περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἰωαννίνων φέρεται τι ἐναντιούμενον εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς. Καθ' ἃ μανθάνομεν παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἡ ἐπι-

(1) Περὶ. M. Le Quien, *oriens orthodoxus* τόμ. ΙΙ σελ. 143 καὶ Ἀθ. Περὶ-
δου, *κριτικ. ἐπιστ.* σελ. 21—25.

σκοπή τῆς Δωδώνης μνημονεύεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος (1), τὸ δὲ μετὰ ταῦτα ἐν οὐδεμίᾳ συνόδῳ οὔτε οἰκονομικῇ οὔτε τοπικῇ καὶ ἐν οὐδενὶ ἐπισκοπικῷ γράμματι ἡ ἐπισκοπὴν ἐκθέσει λέγεται περὶ αὐτῆς οὐδέν. Τὰ δὲ Ἰωάννινα μάλιστα ὡς ἐπισκοπὴ ἄρχονται ν' ἀναφαίνωνται περὶ τὰ τέλη τῆς ἐννάτης ἑκατονταετηρίδος κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Φωτίου (2) τοῦ πατριάρχου σύνοδον. Διίστάσι λοιπὸν ἀμφοτέρας τὰς ἐπισκοπὰς τρεῖς μάλιστα αἰῶνες. Παντὸς δὲ κύρου ἀμοιρον ἐλέγχεται, ὅπερ ὁ Π. Ἀραβαντινὸς λέγει περὶ ἀρχαιοτέρας τινὸς τῶν Ἰωαννίνων μνείας (3) κατὰ τὸ 673 ἔκ τινος ἐκθέσεως παρεισγούσης τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ συναριθμούσης τὴν ἐκκλησίαν αὐτῆς πέμπτην μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν τῶν ὑποκειμένων εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Ναυπάκτου (4). Τὰ αὐτὰ λέγομεν καὶ περὶ τοῦ Α. Πάλλη (5) εἰπόντος ὅτι «ἡ πόλις Ἰωάννινα ἀναφέρεται οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐννάτην ἑκατονταετηρίδα, ὡς εὐλόγως λέγει ὁ κύριος Ἀραβαντινός, ὁτληδὴ ἐπὶ Φωτίου τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐβδόμην· ὁ Banduri πρὸς ὃν παραπέμπει ὁ Πουκεβίλλης μνείαν

(1) Ἱεροκλῆς ὁ γραμματικὸς ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑκτοῦ αἰῶνος ἀκμῆσας ἀναφέρει ἐν τῷ συνειδητῷ τὴν πόλιν Δωδώνην μετὰ τὴν Νικόπολιν τὴν μητρόπολιν τοῦ 16' θέματος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἀλλὰ καθὰ εἶδεμεν ἐν σημειώσει 3ῃ τῆς 67—68ης σελίδος τῆς παρούσης πραγματείας καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ θεμάτων μητροπόλιν καὶ πόλιν μνημονεύει τὴν Δωδώνην· ἐξηγήσαμεν δ' ἐκεῖ πῶθεν προῆλθεν τοῦτο, νῦν δὲ προσθέτομεν πρὸς ἀποσπῆγν παρεξηγήσεων ὅτι περὶ τοῦ ὅλου συγγράμματος τοῦ Πορφυρογέννητου κρίσιν δύνανται τίς νὰ ἴδῃ ἐν τῷ Nouvelle Biographie Generale (Paris 1836) ἐν λέξει: Constantin, dit Porphyrogennite, ἡ τῆς Δωδώνης δὲ μνεία προῆλθεν, ὡς ἡμεῖς πιστευόμεν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τεκμαιρόμενοι, ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Ἱεροκλείους καὶ τοῦ ἀναπεριμένου χωρίου Γρηγορίου τοῦ θεολόγου (ἡ Δωδωνιάς δρυὸς ληρήματα).

(2) Δαφνίστα. συλλογ. τίμη. Β. σελ. 930.

(3) Χρονολογ. Π. Α. Π. τίμη. Π, σελ. 253 καὶ 220.

(4) Καὶ ἡ Λέοντος τοῦ σοφοῦ ἐκθεσις πίπτει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου.

(5) Μελετ. ἐπὶ τῆς ἡπείρου σ. 53.

ποιεῖται ἐκθέσεως Ἀνδρονίκου τοῦ Αὐτοκράτορος περὶ ἐπισκόπων ἐν ᾗ ἀναφέρονται ἐπίσκοποι Ἰωαννίνων μέχρι τοῦ ἔτους 673». Αὕτη λοιπὸν ἡ εἰκασία τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ ὕστερον τοῦ Α. Πάλλη προῆλθεν ἐκ τοῦ Πουκεύλλου, ὡς θὰ ὑπώπτευσαν ἤδη οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν. Καὶ τῷ ὄντι, ὁ Πουκευίλλης (1), ἀφοῦ ἐν σημειώσει εἶπεν ὅτι ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος τῶν Ἰωαννίνων, καθάσον ἱστορικῶς γνωρίζομεν, ἦτο ὁ Ζαχαρίας κατὰ τὸ 879 ἐπὶ Φωτίου καὶ ὀνομάζει μετ' αὐτὸν καὶ τινὰς ἄλλους γνωστοὺς ἄλλοθεν, προσθέτει «Cependent la catalogue (ἐκθεσις) de l' Empereur Andronic porte à l' année 673, au nombre des metropoles, Joannina, qui avant ce temps, était un évêché suffragant de Naupacte. Banduri vol. I lib. VIII, P. 223». Τί δὲ ἴνε αὕτη ἡ ἐκθεσις; ἡ ἐπιγραφή αὐτῆς ἦδε δηλοῖ. «Ἐκθεσις νέα Ἀνδρονίκου βασιλέως, ὅστις τὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως μητροπόλεις ἄλλας μὲν μικρὸν ἀνεβίβασεν, ἄλλας δὲ πάλιν εἰς μικροτέρας κατεβίβασεν (2)». Ἰδοὺ καὶ τὸ ὑπὸ Πουκεύλλου μνημονευόμενον (σελ. 233). «Ν Γ) Τὰ Ἰωάννινα ὄντα ἐπισκοπὴ τῆς Ναυπάκτου ὑποκείμενα ἐτιμήθησαν εἰς μητρόπολιν εἰς θρόνον ΝΓ καὶ πολλῶν ἄλλων τιμῶν ἡξιώθησαν διὰ βασιλικοῦ χρυσοβούλλου ὑπὸ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου». Ὁ χρόνος ἄρα τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἀναγεται εἰς τὴν βασιλείαν Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου ἀναβιβάσαντας διὰ χρυσοβούλλου τὰ Ἰωάννινα πρότερον ἐπισκοπὴν ὄντα ὑπὸ τὴν ἀγιωτάτην μητρόπολιν Ναυπάκτου εἰς μητρόπολιν (3). Οὕτω λοιπὸν ἔχοντος τοῦ χρόνου καθ'

(1) Pouqueville, voyage d. I. Gr. τὸμ. I, σελ. 124—125.

(2) Ansel, Banduri σελ. 230.

(3) Ὁ Π. Ἀραβαντινὸς διὰ τῶν συνήθων εἰκαστολογιῶν τοῦ πρέσβει (χρονογρ. Ἠπειροῦ Π. Α. Π. τόμ. II, σελ. 231—236) ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ γνωστὴ νῦν ἐκθεσις περὶ τῆς τιμῆσεως εἰς μητρόπολιν τῆς ἐπισκοπῆς Ἰωαννίνων ὑπὸ Ἀνδρονίκου ἴνε σφαλερὰ, σφάλλει δὲ ὁ Μελέτιος τοιαύτην γνώμην ἀσπα-

ὃν τὸ πρῶτον ἀναρχοῦνται τὰ Ἰωάννινα ζητητέον ἂν περὶ τῆς ὀνομασίας τέλος λέγεται τι συμφωνοῦν ἢ μὴ τῇ περὶ Δωδώνης ὁδοῇ ἡμῶν· οἱ μὲν Βυζαντινοὶ περὶ τούτου οὐδὲν λέγουσι, τῶν δὲ καθ' ἡμᾶς προσπαθοῦσιν τινες νὰ συσχετίσωσι τὴν ἀρχὴν καὶ ὀνομασίαν τῶν Ἰωαννίνων πρὸς τὸ εἰς ναὸν ὄθην ἀγίου Ἰωάννου μεταποιηθὲν ἱερὸν τῆς Δωδώνης. Λέγομεν ὅμως ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ ἀπὸ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ὀνόματος τῆς Δωδώνης μέχρι τῆς ἐμφάνισως τῶν Ἰωαννίνων συνέβησαν συμβάντα ἱστορικῶς ὀλίγον γνωστὰ καὶ ἀναλογοῦντα τοῖς μυθικοῖς χρόνοις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἢ παντὸς ἔθνους. Ἦσαν δὲ ταῦτα συγχρόταται ἐπιδρομαὶ βαρβάρων κατακλυσάντων πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Ἥπειρον. Ἀλλὰ πλεον ὀνόματα πόλεων καὶ χωρίων εἰς μέσον παραγίγνονται πλὴν τῆς λοιπῆς τῶν κατακλυσθέντων κατοίκων μεταβολῆς. Καὶ καθὼς τῶν ἀρχαίων μυθικῶν χρόνων τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων καὶ ἄλλων χωρίων εἰς ἥρωας ἢ ἡρωίδας τὰ πολλὰ ἀποδίδονται οὕτω πρέπει, ἂν θέλωμεν ν' ἀκολουθήσωμεν ἀναλογίαν, νὰ διανοηθῶμεν καὶ ἐπὶ τῶν ἀναφανέντων ὀνομάτων τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἄν δὲ πρὸς τὰ μυθικὰ ὀνόματα οἱ νῦν ἄνθρωποι δὲν ἀρέσκονται ἄς πιστεύσωσι τοῦλάχιστον ὅτι ῥῆξ τις ἢ ῥηγίνα, ἀρχηγὸς σώματος τινος τῶν κατασκηνωσάντων εἰς τὰ μέρη μας κατέλιπε πρὸς ἐνθύμησιν τὸ ὄνομά του μόνον. Ἀλλὰ θὰ εἶπῃ τις μόνον ἅρά γε ἐξ ἀνθρώπων ὠνομάσθησαν αἱ πόλεις καὶ γῶραι, οὐχὶ δὲ καὶ ἐξ ἄλλων φυσικῶν αἰτίων;

σθεῖς. Καὶ ὅμως οὔτε ἡ ἔκθεσις ἔνε σφαλῆρά, οὔτε ὁ Μελέτιος σφάλει ἀλλ' ἀμαρτάνει ἀμαρτίαν μεγάλην ὁ Π. Ἀραβαντινὸς, διότι σιγίλλια (*Acta patriarchatus* τόμ. I, σελ. 93—95 καὶ *Zachariae A. Lingenthal, Nouvelle Constitutiones* σελ. 638—639) ἐπιβεβαιῶσι τὴν ἔκθεσιν, καταδεικνύουσι τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν τοῦ Μελετίου καὶ εἰς τὸ 1283 ἀνάγουσι τὴν ὑψωσιν εἰς μητροπόλιν τῆς ἐπισκοπῆς ἕνεκα τῶν τὴν Νεόπακτον κατασχόντων Λατίνων (πρὸλ. καὶ *Κωγστ. Σάββα*, ἑλλ. ἀνέκδ. τόμ. I, σελ. 25.—μκ.).

Καὶ τοῦτο δὲν ἀποκρούμεν· διακρίνονται ὁμῶς ἐναργῶς τὰ ὀνόματα τῶν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ τόπου ὀνομασθεῖσων χωρῶν ἀπὸ τὰ ἐξ ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ ἀναγινώσκοντος τοὺς Βυζαντινοὺς. Τοιαύτην δὲ ὁδὸν νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀκολουθῶμεν ἐρευνῶντες τὴν ἀρχὴν οἰουδῆποτε ὀνόματος ἀναφανέντος ὕστερον ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ· ὁ Π. Ἀραβαντινὸς ζητῶν νὰ εὕρῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος τῶν Ἰωαννίνων ἐξετάζει εὖγε ποιῶν τὰς πρότερον γνῶμας καθ' ἃς ἐξητεῖτο ν' ἀποδοθῇ ἡ γένεσις εἰς τινα τῶν χρηματισάντων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννην καλούμενον. Καὶ ὠνομάζοντο μὲν οὕτω οὐκ ὀλίγοι τῶν αὐτοκρατόρων ἀλλ' ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, ὅπερ οὐδὲν πρὸς τὸ ζητούμενον· ἄτοπον δὲ νομίζει καὶ τὴν ἐξ Ἰωάννου τινὸς στρατηγοῦ ἢ ἡγεμόνος κατοικοῦντος ἐν Ἠπείρῳ ὀνομασίαν τῆς πόλεως πρὸ τῶν χρόνων τοῦ βασιλεύσαντος Ἰωάννου τοῦ Τσιμισχῆ, διότι τοῦτο θὰ ἦτο τολμηρὸν καὶ ἀσυμβίβαστον εἰς προσωρινὸν καὶ διαβατικὸν τῆς βασιλείας ὑπάλλληλον. Οὕτως ἀπαλλαχθεὶς ὁ Ἀραβαντινὸς πάσης ὑπονοίας περὶ ἀρχῆς τοῦ ὀνόματος ἐξ Ἰωάννου εἴτε αὐτοκράτορος εἴτε ἡγεμόνος πρὸ ἢ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἰωαννίνων ὄντος προβάλλει τὴν ἐξῆς γνώμην. Δεχόμενος ἄνευ ἀποδείξεων τὸ ἀκατοίκητον τοῦ τόπου, ἔνθα νῦν τὰ Ἰωαννινά εἰσι, καὶ μόνον κατὰ τὸν δυτικὸν τοῦ φρουρίου σκόπελον μοναστήριόν τι ὄν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας εἰς μνήμην ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου πιστεύει ὅτι οἱ τῆς Καστρίτσας κάτοικοι μετοικήσαντες ἐνταῦθα ἔκτισαν φρούριον πρὸς ἄμυναν τῶν ἀπὸ τῶν ἀλλοφύλων ἐφόδων. Αἱ ἐνταῦθα δὲ τότε ἐνοχισθεῖσαι γαῖαι καὶ τὰ τοπία ὠνομάσθησαν Ἀγιάννεια καὶ Ἀγιάννινα καὶ κατὰ συγχοπὴν Γιάννεια καὶ Γιάννινα. Πρὸς βεβαίωσιν δὲ τινα τούτου φέρει καὶ σύγχρονον παράδειγμα τὴν πόλιν Πλαταμόνα ὀνομασθεῖσαν οὕτω ἐκ μοναστηρίου

καλουμένου Πλατεῖα μονή. Τὴν ἐκ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ὀνομασίαν τῆς πόλεως, λέγει ὁ Α. Πάλλης, ἐξέφρασα ἐγὼ (1) πρὸ πολλῶν μὲτ' ἂν ἐν τῷ φιλολογικῷ Συγκλήμῳ καὶ ὑποστηρίζει νῦν ὁ κύριος Π. Ἀραβαντινός. Ἐκ τῆς ὀνομασίας (2) ὁ ἅγιος Ἰωάννης μετεσχημάτισαν ἐπὶ τὸ εὐφωνότερον καὶ ἑλληνικώτερον οἱ Ἕλληνες Εὐροιεῖς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως αὐτῶν καλῶσαντες αὐτὴν Ἰωάννινα. Ἡχει δὲ εὐφωνότερον τὸ ὄνομα τοῦτο ἢ ἂν ἔλεγον Ἰωαννουπόλις, καθὼς ἤθελεν εἶσθαι ἑλληνικώτερον ἢ τὰ ἐν τῷ πόντῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας Εὐχάϊτα τὰ εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον ἀφιερωθέντα μετωνομάζοντο Θεοδώρια ἀντὶ τοῦ Θεοδώρουπόλις, ὡς μετωνομάσθησαν ὕστερον. Πρὶν προσπαθῆσωμεν ν' ἀντεπεξέλθωμεν εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην λέγομεν ὅπως ἀπαλλάξωμεν αὐτοὺς πρότερον τῆς περὶ πρωτοδοξίας ἐριδος ὅτι ἔνε γνώμῃ τοῦ Λεικίου ταῦτά καὶ ἡ περὶ Δωδώνης ὑπ' αὐτῶν παθοῦσα· οὗτος λέγει (3) ὅτι «τὸ νέον φρούριον (τὰ Ἰωάννινα) ἐκλήθη πιθανῶς ἐν ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (ἐνὸς τῶν τὰ μάλιστα τιμωμένων ἁγίων ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας) ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου ἐτέθη καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐκκλησία κατεῖχε τὴν τοποθεσίαν τοῦ τζαμίου πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ κάστρου». Ἡ εἰκασία αὕτη ὡς συνεπαγαγούσα καὶ ὑποστηρίζουσα τὴν τοῦ δωδωναίου ναοῦ μετάπτωσιν τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ ὕστερον εἰς τὸ νῦν τζαμίον τοῦ Πασσᾶ Καλοῦ, ἀλλ' ἂνεν ἱστορικῶν λόγων ἀντιστρατευομένη εἰς παραδοχὴν ἀρχαίας πόλεως κατ' ἴδιον τρόπον, ὡς εἶδομεν, ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ πρῶτον ἐρωτῶμεν παρὰ τὰς ὑπὸ Π. Ἀραβαντινοῦ ὑποδειχθείσας περιστάσεις

(1) Μελετ. ἐπὶ τῆς Πείρου σελ. 83.

(2) Μελετ. ἐπὶ τῆς Πείρου σελ. 84.

(3) Leake, *Nothern Greece*, τόμ. IV, σελ. 199.

δὲν ὑπάρχει ἄρα γε ἄλλη δυναμένη νὰ μὴ ἐπιδέχεται τὴν ἀντίρρησην ὅτι θὰ ἦτο τολμηρόν καὶ ἀσυμβίβαστον εἰς ὑπάλ-
ληλον τῆς βασιλείας νὰ δώσῃ τὸ αὐτοῦ ὄνομα; Πρὸς τοῦτο
ἀποκρίνεται ὅπερ ὑπεδείξαμεν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς περὶ τοῦ
δνόματος ἐξετάσεως, διότι ἐν τοῖς τρισὶν ἐκείνοις αἰῶσι δὲν
κατεῖχον τὰ μέρη ταῦτα διαβατικοὶ προσωρινοὶ ὑπάλληλοι
ἀλλὰ κατώκησαν ξένοι κατακτηταί. Ἐπειτα τὸ ἀκατοίκη-
τον τῆς πόλεως, ὅπερ φαίνεται ἄνευ τινὸς λόγου θέλων ὁ
Π. Ἀραβαντινὸς, καὶ ἡ ἀπὸ Εὐροίας μετοίκησις τοῦ χω-
ρίου τούτου, ἣν ὁ Α. Πάλλης ἐκ μονομεροῦς ἐρμηνείας τοῦ
χωρίου τοῦ Προχοπίου πορίζεται, εἰκοτολογίαι οὔσαι ἀπίθα-
νοι δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἐρείσματα τῆς δοξα-
σίας αὐτῶν, οὐδὲ ν' ἀναιρέσωσι τὴν δοξασίαν ἡμῶν περὶ τῆς
πόλεως Δωδώνης. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τῆς καθ' ὅλας
τὰς πιθανότητας εἰκασίας τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ ὅτι ἦτο μο-
ναστήριον κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου
Ἰωάννου· ἔπειτα δὲ αὐτὸς ὁ Ἀραβαντινὸς ἀλλαχθεὶς (1) θεω-
ρεῖ τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ὡς ἀπλοῦν ναὸν κατατασσόμενον
ὡς τρίτον καὶ τελευταῖον εἰς τοὺς ὅπως οὖν μεγαλοπρεπεῖς·
καὶ ἡμεῖς καθ' ἃς ἐλάβομεν πληροφορίας παρὰ γερόντων
Ἰωαννιτῶν ἦτο μικρὸς τις ναὸς οὐχὶ ὅπου νῦν τὸ τζαμίον,
ἀλλ' ὀλίγον τι ἀφεστηκὸς αὐτοῦ πρὸς τὸ νότιον. Πρὸς δὲ
τούτοις ἐκ τινος χρυσοβούλλου (2) τοῦ Ἀνδρονίκου μανθά-
νομεν ὅτι δὲν ἦτο ἡ πόλις ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἁγίου
Ἰωάννου, καθ' ἃ λέγει ὁ Λεῖχος, ἀλλὰ πολιστής καὶ πολιοῦ-
χος καὶ προστάτης κράτιστος ἦτο ὁ μέγας τῶν ἄνω τοῦ
θεοῦ ταγμάτων ἀγγελικῶν προστάτης Μιχαήλ, οὗ ἡ ἐκκλη-
σία μεγίστη μετὰ τὸν Παντοκράτορα ἦτο πρὸς τὸ ἀνατολι-
κὸν μέρος τοῦ φρουρίου, ὅπου ἐκτίσθη τὸ πρῶτον μετὰ τὴν

(1) Χρονογρ. τόμ. Β. σελ. 242.

(2) Χρονογρ. τόμ. Β. 296.

κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ τῶν Τούρκων μετ' ἧτιον (Φετιέ). Ἀλλὰ τί ἡμῖν πρὸς ταῦτα πάντα δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἃς ἐξετάσωμεν τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου· ὠνομάσθησαν τὰ τοπία, λέγει ὁ Π. Ἀραβαντινός, Ἀγιάννεια τὸ πρῶτον καὶ ὕστερον Ἀγιάννινα, ὡς ἡ Πλαταμόνα. Περὶ τῆς καταλήξεως τοῦ Ἀγιάννινα τώρα δὲν λέγομεν τίποτε, ἀλλ' ἂν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθὴ τὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως Πλατομόνα ἀναλογικὴ ἀνάγκη ἦτο καὶ τὰ Ἀγιάννεια νὰ μείνουν Ἀγιάννεια, ὡς ἐμειναν αὐτὴ ἡ Πλαταμόνα καὶ ἄλλαι γῶραι ἐξ ἁγίων ὀνομασθεῖσθαι ὑπὸ τῶν πολλῶν· λ. χ. ἐν Ἡπειρῷ Αἰδοῖν (1), Αἰγιαννάκης (2) κτλ. διότι τοῦ ὀνόματος παρὰ τοῦ λαοῦ δοθέντος ἔπρεπε τὸ ἀρχικὸν γράμμα νὰ μὴ ἀποβληθῇ φωνῆν εὐφωνικὸν μάλιστα ὃν καὶ προτιθέμενον πολλάκις εἰς λέξεις ἀπὸ σύμφωνον ἀρχομένης χάριν εὐφωνίας. Πρὸς ταῦτα ὁ Πάλλης θ' ἀντείπῃ λέγων, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἐπὶ τὸ εὐφωνότερον καὶ ἐλληνικώτερον οἱ Ἕλληνες Εὐροεῖς μετεσχημάτισαν τὸ ὄνομα τῆς πόλεως αὐτῶν εἰς Ἰωάννινα. Ἀλλ' ἂν οἱ Ἕλληνες Εὐροεῖς (καὶ ἐπειδὴ οἱ Εὐροεῖς δὲν κατῴκουν ἐνταῦθα ἄλλοι Ἕλληνες) ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον μετωνόμασαν τὴν πόλιν, ἔπρεπε νὰ καλέσωσιν αὐτὴν ἢ Ἰωάννειαν ἢ Ἰωαννίαν ἢ ὅχι ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον ἀλλ' ἐπὶ τὸ συνθηκότερον τῶν χρόνων ἐκείνων Ἰωαννούπολιν, καθ' ἃ μετωνόμασεν ὁ Τσιμισκῆς τὰ Εὐχάϊτα Θεοδώρουπολιν κατὰ Ζωναράν (3) καὶ καθ' ἃ ὁ αὐτὸς Τσιμισκῆς ὠνόμασεν ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ὀνόματος τὴν Περσθλάβαν Ἰωαννούπολιν (4).

(1) Χρονογρ. τόμ. II, σελ. 1.

(2) Τοῦ αὐτοῦ σελ. 3, 112 κτλ. Πρβλ. Δρόσου Μανσέλου, πίνακος τῶν δῆμων τοῦ κράτους πολλαχοῦ.

(3) Χρον. βιβλ. ιζ. σελ. 214.

(4) Leonis Diaconi, hist. VIII, σελ. 138 ἰκδ. Βονναε. «Ἰωαννούπολιν (Ἰωάννης Τσιμισκῆς) τε ταύτην (Περσθλάβαν) ἐπὶ τῇ αὐτοῦ καλίσσας ὀνόματι πανσπερατιᾷ τὴν ἐπὶ τὸ ἀνρίσταλον ἔειπον. Πρβλ. καὶ Γ. Κεδρηνοῦ Ιστορ. τόμ. II, σ. 674 ἰκδ. Παρισίων.

Ὁ λόγος τοῦ Πάλλη ὅτι ἔχει εὐφωνότερον τὸ ὄνομα ἢ ἂν ἔλεγον Ἰωαννούπολις μᾶς φαίνεται ὀλίγον περιέργος, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν φαίνεται ἔχουν κακῶς ἡ εὐφωνία ἐξαρτᾶται ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς συνηθείας. Ἡ προσθήκη δὲ τοῦ *ν* εἰς τὴν κατάληξιν *ια* φαίνεται ἡμῖν δυσεξήγητος μάλιστα καθ' ἑλληνικὴν ἀρχήν. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν ὅλων αὐτῶν τῶν ἀτοπιῶν ἰδοὺ ἡμεῖς τι ὑποπτεύομεν. Τὸ ὄνομα Ἰωάννινα ἢ ἡ κατάληξις *ια* παρέχει ἡμῖν ἐνδείξεις θηλυκῆς τοῦ ὀνόματος ἀρχῆς ἐκ τῆς λατινικῆς καταλήξεως *ia* προστεθείσης εἰς ἀρσενικόν τι ὄνομα κατακτητοῦ τινος Ἰωάννου, ἢ ἄλλως πιθανώτερον παρέχει ἡμῖν τὴν ἀφορμὴν τῆς εἰκασίας ὅτι μετωνομάσθη ἡ πόλις αὕτη ὑπὸ Ἰωαννίνης τινὸς Ἰωαννίνῃ ἢ Ἰωαννίνα (Joannina), Ἰωαννίνης δηλαδή, ἣτις ποτὲ κρατοῦσα τῶν μερῶν τούτων ἢ ἂν ὅχι αὕτη ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ὠνόμασε τὴν παλαιὸν ὄνομα ἔχουσαν πόλιν πρὸς τιμὴν αὐτῆς. Ὀνομασίαι πόλεων πρὸς τιμὴν γυναικὸς ἢ ὑπὸ γυναικὸς εἰς τε τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ὑπάρχουσιν οὐκ ὀλίγαι. Καὶ ὄνομα δὲ γυναικὸς Ἰωαννίνης εὔρομεν παρὰ Προκοπίῳ (1) λέγοντι ὅτι Ἰωαννίνῃ (να) ἡ Βελισσαρίου θαγάτηρ Ἀναστασίῳ τῷ τῆς βασιλίδος θυγατριδῷ μνηστὴ ἦτο. Ἀλλ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις τὰ πρακτικὰ (2) τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συγχροτηθείσης κατὰ τὸ 879 συνόδου μᾶς παρέχουσι τὸ ἐπισφράγισμα τῆς ὑπονοίας ἡμῶν· ἡ ὑπογραφή τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων φέρεται ὧδε· Ζαχαρίου Ἰωαννίνης. Οὕτω λοιπὸν δυνάμεθα οἷον ἐπάδοντες νὰ συσχετίσωμεν τὴν Δωδώνην πρὸς τὴν Ἰωαννίνην διὰ τῶν ἐξῆς. Καθὼς κατὰ Θρασύβουλον ἀπὸ Δωδώνης μιᾶς τῶν ὠκεανίδων ὠνόμασται ἡ Δωδώνη ἀγνοοῦντα

(1) Προκοπίου ἀνεκδότ. σελ. 14. Πρὸς. τοῦ αὐτοῦ not. hist. σελ. 90.

(2) Δαφιλ. συλλογ. τῶν ἱερῶν συνόδων τόμ. Β. σελ. 930. Πρὸς. καὶ M. Le Quien, oriens orthodox. τόμ. Β. σ. 190.

τὴν νεωτέραν ἐκ τοῦ Διὸς ἐξήγησιν, οὕτως αὐτὴ μετωνομάσθη Ἰωαννίνη ἀπὸ τινος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους Ἰωαννίνης, ἀφοῦ ἱστορικῶς δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τις καὶ ποία ἦτο καὶ ἂν δὲν ὑπῆρξε τοῦ ὀνόματος ἄλλη τις ἀφορμή. Οὐσιῶδες ὅμως ἡμῖν φαίνεται ν' ἀποδείξωμεν πῶς ἐκ τῆς Ἰωαννίνης μετέπεσεν εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ ἂν ἔχωμεν τούτου ὁμοια καὶ ἀνάλογα παραδείγματα· ἄλλαις λέξεσι, τὸ θηλυκὸν τὸ ὄνομα πῶς ἔγεινεν οὐδέτερον καὶ δὴ πληθυντικὸν ἀριθμοῦ καὶ πῶς ἀνέβη ὁ ὁ τόνος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ πολλὰ ζητήσαντες εὑρομεν παραδείγματα. Μᾶς ἐπῆλθε μάλιστα καὶ ἰδέα νὰ ζητήσωμεν πῶς τῶν ἐνέκεινται τῷ χρόνῳ πόλεων ὀνόματα θηλυκὰ μετέπεσαν εἰς οὐδέτερα πληθυντικὰ τὸν ἀριθμόν. Καὶ τινὰ μὲν εἰς αὐτὰ λήγοντα εὐχέριον ἡμῖν παρέχουσιν εἰς ἐξήγησιν τούτου, ἄλλα ὅμως οὐκ ὀλίγα ἄλλως λήγοντα ἐκφαίνουσιν ἂν ὅχι ἄλλα ἔξιν τινὰ τῶν χρόνων ἐκείνων τοῦ οὐδετέρως προσαγορεύεσθαι πολλὰς τῶν τότε πόλεις. Καὶ ὁμοίον μὲν καθόλου τῇ Ἰωαννίνῃ εὑρομεν παράδειγμα τὴν ἐν νῆα Ἡπεῖρῳ περίφημον κατὰ τοὺς ὕστερον βυζαντινοὺς χρόνους γενομένην Κανίνην (caninam?), ἧς καὶ ὁ ἐπίσκοπος μετὰ τῶν Βελλεγράδων ὑπεγράφετο «ἐπίσκοπος Βελλεγράδων καὶ Κανίνης» (1)· ἡ Κανίνη αὕτη μετέπεσεν ὕστερον εἰς τὰ Κάνινα καὶ οὕτως ἀπαντᾷ πολλαχοῦ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς (2)· καὶ σήμερον δὲ σώζεται τὸ χωρίον ἐν Ἀλβανίᾳ (3) Κάνινα λεγόμενον. Παραπλήσια δὲ νομιζόμεν, ἵνε ἡ τε Κέρκυρα καὶ Φάρσαλος καὶ Μάδυτος κτλ. τὰ Κέρκυρα, τὰ Φάρσαλα, τὰ Μάδυτα κτλ. ὕστερον κληθεῖσαι (4). Ἰσως

(1) M. Le Quien, oriens orthod. τόμ. Β. σελ. 283.

(2) Γεωργ. Παχυμ. ἱστορ. σελ. 346, 350 καὶ ἄλλους. Ἄννα δὲ ἡ Κομνηνὴ (Ἀλεξ. βιβλ. ε, σελ. 125) τὰ Κάνινα Ἰωαννίνα καλεῖ· ζητήσαν δ' ἂν τοῦτο ἐκ τῶν ἀντιγραφῶν προῆλθεν ἢ οὕτως ἐκαλοῦντ' αὐτά ποτε.

(3) Χρονογρ. Π. Α. Π. τόμ. Β. σελ. 378.

(4) Συλλογῆς διαφιλιστατικῆς τῶν ἱερῶν συναθῶν πολλαχοῦ.

λοιπὸν συμβαίνει κατὰ ταῦτα ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων νὰ καλῇται ὀρθότερόν πως καὶ γνησιώτερον Ἰωαννίνη (Joannina).

§ 33. Ἄς ἐξετάσωμεν δὲ τελευταῖον καὶ ὑπὸ ἐπισκοπικὴν ἔποψιν τὸ ζήτημα, ἂν δηλαδὴ ἡ τῶν Ἰωαννίνων ἐπισκοπὴ ἀντικατέστησε τὴν τῆς Δωδώνης. Καθ' ἃς λοιπὸν ἡμῖν παρέχουσιν εἰδήσεις τὰ τε τῶν ἐκκλησιαστικῶν συνόδων πρακτικὰ καὶ ἄλλα ἐπισκοπικὰ γράμματα (1) παλαιάταται ἐν τῇ παλαιᾷ Ἠπείρῳ ἐπισκοπαὶ ἦσαν ἢ τε Νικόπολις ἢ ἐπὶ πολὺ μητρόπολις τῆς παλαιᾶς Ἠπείρου διατελέσασα καὶ αἱ ὑπ' αὐτῇ ἐπισκοπαὶ Δωδώνη, Ἀδριανούπολις, Εὔροια, Φοινίκη, Ἀγγιασμός (Ἀγχιαξός). Ἐπὶ Φωτίου δὲ οὐδαμοῦ μὲν ἔτι ἡ Δωδώνη φαίνεται πρὸς δὲ ταῖς ἄλλαις καὶ Ἰωαννίνην ἐπισκοπὴν δύναται τις νὰ ἴδῃ. Κατὰ δὲ τοὺς Λέοντος τοῦ σοφοῦ χρόνους εἰς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου Αἰτωλίας ὑπάγονται α) ὁ Βονδίτζης β) ὁ Ἀετοῦ γ) ὁ Ἀγγελώου δ) ὁ Ῥηγῶν ε) ὁ Ἰωαννίνων ς) ὁ Φωτικῆς ζ) ὁ Ἀδριανουπόλεως η) ὁ Βοθρωτοῦ καὶ θ) ὁ Χιμάρας (2). Κατὰ δὲ τίνα κατάλογον (2) μεταγενέστερον μικρόν τι διαφέρει τῆς ἐκθέσεως Λέοντος τοῦ σοφοῦ αἱ μετὰ ταῦτα ἐπισκοπαὶ ἔχομεν δηλαδὴ τὸν ΑΔ'. τίτλον, εἰς δὲ ὑπάγεται ἡ Ναύπακτος Νικοπόλεως τὸ νῦν λεγόμενον Τόροβορ, ὑφ' ἣν μητρόπολιν α) ὁ Βονδίτζης β) ὁ Ἀετοῦ γ) ὁ Ἀγγελώου· νῦν δὲ εἰς μητρόπολιν τετίμηται δ) ὁ Ῥηγῶν ε) ὁ Ἰωαννίνων ς) ὁ Ὀφτίνης (3) ζ) ὁ Βελᾶς η) ὁ Δρυϊνουπόλεως θ) ὁ Βουθρωτοῦ καὶ ι) ὁ Χειμάρας. Τούτων δ' ἐνίαι τῶν ἐπισκοπῶν καὶ μέχρις ἡμῶν σώζονται. Καὶ σήμερον δ' ἔτι ὑπὸ τῇ μητροπόλει Ἰωαννίνων χωρισθεῖση τῆς Ναυπάκτου ἐπὶ Ἀνδρονίκου (4)

(1) Συνοδικῶν Bini πολλαχού.

(2) Juris Graeco-Romani σελ. 88.

(3) Banduri, historia Byzantina σελ. 240.

(4) Πρ6λ. σελ. 120 σημείωσιν 3.

εἰσὶν αἱ Βελλᾶς, Δρυϊνουπόλεως καὶ Ἀργυροκάστρου, Βου-
θρωτοῦ καὶ Γλυκεῖος (Παραμυθίας) Χειμάρης καὶ Δελδίνου
ἐπισκοπαί. Τὰς προτέρας λοιπὸν καὶ ἀρχαιοτέρας ἐπισκοπὰς
παραβάλλων τις πρὸς τὰς τότε οὔσας καὶ μέχρι ἡμῶν δια-
σωθείσας, παραλιπὼν δὲ τὴν Νικόπολιν, ἣτις τὸ πρὶν οὔσα
μητρόπολις τῆς Ἡπείρου διατέλει ὕστερον μέχρις Ἀνδρο-
νίκου (1) ὑπὸ τῇ ῥωμαϊκῇ διοίκησιν, εὐρίσκει· ὅτι ἐκ τῶν
ἐννέα ἐπισκοπῶν τῶν εἰς τὴν τῆς Ναυπάκτου μητρόπολιν
ὑπαγομένων τὰ Ἰωάννινα ἀντικαθιστῶσι τὴν Δωδώνην. Ἡ
ζήτησις δὲ αὕτη οὐδὲν οὐδαμῶς μάχεται καὶ πρὸς τὴν ἡμαρ-
τημένην μὲν ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ταῦτ' σκοποῦσαν παράδοσιν
ὅτι ἡ Βόνδιτσα ἔνε ἀντὶ τῆς Δωδώνης. Εἰς τινὰ τῶν ἀρχαίων
σχολιαστῶν τοῦ Ὅμηρου (2) λέγοντα «οἱ δὲ γράρουσι Βω-
δωναῖε, πόλις γὰρ Θεσσαλίας ἢ Βωδῶν, ὅπου τιμᾶται Ζεὺς»
προσέθεσαν οἱ ἀπογραφεῖς «ἡ νῦν Βόνδιτσα» λέξιν πολλῶν
ὕστεραν καὶ ἐπιεικῶς σλαβίζουσιν τὴν κατάληξιν (3), πρῶτην
δὲ ἐπισκοπὴν ὑπὸ τὴν τῆς Ναυπάκτου μητρόπολιν ὑπαγομένην
καί πως καὶ τῇ Δωδώνῃ συγγενήδοκοῦσαν κατὰ Μιχαὴλ τὸν
Κιένιον (4)· οὕτω λοιπὸν ἐκ τῆς Βονδίτσης ἀρχόμενοι λέγο-
μεν ὅτι καὶ τυφλῶ δῆλον τὸ ἀδύνατον τοῦ νᾶ ἧ ἡ Δωδώνη,
διότι ποῦ Βόνδιτσα καὶ ποῦ Δωδώνη; Ἐπειτα ἡ μόνη φαινο-
μένη κατὰ φθόγγον συμφωνία δι' οὗς εἵπομεν λόγους περὶ
Βωδώνης ἐν τῷ πρώτῳ μέρει πολὺ περισσότερον φαίνεται
ἀνίκανος ἐνταῦθα πρὸς κύρωσιν τῆς ὁξέως ταύτης. Ἄν οὐ-
τωςεῖχε τότε δὴ περισσότερον δίκαιον ἤθελεν ἔχει ἡ ἐν Μα-
κεδονίᾳ ἐπισκοπὴ Βοδίνῃ, νῦν Βοδενᾷ (5) καὶ εἶπου ἀλλαχοῦ
ἡ λέξις Βοδίνῃ ἀπαντᾷ. Κακῶς λοιπὸν εἰς τοὺς τῆς Δω-

(1) *Juris Graeco-Romani* σ. 100.

(2) Σχ. ἱλ. π, 233.

(3) *G. Unger, Philologus* σ. 322. Πρὸς τῆς παρούσης πραγματείας σ. 18.

(4) *M. Le Quien, orientis orthodoxus, τόμ. Β. σ. 139.*

(5) *Juris Graeco-Romani* σ. 87.

δώνης ἐπισκόπους ὑπάγεται ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Κιενίου (1) εἰς τῆς Βονδίτζης ἐπίσκοπος ὁ Ἰωάννης· κακῶς δὲ καὶ ὑπὸ II. Ἀραβαντινοῦ (2) οἱ τῆς Δωδώνης ἐπίσκοποι εἰς τὴν τῆς Βονδίτζης μεταγενεστέραν ἐπισκοπὴν ἀναφέρονται. Ἐξετάζοντες δὲ καὶ τὰς μετὰ τὴν Βόνδιτζαν εἰς τὴν Ναύπακτον ὑπαγομένης ἐπισκοπᾶς πάλιν θέλομεν φθάσει εἰς τὴν δόξαν ἡμῶν ὅτι μόνον ἡ ἐπισκοπὴ τῶν Ἰωαννίνων ἀντικατέστησε τὴν Δωδώνην διότι ἡ μὲν β) Ἀετοῦ ὡς καὶ ἡ γ) Ἀχελώου δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ἡπειρον ἀλλ' εἰς τὴν Αἰτωλο-ακαρνανίαν, ὡς καὶ ἡ Βόνδιτζα, ἡ δὲ δ) ἡ Πηγῶν ἡ Πωγῶν πλήν τοῦ ὅτι ὑστέρα τῶν Ἰωαννίνων ἐκφαίνεται καὶ ἐγγύς που τῇ Νικοπόλει ἔκειτο δέκα μίλια τῆς Πρεδέζης ἀπέχουσα (3). Ἔρχεται λοιπὸν πέμπτη ἡ ἐπισκοπὴ ἡ τῶν Ἰωαννίνων κειμένων περὶ τὸ μέσον τῆς Ἡπείρου ὡς περὶ Δωδώνης οἱ ἀρχαῖοι παραδίδουσι καὶ μόνον αὐτῶν πρώτων φαινομένων μετὰ τὴν ἐκλείψιν τῆς ἐπισκοπῆς Δωδώνης. Καὶ αἱ ἐπόμεναι δὲ ἐπισκοπαὶ ἄτε πρότεροι οὔσαι οὐχ ἥττον συντείνουσι πρὸς τὸν σκοπὸν μας, διότι ἡ μὲν Φωτικὴ ὑπὸ Ἱεροκλέους (4) ἀναφέρεται καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατὰ Προκόπιον (5) ἦτο, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀναφέρονται ἐν τοῖς τῶν ἀρχαιοτέρων συνόδων πρακτικοῖς (6). Ἐν τῇ προβάσει δὲ τοῦ χρόνου τῶν τῆς Ἡπείρου ἐπισκοπῶν μικρόν τί τινες μετεβλήθησαν ὀνοματικῶς, ἀκριβῆς ὅμως ἐξέτασις τούτων διευκρινεῖ πολλὰ τοπικὰ ζητήματα. Τοιοῦτον καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐπισκοπῶν.

§ 34. Οὕτω λοιπὸν καὶ ὑπὸ τοπογραφικὴν ἔποψιν τὸ τῆς Δωδώνης ζήτημα φαίνεται ἡμῖν οὐχὶ πάσης λύσεως ἄμοιρον.

(1) M. Le Quien, oriens orthodoxus τόμ. B. σ. 139.

(2) Χρονογρ. Ἡπείρου II. Α. II. τόμ. B. σ. 35.

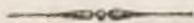
(3) M. L. Quien, oriens orthodox. τόμ. B. σ. 199.

(4) Ἱεροκλ. συνεκδημ. Banduri τόμ. I.

(5) Περὶ κτισμ. σ. 68 ἔκδ. Παρισίων.

(6) Δαψιλεστάτης συλλογῆς τόμ. B. σ. 51. 97. 103. 114. 137. 161.

Τοσαύτας δὲ ὑποστάν περιπετείας τελευτῶν κατέστη εἰς σταθερόν τι σημεῖον πέραν τοῦ ὁποίου διστάζει τις νὰ προβῇ. Ἀπὸ χώρας εἰς χώρας τῆς Ἑπείρου μεθισταμένη κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκάστῳ πρότερον ἢ Δωδώνῃ νῦν ὀρίζεται ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Ἰωαννίνων, χάριτας δ' ὁμολογοῦντες τοῖς οὕτω δὴ ὑφ' ἡγησάμενοις τῶν ξένων περιηγητῶν ἐτολμήσαμεν τῷ ἀληθεῖ μᾶλλον θύοντες οὐχὶ καθόλου ὅμοια αὐτοῖς ν' ἀποφανθῶμεν ὡς τὴν Δωδώνην τὰ Ἰωάννινα δεχόμενοι ἐν τῇ τῷ ἱερῶν. Εἶθε καὶ ἡ πόλις αὕτη νὰ συγκαταλεχθῇ εἰς τὸν κύκλον ἐκεῖνον τῶν ἀρχαιοτήτων, ὧν ἡ πράγματι ὄψις συνδυαζομένη μετ' τὴν ἐκ τῶν λόγων ἡδονὴν ἐπισύρει ἡμῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν ξένων τὴν διαφέρουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς καὶ ἥρωας τῆς ἀνθρωπότητος, τοὺς Ἕλληνας.



ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΤΩΝ

ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ.

ΑΘΗΝΩΝ.

Ο ἅγιος Παξῶν Διονύσιος
 Δημήτριος Χρ. Σπάνιας
 Μιλτιάδης Πανταζῆς
 Ἀναστάσιος Τάγης
 Παῦλος Ν. Βλαχλείδης
 Ἀλκιβιάδης Βόλγας
 Γ. Νούλης
 Θωμᾶς Βότσης
 Α. Κυπραῖος
 Κωνσταντ. Σάθας
 Ἰωάν. Κλαδίκης
 Κ. Ι. Δραγούμης
 Γ. Ν. Καματογιάννης
 Αθ. Γ. Πίσσας ἀντίσυντα
 Νικόλ. Πασχίδης ἐξ Ἰωαννίνων
 Δημήτρ. Ι. Λογιωτατίδης
 Ἀριστοτέλης Π. Μίσσιος
 Δημήτρ. Ι. Μίσσιος
 Φίλιππος Σκελλαρίου
 Μακάριος ἱερομόναχος
 Ἀριστείδης Γ. Σταματάρας
 Κ. Γ. Εὐδης ἐξ Ἰωαννίνων
 Ἰγνατίος Μοσχάκης
 Στ. Κωνσταντινίδης
 Α. Σαρίκας
 Κ. Ι. Χρυσοσπάθης
 Κ. Παππασταύρος

Σώμ.

Δ. Γ. Βασιλείου
 Κ. Κάππας
 Νικόλαος Μιλλιωνῆς
 Γεώργιος Μιλλιωνῆς
 Ἀναστ. Ἰω. Ἑπειρώτης
 ΚΑΛΑΜΩΝ.

Κ. Ι. Χρυσοσπάθης
 Κ. Δ. Δουκάκης
 Α. Ι. Χρυσοσπάθης
 Δ. Μεταξόπουλος
 Γεώργιος Κοτσέρης
 Ἀνδρ. Ἠλιόπουλος
 Δ. Δουκάκης
 Δ. Μαρέκλης
 Φ. Δημοκόπουλος
 Μ. Ρ. Γάκης

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

Κ. Ἡροκλῆς Βασιάδης
 Δ. Μαλλιιάδης
 Ι. Δ. Λιάμπης
 Ματθαῖος Κ. Παράνκος
 Πέτρος Πετρακίδης
 Σταμάτης Νιώτης
 Ι. Παραπαντόπουλος
 Βασίλ. Παππᾶ Χρήστου ἱερεὺς

Σώμ.

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

1

	Σώμ.		Σώμ.
Κωνστάντιος Ἱεροδ. Νικομηδεὺς	1	N. Ἀγγελίδης	1
Νικόλ. I. Ὀχανίδης	1	Λεωνίδας Γεωργίου	1
Ἰωάννης Γρ. Δαμπίκης	1	Ἰωάννης Ἀγγελίδης	1
Γεώργ. Καλπάκας	1	Σταῦρος Ἀναστασίου	1
Νικόλ. Κωνσταντίνου Σιατιστεὺς	1	Θεμιστοκλῆς Νικολάου	1
Νικόλ. Δ. Παρανίκας	1	Σταῦρος Ἀντωνίου	1
Βασίλειος Καλπατσόγλους	1	Ἰωάννης Δημητρίου Φέσσα.	1
I. Βελισσάριος	1	Κωνστ. Ἀνδρ. ἐκ Μουστενικῆς	1
Ἀχ. Σεϊμῆρης	1	Ἰωάννης Θεοδώρου ἐκ Κρουσόβου	1
Σ. Σβορώνος	1	Πέτρος N. Φωσκόλου	1
Ξενοφῶν I. Π. Ἀθηναῖος	1	Γρηγ. Ἰ. Φέσσα	1
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.		Γεώργ. Ἀθανασιάδης	1
Ὁ ἁγ. Κασσανδρείας Χρῦσανθος	1	Θεοχ. Νικολαΐδης	1
Ὁ ἁγ. Πέτρος Ἀγαθάγγελος	1	Νικόλ. Γεωργίου ὠρολογᾶς	1
Ἡ ἱερ. Μονὴ τῆς ἁγ. Ἀναστασίας	1	Γεώργ. M. Καμάρη	1
Ὁ ὁσιώτατος Νεόφυτος	1	Ἰωάν. Ἀν. Ἀργυριάδης	1
Ἀναστάς. Δημητριάδης	1	Νικόλ. K. Πουλουστρινίδης	1
Δημήτρ. A. Ζαχαριάδης	1	Ματθαῖος Πουλίδης ἐκ Βίτσης	2
Εὐφροσύνη Σαμαρσιδίου	1	Ἄννα Παναγιώτου	1
Ἄννα I. Αὐγερινοῦ	1	Ἀναστασία Πανταζῆ	1
Ἐλένη Γεωργίου	1	Αἰκατερίνη Ἀθανασίου	1
Ἐλίζα Μαρτῶν	1	Ἀμαλία Ἀγγελῆ	1
Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας	1	ΔΡΑΜΜΑΣ.	
Νικόλ. A. Χαλκιόπουλος	1	Λάζαρος Μιχαηλίδης	1
I. Δ. Σαχίνης	1	Μερκούριος Σακελλαρίδης	1
Δ. N. Ζαχαριάδης	1	ΓΙΟΥΜΟΥΡΤΣΙΝΗΣ.	
Μιχ. Παππαδόπουλος	1	K. Βαρζώκας Καπεσοβίτης	1
Μιχ. Τσοῦκας	1	Ἰγνάτιος Δημ. Φλαμπουραρίτης	1
Δημήτρ. Λαζαρίδης	1	Δημ. Βοζατζόγλους	1
K. Αὐξεντιάδης	1	ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.	
K. Νικολαΐδης	1	Ζωσιμαία Σχολή	8
Θωμᾶς N. Παρίση	1	Σ. Μανάρης	1
Νικόλαος Κουζόφ	1	Στέφανος A. Γιάδος	2
Γ. Γρηγοριάδης	1		
ΚΑΒΑΛΛΑΣ.			
Παππᾶ Ἀλέξιος Σακελλάριος	1		

Σώμ.		Σώμ.	
Άνθιμος Τσάτσος	1	Ελένη Κωνσταντίνου	
Χαραλάμπης Θ. Άρεταΐος	1	Αθανάσιος Οικονομίδης	1
Σωτήριος Γρηγοριάδης	1	Μαχμούτ-βέης κόλαγας του	
Βασίλειος Τσίμας	1	πεζικού	1
Αλκιβιάδης Μ. Γοργόλης	1	Γεώργιος Δημητριάδης Τσάμης	
Χριστόδουλος Βουλόδημος	1	Χ. Βαμβακάς φωτογράφος	
Κωνσταντίνος Ν. Ζήσης	1	Εμμ. Παπαγιαννόπουλος	
Χριστόδουλος Κουτούζης	1	Δ. Γ. Μελέγγυτος.	
Νικόλαος Βέλλας	1		
Νικόλαος Μίσσιος	1	KONITΣΗΣ.	
Πέτρος Παπαρούσης	1		
Δημήτριος Σειδής	1	Ζήσης Σούρλας	2
Αθανάσιος Γεωργίου	1	Δημήτριος Σούρλας	2
Κωνσταντίνος Μιχαήλ	1	Κωνσταντίνος Σούρλας	1
Μιλτιάδης Χ. Φιλιππίδης	1		
Χαραλάμπης Γ. Ζήκος	1	ΑΡΤΗΣ.	
Ιωάννης Χρ. Παπαγιαννόπουλος	1		
Ηλίας Κ. Παπαγεωργίου	1	Ιωάν. Ράμμος	1
Νικόλαος Παππασταύρος	1	Δ. Χ. Σχορτσανίτης	1
Χριστόδουλος Κ. Τσής	1	Γ. Α. Παπαγεωργίου	1
Νικόλαος Οικονομίδης	1	Βασίλειος Κλεογένης	1
Δημήτριος Χρ. Πέτσας	1	Πάνος Ν. Σχορτσανίτης	1
Βασίλειος Κ. Σούρλας	1		
Γαληνός Χαρισιάδης	1	KASTANEAS.	
Στέργιος Μ. Καρανίκας	1		
Αναστάσιος Παπ. Δημητρίου	1	Ο άγιος Σταγών Θεόφιλος	2
Στέφανος Ι. Χαρισιάδης	1	Η Ελληνική Σχολή	1
Πέτρος Ν. Βλαχλείδης	1	Ιωάννης Ζαμπακίδης	1
Άριστείδης Ίωάννου	1	Γιαννάκης Άθανασίου	1
Δημήτριος Ααμπρίδης	1	Δημάκης Χριστοδούλου	1
Εμμανουήλ Τσιώτης	1	Γούσιος Νάκου	1
Δημήτριος Α. Χατέλης	1	Γεώργιος Ν. Τσιάφης	1
Γεώργιος Παππᾶ Νικολάου	1	Αναστάσιος Ίωάννου	1
Μιχαήλ Γ. Βράντσιος	1	Γεώργιος Νικολάου	1
Ζώης Παπᾶ Νικολάου	1	Δημήτριος Οικονόμος	1
Άθ. Γρ. Δεσύλλας	1	Αναστάσιος Κωνσταντίνου	1
Γεώργιος Μολυβάδας	1	BENΔΙΣΤΗΣ.	
Χριστόδουλος Άθνασιιάδης		Η Δωρόθειος Σχολή	1
Κωνσταντίνος Γεωργιάδης		Κωνσταντίνος Γιαννουσίου	1

	Σώμ.		Σώμ.
Τάκης Γιαννουσίου	1	Παναγιώτης Βράκας	1
Ιωάννης Δημητρίου	1	Π. Σπανδωνίδης	1
Αναστάσιος Γεωργίου	1	Ι. Τριανταφυλλίτης	1
		Σπύρος Ζωίδης	1
ΧΙΟΥ.		Κωνσταντίνος Γκόβελας	2
		Χρηστάκης Ι. Κάτσας	1
Γ. Ν. Γλύπτης.	20	Δημήτριος Ἀσπασιάδης	1
		Διονύσιος Γαρμπής	1
ΑΪΔΙΝΙΟΥ.		Ιωάννης Ζαφίρη	1
		Κωνσταντίνος Δημητρίου	1
Μιχαήλ Κωνσταντινίδης Χίος	1	Αναστάσιος Βούγας	1
Γεώργιος Κ. Παππᾶ	1	Νικόλαος Σταυρινούδης	1
Στέφανος Χρ. Κοκοτηνίδης	1	Νικόλτος Μαυροκέφαλος	1
Παναγιώτης Ἀντωνιάδης	1	Στέριος Χριστοδούλου	1
Μιχαήλ Χαστᾶς	1	Παναγιώτης Χ. Τσάκωνας	1
Γεώργιος Δ. Μπελεχέρης	1	Ἀριστείδης Οἰκονομάκης	1
Πέτρος Ἰωάννου	1	Κωνσταντίνος Βασιματσίδης	1
Ἐμμανουήλ Χ. Δήμου	1	Ἀπόστολος Χ. Παπάζογλου	1
Κωνσταντίνος Α. Βλάσσης	1	Γεώργιος Καλογερόπουλος	1
Γεώργιος Δ. Κουτσιούκης	1	Ἀντώνιος Δημητρίου	1
		Ἰωάννης Π. Ἀννίος	1
ΓΙΟΥΡΓΙΟΥ.		Ἰωάννης Γεωργίου	1
		Νικόλαος Δημητριάδης	1
Στέφανος Σολομωνίδης	1	Χριστόδουλος Μίσσιος ἐκ Βίτσης	1
Ὀδυσσεὺς Η. Καλούδης	1	Δ. Γ. Καρανδινός	1
Ἀθανάσιος Κ. Μακρὺς	1	Α. Κ. Κυράτσης	1
Δ. Πουλόπουλος	1	Μ. Σακελλαρίου	1
Νικόλαος Ἀργύρη	1	Δράκος Δ. Καραλέξη	1
Νικόλαος Ἀδὰμ	1	Σωτήριος Νουτσιάδης	2
Σπυρίδων Ἱεροκομμάτης	1	Γεώργιος. Χ. Σλάβου	1
Ἀντώνιος Ἀρχοντας	1	Παναγιώτης Νικολάου	1
Ἰω. Μαχαιράπουλος	1	Κωστάκης Παναγιωτόπουλος	1





